

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

«ΔΙΑΖΥΓΙΟ-ΕΠΠΤΩΣΕΣ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΓΟΝΕΙΣ»

ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ :ΚΑΡΑΜΙΝΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ
ΤΑΞΙΑΡΧΗ ΕΙΡΗΝΗ
ΦΑΛΤΣΕΤΑ ΑΘΗΝΑ

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ : ΨΥΧΟΓΙΟΥ ΑΘΗΝΑ

Πάτρα, Μάρτιος 2010

**Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ
Σ.Ε.Υ.Π.
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«ΔΙΑΖΥΓΙΟ-ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΓΟΝΕΙΣ»

**«DIVORCE-EFFECTS IN CHILDREN AND
PARENTS»**

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ:

**ΚΑΡΑΜΙΝΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ
ΤΑΞΙΑΡΧΗ ΕΙΡΗΝΗ
ΦΑΛΤΣΕΤΑ ΑΘΗΝΑ**

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΨΥΧΟΓΙΟΥ ΑΘΗΝΑ

Πτυχιακή εργασία για τη λήψη πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι.) Πάτρας.

Πάτρα, Μάρτιος 2010

«Αν δεν μπορούμε να πετύχουμε στο γάμο μας, τουλάχιστον ας πετύχουμε στο διαζύγιό μας για χάρη των παιδιών... (Herbert, 1998)»

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

1. ΨΥΧΟΓΙΟΥ ΑΘΗΝΑ

2. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝ/ΝΑ

3. ΜΠΟΥΡΔΑΛΑ ΚΑΤΕΡΙΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η συγγραφή και η ολοκλήρωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας στηρίχθηκε, πέρα από την προσπάθεια των συγγραφέων και στην πολύτιμη προσφορά βοήθειας και υποστήριξης ορισμένων προσώπων.

Στο πλαίσιο αυτής της πορείας, από την αρχική ιδέα έως την ολοκλήρωση της Πτυχιακής Εργασίας, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όσους συνέβαλαν ηθικά και υλικά και συνεργάστηκαν μαζί μας για την περάτωση του έργου μας. .

Συγκεκριμένα, θέλουμε να ευχαριστήσουμε τους γονείς μας που μας στήριζαν καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της Πτυχιακής μας Εργασίας και την υπεύθυνη καθηγήτρια, Κα Ψυχογιού Αθηνά, εργαστηριακή συνεργάτιδα του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του Α.Τ.Ε.Ι. Πάτρας για την επιστημονική καθοδήγηση, την ενημέρωση, τον προσανατολισμό και την ηθική υποστήριξη.

Τέλος, όλους εκείνους που μας έδωσαν οδηγίες, κατευθύνσεις και διευκόλυναν την εργασία μας αυτή.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η Πτυχιακή αυτή εργασία πραγματοποιήθηκε ώστε να μελετηθούν οι επιπτώσεις που επιφέρει το διαζύγιο στα παιδιά και στους γονείς. Πιο συγκεκριμένα τέθηκαν οι παρακάτω στόχοι: η μελέτη του διαζυγίου ως ένα σύγχρονο κοινωνικό φαινόμενο, οι επιπτώσεις που επιφέρει σε παιδιά - γονείς και σε τι βαθμό οι επιπτώσεις αυτές έχουν αντίκτυπο στις μέρες συγκριτικά με παλαιότερες εποχές. Η εργασία μας διακρίνεται σε επτά κεφάλαια όπου καθένα ξεχωριστά αναλύει τα παραπάνω ζητήματα και επιδιώκει να εξετάσει το φαινόμενο από όλες τις σκοπιές.

Συγκεκριμένα στο *πρώτο* κεφάλαιο εξετάζεται ο ορισμός του θεσμού της οικογένειας στην ελληνική κοινωνία, οι ρόλοι αλλά και οι πολλαπλές μορφές που αυτή διακρίνεται. Ουσιαστικά το πρώτο κεφάλαιο λειτουργεί ως μια εισαγωγή του θέματος, δίνοντας κάποια βασικά σημεία που θα ακολουθήσουν. Από το *δεύτερο* κεφάλαιο ξεκινάει η προβολή του κοινωνικού φαινομένου που ονομάζεται "Διαζύγιο". Στο σημείο αυτό παραθέτουμε κάποια δημογραφικά δεδομένα τόσο για την Ελλάδα όσο και για άλλες χώρες της Ευρώπης. Στη συνέχεια εξετάζουμε και τους τύπους του διαζυγίου (συναινετικό, με αντιδικία, μονομερές, δια της διοικητικής οδού και απαγόρευση διαζυγίου) . Στο *τρίτο* κεφάλαιο παραθέτουμε τις αντιδράσεις των παιδιών (αγόρια - κορίτσια) στο διαζύγιο και τις διακρίνουμε σε αυτές των παιδιών προσχολικής και σχολικής περιόδου. Οι αντιδράσεις των παιδιών ποικίλουν ανάλογα με την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, αυτό το γεγονός προσπαθήσαμε να εξετάσουμε από κάθε σκοπιά. Στο *τέταρτο* κεφάλαιο εξετάζουμε τις διάφορες μορφές επιπτώσεων (κοινωνικές - ψυχολογικές - οικονομικές - επαγγελματικές) που επιφέρει το διαζύγιο καθώς ποικίλουν ανάλογα με το άτομα και τον τρόπο που βιώνει ένα χωρισμό. Το *πέμπτο* κεφάλαιο παρουσιάζει τη προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο τόσο στο οικογενειακό όσο και στο σχολικό περιβάλλον αλλά και ποιες είναι αυτές οι δυνάμεις που συντελούν στην εξισορρόπησή τους (όπως

παρουσιάζεται το στάδιο αποκατάστασης). Το έκτο κεφάλαιο εξετάζει το πώς η Κοινωνική εργασία ως επιστήμη μελετά ένα τέτοιο φαινόμενο και πώς ο επαγγελματίας κοινωνικός λειτουργός το αντιμετωπίζει, ποιες μεθόδους χρησιμοποιεί και πώς μπορεί να βοηθήσει τον εξυπηρετούμενο να περάσει από το στάδιο της άρνησης στην αποδοχή. Ιδιαίτερα σημαντικό για την κοινωνική εργασία ως επιστήμη είναι να εξετάσει το γεγονός πως το διαζύγιο είναι μια αφορμή ώστε τα παιδιά να επανεξετάσουν τις σχέσεις με το οικογενειακό και κοινωνικό τους περιβάλλον , αφού είναι πιθανόν να θέσουν όλες τις σχέσεις τους υπό αμφισβήτηση.

Καταλήγοντας, στο έβδομο κεφάλαιο η εργασία παραθέτει κάποια συμπεράσματα που εξάγουμε από το συγκεκριμένο κοινωνικό ζήτημα και κάποιες προτάσεις. Ενδεικτικά συμπεραίνουμε πως το διαζύγιο αποτελεί μια μακρόχρονη και σύνθετη διαδικασία με πολλά στάδια και αλλαγές για όλα τα μέλη της οικογένειας. Σ' αυτή τη διαδικασία εμπλέκονται τόσο οι γονείς, όσο και τα παιδιά. Ακόμη τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά, εξαρτώνται από ποικίλους παράγοντες πριν και μετά το χωρισμό. Επιπρόσθετα συμπεραίνουμε ότι στην πυρηνική οικογένεια μπορεί να υπάρχει η φυσική παρουσία του γονέα, αλλά συγχρόνως και η ψυχική απουσία του από τη ζωή των παιδιών. Αντίστοιχα στη μονογονεϊκή οικογένεια υπάρχει μεν η φυσική απουσία του ενός σε καθημερινή βάση, αλλά μπορεί να είναι ιδιαίτερα έντονη και καθοριστική για την ανάπτυξη του παιδιού, η ψυχική παρουσία του γονέα. Σημαντικό είναι να πούμε πως τα περισσότερα παιδιά θα ήθελαν να ζήσουν ευτυχισμένα και με τους δυο γονείς τους. Όλα όμως θα προτιμούσαν να ζήσουν με τον ένα γονέα τους παρά και με τους δύο σε ένα δυστυχισμένο γάμο. Τέλος παραθέτουμε κάποιες προτάσεις όπως το καθήκον της κοινωνίας να προστατέψει κάθε μορφή παραδεκτής από το νόμο οικογένειας, η επιτακτική ανάγκη για δημιουργία εξειδικευμένων κρατικών υπηρεσιών σε θέματα διαζυγίου και γενικότερα οικογενειακών σχέσεων, η πρόβλεψη υλικών παροχών στους διαζευγμένους γονείς, η δημιουργία οικογενειακών δικαστηρίων και τέλος η εξειδίκευση των Κοινωνικών Λειτουργών στην θεραπεία της οικογένειας.

SUMMARY OF WORK

This final work was released in order to study the consequences of the divorce on parents and children. In particular, some specific goals were placed: the study of the divorce as a modern, social phenomenon, its consequences on children and parents and how they impact in our days comparatively with older seasons. Our paper is divided in seven chapters, each of them analyzing these subjects and intends to investigate this phenomenon from every viewpoint.

In particular, the *first* chapter investigates the definition of the family estate in the greek society, the roles and the multiple forms in which the family is discriminated. Substantially the first chapter functions as a import of subject, giving certain fundamental points that will follow. From the *second* chapter begins the projection of social phenomenon that is named “divorce”. In this point we mention some demographically data not only for Greece but for other European countries too. Afterwards we also examine the types of divorce (consensus, with litigation, unilateral, via the administrative road and prohibition of divorce). In the *third* chapter we mention the reactions of children (boys - girls) in the divorce and we distinguish them in those of children preschool and school period. The reactions of children vary depending on the age, the educative level the familial and social environment, this fact tried we examine from each viewpoint. In the *fourth* chapter we examine the various forms of repercussions (social - psychological - economic - professional) that it involves, while they vary depending on individuals and the way that they experience a separation. The *fifth* chapter presents the adaptations of children after the divorce so much in the familial environment what in school but also who these forces are that contribute in their balancing. (As is presented the stage of re-establishment). The *sixth* chapter examines how the Social work as science studies such a phenomenon and how the professional social worker faces it, which methods she or he uses and how she or he can help the served to pass from the stage of refusal in the acceptance. Particularly important for the social work as science it is it examines the fact that the divorce is a reason in order that the children re-examine the

relations with their familial and social environment, after it is likely they place all their relations under contestation.

Leading, to the *seventh* chapter the work mentions certain conclusions that we export from the particular social question and certain proposals. Indicatively we conclude that the divorce constitutes a long-lasting and complex process with a lot of stages and changes for the all members of family. On this process are involved so much the parents, what the children. Still the problems that face the children depend from various factors before and afterwards the separation. Besides we conclude that in the nuclear family it can exist the natural presence of parent, but simultaneously and his mental absence from the life of children. Respectively in the of a single parent family exist [men] natural absence of one in daily base, but can be the particularly intense his and decisive for the growth of child, mental presence of parent. Important it is we say that most children would want they will live happy also with their two parents. All however would prefer will live with their parent despite and with the two in an unhappy marriage. Finally we mention certain proposals as the duty of society to protect each form admissible from the law of family, the imperative need on creation of specialized government owned services on issues divorce and more generally familial relations, the forecast of material benefits in the divorced parents, the creation of familial courts and finally the specialization of Social Workers in the treatment of family.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	IV
Περίληψη μελέτης.....	V
Summary of work.....	VI
Περιεχόμενα.....	IX
Εισαγωγή.....	XIII
Αναγκαιότητα μελέτης.....	XIII
Σκοπός της μελέτης.....	XIV
Ορισμοί όρων.....	XV
Συντομογραφίες.....	XVIII
Μεθοδολογία.....	XIX

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η σύγχρονη ελληνική οικογένεια

1.1 Ορισμός της οικογένειας.....	1
1.2 Η ελληνική οικογένεια.....	4
1.2.1 Οι λειτουργίες της οικογένειας.....	6
1.2.2 Αλλαγή των ρόλων μέσα στην οικογένεια.....	9
1.3 Από την παραδοσιακή οικογένεια στην πυρηνική.....	14
1.4 Μορφές οικογένειας.....	16
1.5 Μονογονεϊκή οικογένεια λόγω διαζυγίου.....	17
1.6 Οικογενειακό Δίκαιο: Έννοια, πηγές, εξέλιξη.....	20
1.7 Ο κύκλος ζωής της οικογένειας.....	23
1.7.1 Στάδια- φάσεις ανάπτυξης.....	24
1.7.2. Αναπτυξιακά θέματα στις εναλλακτικές μορφές οικογένειας.....	26
1.8 Ψυχολογικοί τύποι γονέων.....	27

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Το διαζύγιο, ένα κοινωνικό φαινόμενο με αυξανόμενη συχνότητα

2.1 Η έννοια του διαζυγίου.....	31
2.2 Δημογραφικά δεδομένα.....	31
2.2.1 Δημογραφικά δεδομένα για το διαζύγιο στην Ελλάδα.....	31
2.2.2 Διεθνή δημογραφικά δεδομένα για το διαζύγιο.....	32
2.3 Το θεωρητικό πλαίσιο για τη διαδικασία του διαζυγίου.....	34
2.4 Το νομοθετικό πλαίσιο για το διαζύγιο στην Ελλάδα.....	43
2.4.1 Τύποι διαζυγίου.....	45
2.5 Διαζύγιο: Η άποψη της Ορθόδοξης Εκκλησίας.....	50
2.6 Αποσύνθεση της οικογένειας σύμφωνα με την ψυχαναλυτική προσέγγιση.....	53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο

3.1 Παράγοντες που επηρεάζουν τις αντιδράσεις των παιδιών.....	58
3.2 Αντιδράσεις των παιδιών σύμφωνα με το φύλο.....	62
3.3 Αναμενόμενες αντιδράσεις των παιδιών ανάλογα με την ηλικία τους..	63
3.3.1 Η εμπειρία του διαζυγίου στα παιδιά προσχολικής ηλικίας (βρεφική και νηπιακή ηλικία 0-5 ετών)	63
3.3.2 Η εμπειρία του διαζυγίου στα παιδιά πρώτης σχολικής ηλικίας (5-9 ετών).....	66
3.3.3 Η εμπειρία του διαζυγίου στα παιδιά σχολικής ηλικίας (9-12 ετών)..	67
3.4 Μακροχρόνιες αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο.....	69

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Οι επιπτώσεις του διαζυγίου σε παιδιά και γονείς

4.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις για την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά..	74
4.2 Κοινωνικές επιπτώσεις σε παιδιά και γονείς	81
4.2.1 Κοινωνικές στάσεις- δίκτυα υποστήριξης.....	82
4.2.2 Αντιδράσεις από το κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον.....	86
4.3 Ψυχολογικές επιπτώσεις.....	88

4.3.1 Ψυχολογικές επιπτώσεις στους γονείς	89
4.3.2 Ψυχολογικές επιπτώσεις στα παιδιά ανά ηλικία.....	93
4.3.2.1 Παιδιά βρεφικής και προσχολικής ηλικίας	97
4.3.2.2 Παιδιά σχολικής ηλικίας.....	99
4.4 Επιπτώσεις του διαζυγίου στη σχολική επίδοση των παιδιών.....	101
4.5 Οικονομικές επιπτώσεις.....	106
4.6 Επαγγελματικές επιπτώσεις.....	109
4.7 Οι επιπτώσεις ενός νέου γάμου στα παιδιά.....	110

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο

5.1 Σχέσεις των μελών της οικογένειας μετά το χωρισμό.....	114
5.2 Μετά το διαζύγιο τι αλλάζει για το παιδί;.....	119
5.3 Προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο.....	120
5.4 Σχολική προσαρμογή μετά το χωρισμό.....	123
5.5 Καθοριστικοί παράγοντες για την μακροχρόνια προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο.....	126
5.6 Σταθεροποιητικές δυνάμεις που βοηθούν το παιδί μετά το διαζύγιο.....	128

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Κοινωνική εργασία και διαζύγιο

6.1 Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού ως επαγγελματία κατά τη διάρκεια των φάσεων του διαζυγίου	131
6.2 Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού όσον αφορά το χειρισμό των παιδιών με βάση την ηλικία τους.....	142
6.2.1. Ο ρόλος του σχολικού Κοινωνικού Λειτουργού.....	146

6.3 Ο ρόλος των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας- Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού.....	147
6.4 Συμβουλευτική διαζυγίου.....	151

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο: Κριτική- Συμπεράσματα- Προτάσεις

7.1 Κριτική.....	153
7.2 Συμπεράσματα.....	156
7.3 Προτάσεις.....	158

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	160
-------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

- A. Οι απόψεις των παιδιών για το διαζύγιο των γονέων τους
- B. Μερικά πρέπει και δεν πρέπει για το γονέα
- Γ. Ο ειδικός ορίζει δραστηριότητες για να ξεπεραστεί το διαζύγιο
- Δ. Στατιστικά δεδομένα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΛΕΤΗΣ

Ζούμε σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από έντονες μεταβολές, στην οποία το διαζύγιο έχει μετατραπεί σε κοινωνικό φαινόμενο. Αυτό αποδεικνύεται και βάσει των στοιχείων της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας όπου αναφέρει ότι το 1980 ο αριθμός των συναινετικών διαζυγίων ήταν 2.468 και το 1990 ήταν 2.454, ενώ το 2000 σχεδόν διπλασιάστηκαν και έφτασαν τα 4.130. Ανάλογη είναι και η εικόνα για τον αριθμό των διαζυγίων κατά αντιδικία. Υπάρχουν σύμφωνα με τα στοιχεία, περίπου ένα εκατομμύριο διαζευγμένες οικογένειες στη χώρα μας και αυτό συνεπάγεται ότι υπάρχουν ένα εκατομμύριο γυναίκες, ένα εκατομμύριο άνδρες και περίπου ένα εκατομμύριο παιδιά (ένα παιδί ανά οικογένεια). Επιπλέον υπάρχουν και τα άτομα του συγγενικού περιβάλλοντος που επίσης υφίστανται τις συνέπειες των διαζυγίων.

Το διαζύγιο ως όρος και ως διαδικασία αποτελούσε ανέκαθεν ένα σημαντικό θέμα τόσο για διάφορους επιστήμονες, όσο και για τους ανθρώπους γενικότερα είτε το βίωναν είτε όχι. Το απλό ενδιαφέρον για το θέμα ενισχύθηκε σημαντικά από τη μεγάλη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων τις τελευταίες δεκαετίες διεθνώς σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και η αντίστοιχη αύξηση του αριθμού των παιδιών που ζουν με τον έναν γονέα. Αυτή η κατάσταση συνέτεινε στο να αναπτυχθεί ενδιαφέρον όχι μόνο για τη διαδικασία του διαζυγίου αλλά και για την προσαρμογή των μελών της οικογένειας μετά το χωρισμό. Συνεπώς, επιστήμονες και επαγγελματίες από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους όπως ψυχολογία, ψυχιατρική, κοινωνιολογία, παιδαγωγική, κοινωνική εργασία και κοινωνική πολιτική, έδειξαν ενδιαφέρον για την επίδραση του διαζυγίου στην οικογένεια και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Για τους ανωτέρω λόγους, η συγγραφική ομάδα βρήκε ιδιαίτερα ενδιαφέρων να ερευνήσει το θέμα του διαζυγίου και τις επιπτώσεις που μπορεί αυτό να έχει στα παιδιά και στους γονείς.

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να διερευνηθεί:

- ✓ Το διαζύγιο ως κοινωνικό φαινόμενο
- ✓ Οι επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά
- ✓ Οι επιπτώσεις του διαζυγίου στους γονείς
- ✓ Σε τι βαθμό οι επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά και στους γονείς, έχουν το ίδιο αντίκτυπο στις μέρες μας από ότι παλαιότερα

ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ

Ξεκινώντας την μελέτη μας με θέμα «Διαζύγιο - Επιπτώσεις σε παιδιά και γονείς» θεωρήσαμε αναγκαίο να δώσουμε κάποιους ορισμούς.

Οικογένεια:

Είναι ένας θεσμός με τη δική του κουλτούρα και του δικούς του ειδικούς τρόπους για την αντιμετώπιση της ζωής. Αποτελείται από άτομα των οποίων η συμπεριφορά και η εμπειρία επηρεάζεται από ένα σύστημα αλληλοδιαπλεκόμενων σχέσεων, στις οποίες συμμετέχουν και αποτελούν μέρος. Παράλληλα, τα άτομα- μέλη της οικογένειας έχουν συγκεκριμένα και βαθιά ριζωμένα χαρακτηριστικά ή εσωτερικές σχέσεις. (Γ. Τσιάντης, 1993, τεύχος β')

Οικογένεια:

Είναι μια ομάδα ανθρώπων που συνδέονται με δεσμούς αίματος και αποτελείται από τους γονείς, τα παιδιά ή τα εγγόνια τους, ζει στην ίδια στέγη και έχει κοινά συμφέροντα. (Π. Κυριακίδης, 2000)

Μονογονεϊκή οικογένεια:

Ορίζεται ως, η οικογένεια στην οποία ένα τουλάχιστον παιδί διαμένει με ένα μόνο γονιό. Η μονογονεϊκή οικογένεια γενικά θεωρείται παράλληλη της παραδοσιακής οικογένειας, η οποία στις περισσότερες κοινωνίες αποτελείται από τον πυρήνα: μητέρα, πατέρα, παιδιά.(Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια- Λεξικό, 1989, τόμος 6)

Διαζύγιο:

Η δικαστική απόφαση της διάλυσης ενός γάμου και της οικογένειας που προέκυψε από αυτόν. (Γ, Μπαμπινιώτη, 1998)

Διαζύγιο:

Ο όρος διαζύγιο σημαίνει τη λύση της έγγαμης σχέσης με δικαστική απόφαση. Αυτός είναι ένας καθαρά νομικός ορισμός. Σε ευρύτερη κοινωνικό-ψυχολογική θεώρηση, το διαζύγιο είναι η παύση της έγγαμης συμβίωσης συζύγων και παιδιών, το κλείσιμο μια πορείας ταραγμένων συζυγικών σχέσεων, το τέλος μιας κρίσης μέσα στην οικογένεια. Αυτή είναι και η ουσία του διαζυγίου, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την οικογένεια που προκύπτει μετά από διαζύγιο, από τις άλλες μονογονεϊκές οικογένειες, όπως την οικογένεια μετά θάνατο, την οικογένεια της άγαμης μητέρας κ.τ.λ. (Νικολοπούλου Ζ., 2004)

Επιπτώσεις:

Τα (αρνητικά συνήθως) αποτελέσματα (σε κάτι/κάποιον). Η ουδέτερη δήλωση για κάτι που ακολουθεί ως προϊόν προηγηθεισών ενεργειών, πράξεων ή καταστάσεων. (Γ, Μπαμπινιώτη, 1998)

Κοινωνικό Πρόβλημα:

Η απουσία κοινωνικής ομαλότητας, το σύνολο των προβλημάτων μιας κοινωνίας ή η κοινωνική αποδιοργάνωση. (Γ, Μπαμπινιώτη, 1998)

Η συγγραφική ομάδα όταν αναφέρεται στον όρο παιδιά, εννοεί τα παιδιά που ανήκουν στην *βρεφική*, στην *προσχολική* και στην *σχολική* ηλικία. Βασιζόμενοι στον Ιωάννη Ν. Παρασκευόπουλο:

Βρεφική ηλικία:

Η βρεφική ηλικία εκτείνεται από τη γέννηση ως το τέλος του 2ου έτους. Στη φάση αυτή, η οποία είναι η βραχύτερη από όλες τις άλλες περιόδους της ατομικής ζωής, πραγματοποιούνται οι πιο εντυπωσιακές αλλαγές. Σε καμιά άλλη αναπτυξιακή περίοδο δεν γίνεται τόσο μεγάλη ποσοτική και ποιοτική πρόοδος. Το κύριο αναπτυξιακό επίτευγμα της περιόδου αυτής είναι η μετάβαση από την απόλυτη εξάρτηση από τους ανηλικούς, ακόμη και για βιολογική επιβίωση, σε κάποιο βαθμό ανεξαρτησίας και αυτονομίας. Ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο

εντελώς ανίκανος και ανήμπορος για να αυτοεξυπηρετηθεί και να διατηρηθεί στη ζωή. Στα δυο πρώτα χρόνια της ζωής, κατορθώνει να ασκήσει έλεγχο επάνω στο σώμα του και να αποκτήσει σωματική ισχύ, δεξιότητες και βασικές συνήθειες που του εξασφαλίζουν μια σχετική αυτονομία από τους άλλους. (Παρασκευόπουλος)

Προσχολική Ηλικία:

Η προσχολική - νηπιακή ηλικία εκτείνεται από το 3ο ως το 5ο ή το 6ο έτος της ηλικίας. Αρχίζει με το τέλος της βρεφικής ηλικίας - όταν το παιδί παύει να είναι εντελώς εξαρτημένο και ανήμπορο, αλλά επιδιώκει και κατακτά μια αυξανόμενη αυτονομία και αυτάρκεια - και τελειώνει με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο - όταν πλέον το παιδί είναι έτοιμο να επιδοθεί ορόσημα στη συστηματική εργασία και μάθηση. Ανάμεσα στα δύο αυτά χρονικά ορόσημα πραγματοποιείται μια πλούσια εξέλιξη, με αποτέλεσμα το νήπιο να είναι εντελώς διαφορετικό από το βρέφος. (Παρασκευόπουλος)

Σχολική Ηλικία:

Η σχολική ηλικία εκτείνεται από το 6ο έτος ως την ηλικία που το άτομο γίνεται σεξουαλικά ώριμο (ως το 11ο έτος για τα κορίτσια και το 13ο έτος για τα αγόρια). Αρχίζει με την εμφάνιση των πρώτων μόνιμων δοντιών και την είσοδο του παιδιού στο σχολείο και τελειώνει με την έναρξη της ενήβωσης (την πρώτη έμμηνη ρύση στα κορίτσια και την πρώτη εκσπερμάτωση στα αγόρια). (Παρασκευόπουλος)

Σχολική επίδοση:

Είναι το μέρος της προόδου που κάνει ο μαθητής προς την κατεύθυνση των στόχων μάθησης (Martin Herbert 1993, α' τόμος)

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Κ.: Αστικός Κώδικας

Η.Π.Α.: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

Ι.Α.Κ.Ε.: Ίδρυμα Ανάπτυξης Κοινωνικής Εργασίας

κ.α.: και άλλα

Κ.Δ.Α.Υ.: Κέντρα Διάγνωσης Αξιολόγησης & Υποστήριξης

κ.ο.κ.: και ούτω καθ' εξής

κ.τ.λ.: και τα λοιπά

Ν.δ.: Νομοθετικό διάταγμα

Π.δ.: Προεδρικό διάταγμα

Π.χ.: Παραδείγματος χάριν

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Το θέμα της παρούσας μελέτης ερευνήθηκε βιβλιογραφικά. Στη μελέτη αυτή παρουσιάζονται οι επιπτώσεις του διαζυγίου σε παιδιά και γονείς.

Για την ανεύρεση του βιβλιογραφικού υλικού επισκέφθηκα τις παρακάτω βιβλιοθήκες :

- Ø Κεντρική Βιβλιοθήκη Α.Τ.Ε.Ι. Πατρών
- Ø Δημοτική Βιβλιοθήκη Πατρών
- Ø Βιβλιοθήκη Παντείου Πανεπιστημίου
- Ø Βιβλιοθήκη Ι.Α.Κ.Ε.
- Ø Δημοτική Βιβλιοθήκη Καρδίτσας
- Ø Βιβλιοθήκη Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας

Τα στοιχεία της μελέτης αντλήθηκαν από πηγές ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας που βρήκαμε είτε στις παραπάνω βιβλιοθήκες είτε σε βιβλία που αγοράσαμε οι ίδιες.

Η ανεύρεση της βιβλιογραφίας υπήρξε δύσκολη θα λέγαμε για το λόγο ότι δεν υπάρχει πολλή πρόσφατη βιβλιογραφία πάνω στο θέμα μας. Αυτό μας έκανε ιδιαίτερη εντύπωση διότι το διαζύγιο αποτελεί στις μέρες μας ένα σύνηθες κοινωνικό φαινόμενο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

1.1 Ορισμός της οικογένειας

Η οικογένεια και η συγγένεια απεικονίζουν τη σπουδαιότερη μορφή της ανθρωπότητας, της οποίας η προέλευση είναι, παλαιότερη από αυτή της κοινότητας.

Η οικογένεια λοιπόν ανήκει στα πιο διαδεδομένα φαινόμενα της κοινωνικής ζωής, αφού προηγήθηκε ακόμα και της κοινοτικής, αλλά δε παρουσιάζεται σε όλες τις εποχές και παντού με τη σημερινή της μορφή. Το μέγεθος και η σύνθεση της, το είδος των γαμήλιων κανόνων με τους οποίους θεμελιώνεται, η κυριαρχική δομή, η σταθερότητα και απόδοσή της, καθώς και η κοινωνική θέση και σημασία της είναι μέρος μιας μεταβλητής κοινωνικής συνάρτησης, βρίσκονται σε εξάρτηση προς τις εκάστοτε μορφές της οικονομίας, τεχνικής, θρησκείας κουλτούρας κ.λ.π. και αλλάζουν με τη πάροδο του χρόνου και σύμφωνα με ορισμένους φυσικούς και κοινωνικούς νόμους (Μοριχοβίτης, 2001)

Οι πρώτες μελέτες για την οικογένεια είναι κοινωνιολογικού περιεχομένου. Οι κοινωνιολόγοι δέχονται ότι η οικογένεια είναι ένας παγκόσμιος θεσμός ο οποίος επιτελεί ορισμένες λειτουργίες απαραίτητες για την επιβίωση της κοινωνίας. Ο Murdock (1968) ορίζει την οικογένεια ως μια κοινωνική ομάδα που χαρακτηρίζεται από κοινό νοικοκυριό, οικονομική συνεργασία και αναπαραγωγική δραστηριότητα. Περιλαμβάνει ενήλικους των δύο φύλων, δύο τουλάχιστον από τους οποίους έχουν μια κοινά αποδεκτή σεξουαλική σχέση και ένα ή περισσότερα παιδιά, βιολογικά δικά τους ή υιοθετημένα από το ζευγάρι.

Ο Parsons θεωρεί ότι η πυρηνική οικογένεια είναι ο βασικός τύπος οικογένειας στη *Βιομηχανική Εποχή* και αποτελεί εξέλιξη του εκτεταμένου τύπου οικογένειας, της προβιομηχανικής οικογένειας, ο οποίος επικρατούσε τη προηγούμενη περίοδο. Σύμφωνα με τον Parson λοιπόν, η αλλαγή του τρόπου παραγωγής των αγαθών από αγροτικό σε βιομηχανικό ήταν από τους κύριους παράγοντες που συντέλεσαν στη διαμόρφωση της πυρηνικής οικογένειας. Ο

Parson χαρακτήρισε την προβιομηχανική οικογένεια ως ένα σύνολο από συγγενικές ομάδες οι οποίες επιτελούσαν οικονομικές, θρησκευτικές, πολιτικές και εκπαιδευτικές λειτουργίες. Στην *προβιομηχανική οικογένεια* οι υποχρεώσεις προς τους συγγενείς είχαν προτεραιότητα σε σχέση με τις υποχρεώσεις που αφορούσαν τη σχέση μητέρας παιδιού, πατέρα-παιδιού ή μεταξύ των συζύγων, γιατί η ομάδα των συγγενών ήταν ζωτικής σημασίας για την παραγωγή και την επιβίωση της οικογένειας .

Σύμφωνα λοιπόν με τις παραπάνω θέσεις του Parson, η *πυρηνική οικογένεια* έχει συγκεκριμένη μορφή και συγκεκριμένη κατανομή ρόλων για τα μέλη της. Αποτελείται από το πατέρα, ο οποίος εργάζεται για να εξασφαλίσει τα προς το ζην της οικογένειας, τη μητέρα, η οποία έχει τη κύρια ευθύνη για το νοικοκυριό και την ανατροφή των παιδιών, και τα παιδιά. Η κατανομή διαφορετικών ρόλων στα μέλη της πυρηνικής οικογένειας συντελεί, σύμφωνα με την ερμηνεία που δίνει ο Parsons, στο να μην υπάρχει ανταγωνισμός στην οικογένεια και με τον τρόπο αυτό να εξισορροπείται ο ανταγωνισμός που υπάρχει στο χώρο της βιομηχανικής παραγωγής. Δηλαδή, ο Parsons θεωρούσε ότι η πυρηνική οικογένεια είναι προϊόν προσαρμογής της οικογένειας στο νέο τρόπο ζωής που διαμορφώθηκε στη Βιομηχανική Εποχή και ότι είναι ο κυρίαρχος τύπος οικογένειας, τουλάχιστον για το δυτικό κόσμο, μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000).

Σύμφωνα με κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές έρευνες, τα κριτήρια βάση των οποίων ορίζεται η οικογένεια δεν είναι παγκόσμια και αλλάζουν με τη πάροδο του χρόνου μέσα στην ίδια πολιτισμική ομάδα. Υπάρχουν παραδείγματα όπου κριτήρια τα οποία θεωρούνται σημαντικά για τη συγκρότηση της οικογένειας, όπως η συγκατοίκηση των μελών, το κριτήριο της οικονομικής συνεργασίας καθώς και το κριτήριο της σεξουαλικής συμπεριφοράς των συντρόφων, δεν ισχύουν σε όλες τις εποχές και σε όλες τις κοινωνίες (Μοριχοβίτης, 2001).

Το θέμα λοιπόν του ορισμού της οικογένειας με ένα τρόπο που θα καλύπτει όλες τις περιπτώσεις ενέχει ιδιαίτερες δυσκολίες μετά τις σημαντικές αλλαγές που

συντελέστηκαν στο χώρο της οικογένειας τις τελευταίες δεκαετίες. Σήμερα υπάρχουν πολλές διαφορετικές μορφές οικογένειας και είναι αρκετά δύσκολο να υπάρξει ένας ορισμός που να καλύπτει όλες αυτές τις μορφές.

Ένα μεγάλο ποσοστό οικογενειών είναι *μονογονεϊκές* με αρχηγό τη μητέρα και σε μερικές περιπτώσεις τον πατέρα. Υπάρχει ένα αυξανόμενο ποσοστό ζευγαριών τα οποία ζουν μαζί, στο ίδιο σπίτι, *χωρίς να έχουν συνάψει γάμο*. Σήμερα πολλά από τα ζευγάρια αυτά αποκτούν παιδιά τα οποία τα μεγαλώνουν όπως μεγαλώνουν τα παιδιά τους και τα παντρεμένα ζευγάρια. Ακόμα υπάρχει ένας αυξανόμενος αριθμός *ανύπαντρων μητέρων*, όπως και ένας μεγάλος αριθμός σπιτικών με ένα άτομο. Επιπλέον υπάρχει ένας αυξανόμενος αριθμός *ομοφυλόφιλων ζευγαριών* που ζουν στο ίδιο σπίτι. Τα ζευγάρια ομοφυλοφίλων σήμερα κάνουν παιδιά και τα μεγαλώνουν μόνοι τους, με νόμιμη έγκριση από τη πολιτεία (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000).

Εντούτοις παρ' όλες τις αλλαγές που έχουν συμβεί στο θεσμό της οικογένειας, οι περισσότεροι ερευνητές με τον όρο οικογένεια αναφέρονται στη πυρηνική, η οποία αποτελεί έως σήμερα τον επικρατέστερο τύπο οικογένειας και η οποία αποτελείται από μια ομάδα μελών που συνδέονται μεταξύ τους με βιολογικούς δεσμούς (βιολογικοί γονείς ή γονέας) ή βάση του νόμου (θετοί γονείς). Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, η οικογένεια μπορεί να περιοριστεί σε άτομα που μένουν στο ίδιο σπίτι ή να περιλάβει και μέλη που μένουν αλλού (χωρισμένες και θετές οικογένειες). Το βασικό κριτήριο για τον ορισμό της οικογένειας με βάση τους βιολογικούς δεσμούς ή το νόμο είναι η βασική τριάδα: «μητέρα-πατέρας-παιδί». Ακόμα και οι οικογένειες που αποκλίνουν από το τύπο αυτό ορίζονται με βάση το κυρίαρχο τύπο οικογένειας (Μουσούρου, 1998).

Στη συστημική προσέγγιση της οικογένειας δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο τι θεωρούν τα ίδια τα άτομα ως οικογένεια μιας και τα κριτήρια που χρησιμοποιούν τα άτομα για να ορίσουν την οικογένεια τους δε συμπίπτουν πάντοτε με τη βιολογικά οριοθετημένη οικογένεια ή με την οριοθέτηση που γίνεται από το νόμο. (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000).

Έτσι λοιπόν οι δυσκολίες ενός αντικειμενικού ορισμού της οικογένειας, σε πρακτικό τουλάχιστον επίπεδο παρακάμπτονται από την αποδοχή της υποκειμενικότητας στον ορισμό της. Η υποκειμενικότητα, το πώς το ίδιο το άτομο ερμηνεύει και βιώνει μια κατάσταση, έχει ιδιαίτερη σημασία.

Ένας άλλος τρόπος οριοθέτησης της οικογένειας, είναι η οριοθέτηση με βάση τις ανάγκες των μελών που η οικογένεια καλείται να καλύψει. Με αυτό τον τρόπο παρακάμπτονται οι δυσκολίες που δημιουργεί ο ορισμός της οικογένειας με βάση τη μορφή που έχει, καθώς και με βάση τον παραδοσιακό της ρόλο

Η οικογένεια έχει καθολικότητα, διότι εξυπηρετεί σημαντικές λειτουργίες τόσο για την κοινωνία, η οποία μέσα από την οικογένεια εξασφαλίζει την κοινωνικοποίηση των μελών της και επομένως τη διατήρησή της, όσο και για τα ίδια τα άτομα.

Βάση των όσων προαναφέρθηκαν, αυτό που μια ομάδα ή δύο άτομα ορίζουν ως οικογένεια φαίνεται να είναι μια δέσμευση και ανάληψη ευθυνών για τη διεκπεραίωση αυτών των υποχρεώσεων. Η προσέγγιση αυτή δίνει κυρίως έμφαση στις λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια και όχι τόσο στη μορφή της ή σε λειτουργίες που συνδέονται με το παραδοσιακό ρόλο του άντρα και της γυναίκας. Ανεξάρτητα λοιπόν από τη μορφή που έχει μια οικογένεια –πυρηνική, εκτεταμένη, μονογονεϊκή, διγονεϊκή, θετή κ.λ.π.- ως κύριο στόχο της έχει τη κάλυψη κάποιων αναγκών των μελών της (Παπαδιώτη-Αθανασίου,2000).

1.2 Η ελληνική οικογένεια

Υπάρχει μια ρομαντική άποψη, σύμφωνα με την οποία η ελληνική οικογένεια είναι δομημένη με βάση παραδοσιακές αρχές και αξίες. Σύμφωνα με αυτές τις αξίες, ο άνδρας έχει την εξουσία και η γυναίκα και τα παιδιά υποτάσσονται στις εντολές του. Ο άνδρας είναι ο προμηθευτής- συντηρητής της οικογένειας. Ο παππούς και η γιαγιά εκπληρώνουν ρόλους άμεσης φροντίδας των παιδιών και κοινωνικής διαπαιδαγώγησης. Γενικά η οικογένεια βιώνει την άμεση αगाστή

υποστηρικτική επικοινωνία με το στενό κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζει.(Α.Γ. Ζαφείρης- Ε.Α. Ζαφείρη- Χ.Μ. Μουζακίτης, 1999)

Παραδοσιακά, οι θέσεις και οι ρόλοι μέσα στην οικογένεια εξαρτώνται από το φύλο και την ηλικία, δηλαδή από χαρακτηριστικά που είναι δεδομένα για το άτομο και δεν επηρεάζονται από την προσωπικότητα, τις ικανότητες ή τις επιθυμίες του. Το παραδοσιακό, λοιπόν σχήμα οικογενειακής δομής εξαρτάται από ένα χαρακτηριστικό που δεν αλλάζει κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, δηλαδή το φύλο και από ένα χαρακτηριστικό που, εξ' ορισμού μεταβάλλεται, δηλαδή την ηλικία. Αυτό σημαίνει πως η θέση και ο ρόλος του ατόμου προσδιορίζονται από ένα σταθερό και ένα ρευστό, συνεχώς μεταβαλλόμενο χαρακτηριστικό. Οι οικογενειακοί ρόλοι χαρακτηρίζονται έτσι από μια εγγενή ασάφεια, ρευστότητα και αντιφατικότητα οι οποίες επιτείνονται από τη στιγμή κατά την οποία η οικογένεια και ο κοινωνικός της περίγυρος εισέρχονται στη διαδικασία του εκσυγχρονισμού.(Μουσούρου, 2006)

Σύμφωνα με τη Μουσούρου, το παραδοσιακό σχήμα, στο οποίο η δομή της οικογένειας παραπέμπει στις σχέσεις των φύλων και των ηλικιών στα πλαίσια της, εκφράζει και αναπαράγει της έννοια της εξουσίας του άνδρα πάνω στη γυναίκα, του ενήλικα πάνω στο παιδί, όπως και την αντίστοιχη της έννοια της εξάρτησης της γυναίκας από τον άνδρα και του παιδιού από τον ενήλικα.

Αυτή η παραδοσιακή άποψη για την οικογένεια ίσως εν μέρει να ισχύει για την αγροτική οικογένεια, όχι όμως και για τις οικογένειες που ζουν σε ημιαστικές ή αστικές περιοχές.

Σήμερα, ο αγροτικός πληθυσμός της Ελλάδας μειώνεται συνεχώς, σε σημείο που οι περισσότεροι Έλληνες να θεωρούνται πλέον κάτοικοι αστικών περιοχών. Από την άλλη πλευρά, φαίνεται ότι τα προβλήματα που η ελληνική οικογένεια αντιμετωπίζει δεν διαφέρουν ουσιαστικά από αυτά οικογενειών άλλων, δυτικών κυρίως χωρών, ιδιαίτερα χωρών της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Η μόνη διαφορά που επί του παρόντος υπάρχει εντοπίζεται μόνο στη συχνότητα αυτών των προβλημάτων. Τα προβλήματα αυτά δεν είναι ακόμη τόσο έντονα στον

ελλαδικό χώρο, παρότι όπως αναφέρεται στη διεθνή βιβλιογραφία, παρατηρείται μια σταθερή αύξησή τους και στη χώρα μας.

Η ελληνική οικογένεια, επειδή ακριβώς από αγροτική έγινε αστική σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, δεν είχε τα απαιτούμενα περιθώρια για να προσαρμοστεί στο νέο περιβάλλον, το οποίο της επιβάλλει την αναπροσαρμογή των ρόλων και την αφομοίωση από τα μέλη, όπως είχε συμβεί παλαιότερα όσον αφορά την προσαρμογή της ελληνικής οικογένειας στο αγροτικό πλαίσιο. Επιπλέον, η λειτουργία της ως παραγωγικής μονάδας έχει περιοριστεί. Τα μέλη της προσφέρουν την εργασία τους μεμονωμένα, έξω από τον κοινό οίκο και κερδίζουν ατομικά το εισόδημά τους. Η καταναλωτική συμπεριφορά τους είναι εξίσου αυτονομημένη όπως και αυτή της παραγωγικής τους ικανότητας. (Α.Γ. Ζαφείρης- Ε.Α. Ζαφείρη- Χ.Μ. Μουζακίτης, 1999)

1.2.1 Οι λειτουργίες της οικογένειας

Σύμφωνα με την Α.Μ. Μουσούρου οι λειτουργίες της οικογένειας παρά τις διαφοροποιήσεις τους στο χώρο και το χρόνο, μπορούν να συνοψισθούν στις ακόλουθες τέσσερις κατηγορίες : α) Αναπαραγωγικές, β) οικονομικές, γ) εκπαιδευτικές και δ) ψυχολογικές. Η ταξινόμηση αυτή καλύπτει μια σειρά από λειτουργίες που γίνονται προοδευτικά λιγότερες και διαφοροποιούνται καθώς η κοινωνία εκσυγχρονίζεται. Πιο αναλυτικά:

Η *αναπαραγωγική λειτουργία*, πρόκειται για την απαραίτητη λειτουργία εξασφάλισης της βιολογικής αναπαραγωγής της κοινωνίας. Τα παιδιά είναι βέβαια, επίσης απαραίτητα για τη δημιουργία της οικογένειας ως ομάδας και για την εξασφάλιση της συνέχειας των συγγενικών δεσμών. Η σύγχρονη τεχνολογία και οι κοινωνικές αξίες των σύγχρονων κοινωνιών, έχουν επιτρέψει τον διαχωρισμό της αναπαραγωγικής λειτουργίας από τις σεξουαλικές σχέσεις. Έτσι, το σεξ και η αναπαραγωγή είναι πλέον δυο διαφορετικές λειτουργίες της οικογένειας.

Βιολογική αναπαραγωγή: Πιο συγκεκριμένα, από τις βασικότερες λειτουργικές υποχρεώσεις της οικογένειας θεωρείται η αναπαραγωγή που αποτελεί λειτουργία εξασφάλισης της βιολογικής αναπαραγωγής της κοινωνίας. Έχουμε ήδη τονίσει ότι πλήρης θεωρείται η πυρηνική οικογένεια, στην οποία τα μέλη της καταλαμβάνουν τις κοινωνικές θέσεις γονέων-παιδιών. Μόνο τότε επιτρέπεται να μιλάμε για την οικογένεια ως θεμελιακό κύτταρο της κοινωνίας, όταν με την ένωση- με πολιτικό ή θρησκευτικό γάμο- του άντρα και της γυναίκας δημιουργούνται όλες οι προϋποθέσεις για τη γέννηση των νόμιμων παιδιών τους (Μοριχοβίτης, 2001).

Οι *οικονομικές λειτουργίες* διαφοροποιούνται περισσότερο από όλες τις άλλες, κατά την άποψη πολλών μελετητών κι αυτό σαν αποτέλεσμα του κοινωνικο-οικονομικού εκσυγχρονισμού. Σε μια παραδοσιακή κοινωνία οι λειτουργίες αυτές συνίστανται σε μια ποικιλία δραστηριοτήτων, όπου η κατανομή της εργασίας εξαρτάται από το φύλο και καθιστούν την οικογένεια ως ομάδα, μια πλήρη οικονομική μονάδα, μια μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης. Ο εκσυγχρονισμός επέδρασε καταλυτικά στις οικονομικές λειτουργίες της οικογένειας. Και αυτό στηρίζεται στο ότι: α) στη σύγχρονη κοινωνία το κέντρο παραγωγής δεν είναι πλέον το σπίτι ή ο αγρός που μπορεί να θεωρηθεί ως μια προέκταση του σπιτιού, δηλαδή του ιδιωτικού χώρου, αλλά το εργοστάσιο-δηλαδή ο δημόσιος χώρος. β) στο δημόσιο χώρο, ως κέντρο παραγωγής, δεν είναι πια ενεργή η οικογένεια ως ομάδα είναι οικονομικά ενεργά μέλη της οικογένειας ως άτομα και γ) η βιομηχανική οικονομία παράγει αγαθά και υπηρεσίες τις οποίες αγοράζουν τα άτομα, τα μέλη της οικογένειας, προκειμένου αυτά να καταναλωθούν από την οικογένεια. Έτσι, στις σύγχρονες κοινωνίες, η οικογένεια ως ομάδα είναι κατά κύριο λόγο μια μονάδα κατανάλωσης και όχι μια μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης όπως στις παραδοσιακές κοινωνίες. Η αλλαγή αυτή εκτός των άλλων σημαίνει και τη μεγάλη διαφοροποίηση των ρόλων των φύλων, ιδιαίτερα του ρόλου των γυναικών. (Μουσούρου, 2006)

Οι *εκπαιδευτικές λειτουργίες*, πρόκειται για λειτουργίες απαραίτητες προκειμένου να εξασφαλισθεί η πολιτισμική αναπαραγωγή της κοινωνίας,

δηλαδή η αναπαραγωγή της ως κοινωνίας. Η κατηγορία αυτή λειτουργιών μπορεί να διακριθεί σε δυο υπο-κατηγορίες.1) σε λειτουργίες που αποβλέπουν στην απόκτηση γνώσεων και ικανοτήτων οι οποίες είναι απαραίτητες στην παραγωγή και 2) στην λειτουργία της κοινωνικοποίησης. Από την πλευρά του κοινωνικού συνόλου, η λειτουργία αυτή συνίσταται στην μεταβίβαση της κοινωνικής κληρονομιάς, του πολιτισμού του κοινωνικού συνόλου από τη μια γενιά στην άλλη. Από την πλευρά του ατόμου, η κοινωνικοποίηση σημαίνει την εκ μέρους του εσωτερίκευση των κανόνων συμπεριφοράς, των τρόπων ενέργειας και του συστήματος αξιών ενός κοινωνικού συνόλου. Στις παραδοσιακές κοινωνίες, οι λειτουργίες της εκπαίδευσης και της κοινωνικοποίησης δεν διαχωρίζονται. Στις σύγχρονες όμως κοινωνίες, η εκπαίδευση αποτελεί ευθύνη εξειδικευμένων θεσμών όπως σχολείο, πανεπιστήμιο. Αν και η κοινωνικοποίηση περιλαμβάνεται στις λειτουργίες και άλλων φορέων, αυτή παραμένει ως μια από τις σπουδαιότερες λειτουργίες της οικογένειας. Όπως η κοινωνικοποίηση είναι μια λειτουργία που διαρκεί όσο η ζωή του ανθρώπου, η παραπάνω σπουδαιότητα δεν περιορίζεται στην κοινωνικοποίηση των παιδιών. Αντίθετα, καθώς η διάρκεια της ζωής επιμηκύνεται, καθώς η προσδοκώμενη διάρκεια της οικογενειακής ζωής έχει ήδη ξεπεράσει τα πενήντα χρόνια, καθώς οι ταχύρρυθμοι μετασχηματισμοί που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη κοινωνία επιβάλλουν συνεχείς αναπροσαρμογές στάσεων και συμπεριφορών, η λειτουργία αυτή της οικογένειας είναι όχι μόνο καίριας σημασίας για τα μέλη της και το κοινωνικό σύνολο αλλά και ενδεικτική των διαφοροποιήσεων που επιφέρει ο εκσυγχρονισμός. Έτσι, στα πλαίσια της οικογένειας, δεν είναι μόνο τα μεγαλύτερης ηλικίας μέλη, που με το παράδειγμά τους κυρίως, διδάσκουν στα νεότερα κανόνες συμπεριφοράς, τρόπους ενέργειας, αρχές και αξίες. Είναι και τα νεότερα μέλη, που είναι περισσότερο ευαίσθητοι δέκτες των μηνυμάτων της εποχής και των επιπτώσεών τους, μεταφέρουν στον χώρο της οικογένειας και εισάγουν τους γονείς στις διαφοροποιήσεις που η εξέλιξη επιβάλλει στους νέους κανόνες συμπεριφοράς. Η λειτουργία της κοινωνικοποίησης γίνεται, επομένως πιο σύνθετη και πιο καίρια, εφόσον στις σύγχρονες κοινωνίες συνδυάζεται με τη λεπτή διαδικασία συνεχούς

αναπροσαρμογής της κοινωνικής κληρονομιάς, αναπροσαρμογή από την οποία εξαρτάται η επιβίωση της κληρονομιάς αυτής.

Κοινωνικοποίηση του ατόμου. Κοινωνικοποίηση είναι, η λειτουργία, με την οποία το νέο ανθρώπινο ον αποκτά τις αξίες και τις γνώσεις της ομάδας του και μαθαίνει τους κοινωνικούς ρόλους που αντιστοιχούν στη θέση του μέσα στην ομάδα αυτή. Τη λειτουργία αυτή θεωρεί η κοινωνία ως τη σπουδαιότερη προσφορά της οικογένειας στη διαπαιδαγώγηση του παιδιού και στη διαμόρφωση και χάραξη της προσωπικότητας και της κοινωνικής του συμπεριφοράς (Μοριχοβίτης, 2001).

Οι *ψυχολογικές λειτουργίες*, συνίστανται κυρίως στην ικανοποίηση της ανάγκης των ατόμων να αισθάνονται ασφαλή και να απολαμβάνουν την στοργή των άλλων. Στις σύγχρονες κοινωνίες, όπου η ταχύτητα των κοινωνικών μετασχηματισμών δημιουργεί ρευστότητα στις κοινωνικές σχέσεις και επομένως, ανασφάλεια στα άτομα, η ικανοποίηση αυτών των αναγκών και κατ' επέκταση οι σχετικές λειτουργίες έχουν αποκτήσει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία. Ένα από τα προβλήματα της σύγχρονης οικογένειας είναι οι συχνά υπερβολικές προσδοκίες των μελών της για σταθερότητα και ασφάλεια, προσδοκίες στις οποίες η σημερινή οικογένεια δύσκολα μπορεί να ανταποκριθεί. Οι διαφοροποιήσεις τις οποίες υφίστανται οι λειτουργίες της οικογένειας καθώς αυτή εκσυγχρονίζεται, δεν είναι βέβαια ενιαίες σε μια κοινωνία αλλά εξαρτώνται από το επίπεδο του εκσυγχρονισμού του κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος της οικογένειας και ακόμη από την θέση του περιβάλλοντος αυτού στην κοινωνική δομή. Από την άλλη μεριά, αυτές οι μη ενιαίες διαφοροποιήσεις των λειτουργιών της οικογένειας είναι αλληλένδετες με τους μετασχηματισμούς που χαρακτηρίζουν τη δομή της. (Μουσούρου, 2006)

1.2.2 Αλλαγή των ρόλων μέσα στην οικογένεια

Το άτομο από τη στιγμή της γέννησης του δέχεται διάφορες επιδράσεις (π.χ. κοινωνικοποίηση) μαθαίνει να λειτουργεί μέσα στην κοινωνία και να

προσαρμόζεται, καθώς υιοθετεί και δέχεται τις κοινωνικές θέσεις¹ και τους κοινωνικούς ρόλους² που από δεκαετίες έχει σχηματίσει η κοινωνία του.

Από τη στιγμή που θα αποδεχθεί τους κοινωνικούς κανόνες αρχίζει να εντάσσεται, να κοινωνικοποιείται ομαλά και χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα.

Τα πρότυπα των ρόλων είναι γνωστά και η συλλογική τους καθιέρωση επιτρέπει την αλληλόδραση της καθημερινής ζωής. Όλοι γνωρίζουν και προσδοκούν το παίξιμο ενός ρόλου από τον κάτοχο μιας θέσης σύμφωνα με το καθιερωμένο σενάριο και τους όρους της σκηνογραφίας. Η εύρυθμη όμως λειτουργία του δημόσιου τελετουργικού εξαρτάται από την κοινωνική κατάσταση. Οι ρόλοι είναι αντικείμενο ιστορικών μορφοποιήσεων, αφού όπως είδαμε είναι σε άμεση συνάρτηση, διαδοχικά, με τις κοινωνικές θέσεις, την κοινωνική δομή, και το καθ' όλον κοινωνικό σύστημα. Όχι μόνο σε περιόδους μεγάλων κοινωνικών αλλαγών, αλλά και σε συνήθεις μετασχηματισμούς από γενιά σε γενιά. Τα πρότυπα δράσης διαφοροποιούνται ακολουθώντας το πλέγμα αξιών που κάθε ομάδα υιοθετεί σε κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο του συλλογικού ενδιαφέροντος. (π.χ. η σχέση των δυο φύλων). (Τάτσης,1994)

¹ Οι κοινωνικές θέσεις γίνονται αντιληπτές σαν οι διαρθρωτικές- ενωτικές διαστάσεις, τα κοινά σημεία στήριξης και σύνδεσης του κοινωνικού οικοδομήματος. Βρίσκονται σε μια διαρκή αλληλεξάρτηση με τους κοινωνικούς ρόλους, το κοινωνικό γόητρο, το κοινωνικό σύστημα, τις κοινωνικές ανισότητες τους. Η σπουδαιότητα μιας θέσης συναρτάτε σε μεγάλο βαθμό από το θεσμό τον οποίο αυτή υπηρετεί και τη σημασία που ο θεσμός ενέχει για το συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα ιστορικά και πολιτιστικά (π.χ. πατέρας- οικογένεια). Τα άτομα στην κοινωνία μας έχουν πολλές φορές δοτές και κατακτημένες θέσεις.(Τάτσης,1994).

² Ο κοινωνικός ρόλος συγκροτείται από κανόνες, στους οποίους είναι υποταγμένη η πράξη κάθε ατόμου που κατέχει μια θέση ή ασκεί μια λειτουργία μέσα σε μια ομάδα ή σε μια κοινότητα. Οι ρόλοι, σε γενικές γραμμές, έχουν αντίστοιχες ειδικές συμπεριφορές, τρόπους εκτέλεσης που αντιστοιχούν στις προσδοκίες των άλλων ατόμων.

Η σύγκρουση ρόλων αποτελεί την αδυναμία του ατόμου να υλοποιήσει τις υποχρεώσεις του ενός ρόλου του γιατί έρχονται σε σύγκρουση με τις υποχρεώσεις που του επιβάλλει κάποιος άλλος ή άλλοι ρόλοι.

Κλασικό παράδειγμα είναι η εργαζόμενη γυναίκα η οποία βρίσκεται ανάμεσα στις αντίθετες απαιτήσεις του ρόλου της μητέρας και του ρόλου της επαγγελματικής της ιδιότητας (Τάτσης, 1994).

Η οικογένεια λοιπόν, ως κοινωνική ομάδα, έχει δομή, και συνίσταται σε ένα σταθερό πλέγμα κοινωνικών θέσεων και κοινωνικών ρόλων. Για να λειτουργήσει λοιπόν η οικογένεια, όπως και κάθε σύστημα, χρειάζεται να υπάρξει κατανομή ρόλων για την επίτευξη των σκοπών και των στόχων της (Παπαδιώτη, 2000)

Σε κάθε αναπτυσσόμενη βιομηχανική κοινωνία μεταβάλλονται οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και ταυτόχρονα αλλάζουν οι ρόλοι, οι οποίοι διέπουν τις οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις των μελών της οικογένειας. Η αλλαγή της δομής της οικογένειας, δηλαδή η αλλαγή των ρόλων μέσα στην οικογένεια αποτελεί μια από τις σημαντικότερες επιπτώσεις του κοινωνικού εκσυγχρονισμού, καθώς και ένα από τους κυριότερους παράγοντες του εκσυγχρονισμού αυτού. Οι οικογενειακοί ρόλοι χαρακτηρίζονται από μια εγγενή ασάφεια, ρευστότητα και αντιφατικότητα οι οποίες επιτείνονται από τη στιγμή κατά την οποία η οικογένεια και ο κοινωνικός περίγυρος εισέρχονται στη διαδικασία του εκσυγχρονισμού.

Παραδοσιακά, οι θέσεις και οι ρόλοι μέσα στην οικογένεια εξαρτώνται από το φύλο και την ηλικία, δηλαδή από χαρακτηριστικά που είναι δεδομένα για το άτομο, και δεν επηρεάζονται από την προσωπικότητα, τις ικανότητες ή τις επιθυμίες του. Το παραδοσιακό αυτό σχήμα εκφράζει και αναπαράγει την έννοια της εξουσίας: του άνδρα πάνω στην γυναίκα, του ενήλικα πάνω στο παιδί, καθώς και την εξάρτηση της γυναίκας από τον άνδρα και του παιδιού από τον ενήλικα. Έτσι λοιπόν όσο πιο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία τόσο πιο άκαμπτη είναι η δομή της οικογένειας και τόσο πιο απόλυτη είναι η αναπαραγωγή ρόλων μέσω της κοινωνικοποίησης και τόσο πιο αποτελεσματική γίνεται η οικογένεια ως φορέας κοινωνικής σταθερότητας και συντηρητισμού (Μουσούρου, 1998).

A) Παραδοσιακός ρόλος: Προνόμιά του είναι η οικονομική υποστήριξη, η διατροφή σε περίπτωση διαζυγίου, ο σεβασμός της μητέρας, σχετικές εξουσίες στο σπίτι, συναισθηματικός δεσμός με σύζυγο και τέκνα. Υπάρχουν, βέβαια και οι υποχρεώσεις όπως είναι η τεκνοποιία, η ανατροφή των τέκνων, η διατήρηση του οίκου, η αποδοχή ενός εξαρτώμενου κοινωνικού κύρους και τέλος η υπαγωγή στα συμφέροντα του άντρα.

B) Συντροφικός ρόλος: Τα προνόμια που έχει είναι αργόσχολη ζωή, συζυγικές διασκεδάσεις, ρομαντική συναισθηματική σχέση, αντικείμενο προσοχής, οικονομικές δυνατότητες για προσωπικά ενδιαφέροντα ενώ οι υποχρεώσεις της είναι η διατήρηση του εαυτού της ως σεξουαλικού αντικειμένου, επιβαλλόμενη κινητικότητα, σιωπηρή αποδοχή των συζυγικών προβλημάτων, προώθηση της καριέρας του συζύγου, αποφυγή ατομικών διαφοροποιήσεων.

Γ) Εξισωτικός ρόλος: Τα προνόμια της γυναίκας είναι οικονομική ανεξαρτησία, κοινωνική εξομοίωση, ηθική απελευθέρωση, οικογενειακή αποδέσμευση, οικιακή συνεργασία. Οι υποχρεώσεις της είναι νομική συνυπευθυνότητα, κατάργηση προνομίου διατροφής, αμοιβαιότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, επαγγελματική αυτοδυναμία, προτεραιότητα ατομικών επιλογών.

Όμως η αλλαγή της δομής της οικογένειας, δεν συντελείτε ταυτόχρονα, δεν έχει την ίδια έννοια ούτε είναι ομοιόμορφη για το σύνολο της κοινωνίας. Η ομοιομορφία, άλλωστε, δεν αποτελεί χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών. Έτσι, στο εσωτερικό των οικογενειακών ομάδων, οι ρόλοι των συζύγων και η κατανομή εξουσίας ανάμεσα τους, η πορεία προς την ισοτιμία και το νόημα που αυτή παίρνει στην πράξη, η δομή και η δυναμική της οικογένειας μελετώνται και προσδιορίζονται σε σχέση με τέσσερις κυρίως παράγοντες: (α) τον αριθμό και την ηλικία των παιδιών, (β) το εκπαιδευτικό επίπεδο των συζύγων, (γ) την απασχόληση των συζύγων και (δ) τη διαφορά εισοδήματος μεταξύ τους (Μουσούρου, 1998)

(α) Οι σχέσεις μεταξύ των γονέων ως ζευγάρι έχουν ιδιαίτερη σημασία για τη διαμόρφωση του οικογενειακού κλίματος και την ομαλή ψυχοκοινωνική

ανάπτυξη του παιδιού. Για να είναι καλά τα παιδιά πρέπει και οι γονείς-σύντροφοι να είναι καλά. Όπως οι γονείς προσπαθούν να προστατέψουν τα παιδιά τους, το ίδιο κάνουν και τα παιδιά για τους γονείς τους και την οικογένεια τους γενικότερα.(Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000)

(β) Το εκπαιδευτικό επίπεδο αποτελεί παράγοντα διπλής σημασίας, εφόσον η δομή της οικογένειας φαίνεται να επηρεάζεται τόσο από το εκπαιδευτικό επίπεδο των συζύγων όσο και από τη διαφορά του επιπέδου αυτού μεταξύ των συζύγων.

Στην Ελληνική κοινωνία για παράδειγμα, καθώς το εκπαιδευτικό επίπεδο του συζύγου ανεβαίνει, πληθαίνουν οι αναλήψεις πρωτοβουλίας από το σύζυγο και αυξάνει η συνεργασία μεταξύ του ζευγαριού. Αυτό βέβαια συνδέεται με τον κοινωνικό ρόλο της εκπαίδευσης που θέλει η μόρφωση να απολυτρώνει τους Έλληνες από τις παραδοσιακές προκαταλήψεις, έτσι ώστε να βλέπουν τις συζύγους τους ως ισότιμες και να υιοθετούν συγχρονισμένους και φιλελεύθερους τρόπους συμπεριφοράς οι οποίοι να ευνοούν την ισότιμη άσκηση εξουσίας μεταξύ τους. Με λίγα λόγια να ζουν και να δρουν σε μια ισότιμη βάση. Επιπλέον η αλματώδης άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου των γυναικών και η τάση της αντιστροφής της παραδοσιακής οικογενειακής στρατηγικής εκπαίδευσης των αγοριών σε εκπαίδευση των κοριτσιών, ανατρέπει και τις προϋποθέσεις της παραδοσιακής εξάρτησης της γυναίκας από τον άντρα.

Όμως οι προϋποθέσεις του παραδοσιακού σχήματος εξάρτησης-εξουσίας δεν ανατρέπονται μονάχα όσον αφορά τις σχέσεις-ρόλους μεταξύ των συζύγων, αλλά και τις σχέσεις-ρόλους μεταξύ των παιδιών μιας και η διαφορά του επιπέδου εκπαίδευσης των παιδιών υποσκάπτει την πατρική εξουσία των λιγότερο μορφωμένων γονιών.

Ωστόσο στις περισσότερο εκβιομηχανισμένες κοινωνίες, όπως στις ΗΠΑ και στη Γαλλία όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του συζύγου, τόσο μεγαλύτερη είναι η εξουσία του μέσα στην οικογένεια. Όμως στις Ηνωμένες Πολιτείες, ύστερα από 16 χρόνια εκπαίδευσης του συζύγου η εξουσία του μειώνεται, όμως εξακολουθεί να είναι υψηλότερη από αυτή των συζύγων που είχαν λιγότερα από 12 χρόνια εκπαίδευσης (Μουσούρου,1998).

(γ) Η απασχόληση αποτελεί ένα πολύ σημαντικό παράγοντα τόσο για το προσδιορισμό της δομής της οικογένειας όσο και για την επισήμανση του βαθμού εκσυγχρονισμού της. Στο παραδοσιακό σχήμα οικογένειας, η επαγγελματική δραστηριότητα και η οικονομική ανεξαρτησία είναι χαρακτηριστικά του ανδρικού ρόλου. Ο απόλυτος χαρακτηρισμός αυτός του οικογενειακού σχήματος οδηγεί στη διάκριση μεταξύ του «κουβαλητή-προμηθευτή» και της «νοικοκυράς».

δ) Αναφορικά με τη διαφορά εισοδήματος μεταξύ των δύο συζύγων, στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες με την είσοδο της συζύγου στην αγορά εργασία υπάρχουν περιπτώσεις όπου το εισόδημα της είναι υψηλότερο από αυτό του συζύγου, και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να έχει ποσοτικά και ποιοτικά (όχι πάντα) αυξημένη εξουσία.

1.3 Από την παραδοσιακή οικογένεια στην πυρηνική

Η οικογένεια είναι ένα ζωντανό ψυχοκοινωνικό σύστημα, το οποίο βρίσκεται σε συνεχή αλλαγή και εξέλιξη, καθώς οι ανάγκες των βασικών μελών της αλλά και αυτές της ευρύτερης κοινωνίας μεταβάλλονται διαρκώς. (Miller, 1960)

Ακολουθώντας την παραπάνω αρχή, η οικογένεια ως θεσμός στην Ελλάδα, πέρασε από την παραδοσιακή μορφή της, που υπήρξε κυρίαρχη κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα έως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και κατέληξε στην πυρηνική. Η ελληνική παραδοσιακή αγροτική οικογένεια, η οποία ορίζονταν ως πατριαρχική εκτεταμένη, ήταν ένα σύνολο συγγενικών ομάδων, όπου οι υποχρεώσεις προς τους συγγενείς δηλαδή την ευρεία οικογένεια, είχαν προτεραιότητα συγκριτικά με τις υποχρεώσεις που αφορούσαν τη σχέση πατέρα-παιδιού, μητέρας- παιδιού ή τις σχέσεις των συζύγων.(Παπαδιώτη- Αθανασίου, 2000)

Σύμφωνα με τον Μπάμπαλη, η παραδοσιακή πατριαρχική οικογένεια τελούσε υπό την εξουσία του πατέρα- αρχηγού και η δομή της στηριζόταν στις έννοιες της εξουσίας(του άνδρα πάνω στη γυναίκα και του ενήλικου πάνω στο παιδί) και της

εξάρτησης. Χαρακτηριστικό της πατριαρχικής- εκτεταμένης οικογένειας ήταν η αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων των μελών της με γνώμονα το φύλο και την ηλικία και όχι τις ικανότητες ή τις επιθυμίες των ατόμων. (Μουσούρου, 2000)

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και έπειτα, το μεγάλο κύμα της εσωτερικής μετανάστευσης, συνέπεια της Βιομηχανικής Επανάστασης, διέλυσε τη λογική της οικογένειας- μικροκοινωνίας, με αποτέλεσμα την αλλαγή της κατανομής του πληθυσμού και της μετακίνησης του από τις μικρές κοινότητες της επαρχίας προς τις αστικές περιοχές.(Γεώργας, 1999). Δεδομένου ότι ο νέος τρόπος ζωής στην πόλη ευνοούσε μόνο τις μικρές οικογένειες, η ευρεία οικογένεια αποδυναμώθηκε. Έτσι η οικογένεια από παραδοσιακή, πατριαρχική, εκτεταμένη, μετατρέπεται σε «πυρηνική», δίδεται έμφαση στη συζυγική σχέση των γονέων, γύρω από την οποία οικοδομείται η σχέση με τα παιδιά.(Μουσούρου, 2000) και λειτουργεί πλέον ως πρωταρχική μονάδα της κοινωνίας.(Μπαμπάλης, 2005)

Η πυρηνική οικογένεια, υπό την επίδραση των ποικίλων εξωτερικών παραγόντων, διεύρυνε τα όριά της και ενίσχυσε την προσωπική ελευθερία των ατόμων μελών της στη λήψη αποφάσεων για την προσωπική τους ολοκλήρωση. (Μπάμπαλης, 2005). Οι ρόλοι των συζύγων διαφοροποιήθηκαν ως προς το περιεχόμενο και την δυναμική τους. Ιδιαίτερα η εξέλιξη του ρόλου της γυναίκας, η οποία απέκτησε οικονομική και κοινωνική αυτονομία, όρισε εκ νέου τις ισορροπίες στο εσωτερικό της οικογένειας. Η γυναίκα αποστασιοποιείται από τον παραδοσιακό ρόλο της νυκκοκοιράς και της μητέρας. Έτσι η αύξηση στο ποσοστό των διαζυγίων κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει αποδοθεί στην οικονομική ανεξαρτησία που απέκτησαν οι Ελληνίδες και στην βελτίωση του μορφωτικού τους επιπέδου.(Γκιζέλης, Καυταντζόγλου, Τεπέρογλου & Φίλιας, 1984). Ενδεικτικό είναι επίσης το γεγονός ότι οι άνδρες εγκρίνουν περισσότερο, σε σύγκριση με τις γυναίκες την αξία του αυτοπροσδιορισμού.(Γεώργας και συν., 1992)

Σύμφωνα με τις έρευνες που έγιναν στην Ελλάδα, η μετάβαση από την παραδοσιακή στην πυρηνική οικογένεια οδήγησε στην μεταβολή των αξιών από

συλλογικές σε ατομιστικές και στην τήρηση λιγότερο των παραδοσιακών αξιών από τους κατοίκους των αστικών κέντρων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι αλλαγές στις αξίες να αποτελούν αιτία συγκρούσεων μεταξύ των μελών της. Μελέτες που έγιναν για τη διερεύνηση των μεταβολών της δομής της ελληνικής οικογένειας, κατέληξαν στο συμπέρασμα αν και οι οικογενειακές αξίες αλλάζουν, οι νέοι δεν τις απορρίπτουν στο σύνολό τους. Απορρίπτουν κατά κύριο λόγο τις αξίες που εκφράζουν ιεραρχικούς ρόλους της κλασικής πατριαρχικής οικογένειας: συγκεκριμένα την άσκηση εξουσίας του πατέρα στη μητέρα και την παθητική υποταγή αυτής. Οικογενειακές αξίες όπως είναι οι σχέσεις στην οικογένεια και οι υποχρεώσεις των παιδιών προς τους γονείς και τους συγγενείς, εξακολουθούν να ισχύουν και στις νεότερες γενιές. (Γεώργας 1986, 1999)

1.4 Μορφές οικογένειας

Η οικογένεια ως κοινωνικό σύστημα παρουσίασε διάφορες μορφές στην εξελικτική πορεία της και οι οποίες είναι ανάλογες προς το κυρίαρχο πρόσωπο μέσα σε αυτήν και τις σχέσεις άντρα και γυναίκας, που διαμορφώνονταν και διαμορφώνονται πάντα σε συνάρτηση προς την ισχυρή προσωπικότητα. Έτσι σε διάφορες εποχές και λαούς συναντάμε τις εξής κύριες μορφές οικογένειας:

α) την πολυγαμική, δηλαδή όταν ένας άντρας-σύζυγος έχει πολλές γυναίκες-συζύγους.

β) την πολυανδρική, δηλαδή μια γυναίκα-σύζυγος έχει πολλούς άντρες-συζύγους.

γ) την εξωγαμική, με την έννοια ότι ο πατέρας παραμένει άγνωστος στα παιδιά

δ) την μονογαμική, δηλαδή ένας άντρας-σύζυγος και μια γυναίκα-σύζυγος.

Εκτός από τη μονογαμική όλες οι άλλες μορφές οικογένειας συναντώνται σε παλαιότερες εποχές ή και σήμερα ακόμη σε άγριους και πρωτόγονους λαούς, ενώ η μονογαμία είναι δείγμα ανώτερων πολιτισμών και για το λόγο αυτό είναι η μοναδική μορφή της οικογένειας στην ιστορία των Ευρωπαϊκών λαών από των αρχαίων Ελλήνων και των Ρωμαίων μέχρι σήμερα.

Ωστόσο και η μονογαμική οικογένεια παρουσίασε στη εξελεγκτική της πορεία μεγάλες δομικές μεταβολές, περνώντας από τα στάδια της πατριαρχικής και της μέσης- ισόροπης οικογένειας των τριών γενιών, για να φτάσει στην εποχή μας, στην απλούστερη μορφή της πυρηνικής οικογένειας των δυο γενιών (γονέων- παιδιών) (Μοριχοβίτης,2001)

Στις τελευταίες δεκαετίες έχουν γίνει αρκετές αλλαγές στην μορφή και στο τρόπο λειτουργίας της οικογένειας. Οι κυριότερες από τις αλλαγές αυτές είναι η είσοδος της γυναίκας στο χώρο της αμειβόμενης εργασίας, η μείωση του αριθμού των παιδιών ανά οικογένεια, ο γάμος σε μεγαλύτερη ηλικία, η μείωση των συμβατικών γάμων και η αύξηση των διαζυγίων. Με βάση τις αλλαγές αυτές, προέκυψε ένας βαθμός διαφορετικών οικογενειών όπως οι μονογονεϊκές οικογένειες, οι οικογένειες από δεύτερο γάμο, οι ανάδοχες, οι κοινοβιακές, οι θετές και οι ομαδικές οικογένειες (Παπαδιώτη-Αθανασίου,2000).

Θα πρέπει να αναφέρουμε πως οι διάφορες μορφές-τύποι οικογένειας που συνυπάρχουν στο σύγχρονο κόσμο, διαφέρουν τόσο πολύ μεταξύ τους, ώστε ο όρος να χρειάζεται διευκρίνιση. Κατά τη διάρκεια της ζωής του, ένα άτομο μπορεί να ανήκει σε πολλούς διαφορετικούς τύπους οικογένειας. Μέσα από την ιστορία, ο πιο διαδεδομένος τύπος είναι η διευρυμένη-παραδοσιακή οικογένεια. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί, ότι οι οικογένειες-πυρήνες χαρακτηρίζουν το δυτικό κόσμο, ενώ οι διευρυμένες μορφές οικογένειας εξακολουθούν να κυριαρχούν σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο (Νόβα-Καλτσούνη,2003).

Στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στην αγροτική αλλά και στη μικροαστική κοινωνία, κυριαρχεί ακόμη το μοντέλο της οικογένειας των τριών γενιών(παππούδες-γονείς-παιδιά) (Μοριχοβίτης, 2001).

1.5 Μονογονεϊκή οικογένεια λόγω διαζυγίου

Ο ορισμός της μονογονεϊκής οικογένειας σε καμία χώρα δεν μπορεί να θεωρηθεί απόλυτος και σαφής. Εξαρτάται από ποια οπτική γίνεται προσπάθεια να

ερμηνευτεί. Δηλαδή, η μελέτη του όρου μπορεί να βασίζεται σε κοινωνιολογικά ψυχολογικά, οικονομικά στοιχεία κ.α.

Συνήθως, όταν υπάρχει αναφορά σε μονογονεϊκή οικογένεια εννοείται: *ένας γονέας - χωρίς σύζυγο ή σύντροφο αλλά, ίσως, μαζί με άλλα άτομα (π.χ. τους γονείς του/ της) - που ζει με ένα τουλάχιστον ανύπαντρο παιδί, εξαρτώμενο από αυτόν.* (Τσιγγάνου, Τζωρτζοπούλου & Ζαραφονίτου, 2001)

Όμως, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε απόλυτο τον παραπάνω ορισμό. Υπάρχουν πολλοί παράμετροι που αλλάζουν και μαζί με αυτούς αλλάζει και η μορφή ή η έννοια της μονογονεϊκής οικογένειας. Δηλαδή, μπορούμε να εξετάσουμε α) την οικογενειακή κατάσταση του μόνου γονέα, β) τη σύνθεση του νοικοκυριού της μονογονεϊκής οικογένειας και τέλος, γ) τι εννοούμε όταν αναφερόμαστε σε ένα εξαρτώμενο παιδί (Κογκίδου Δ.,1995)

α) Η οικογενειακή κατάσταση του μόνου γονέα

Με βάση τη συζυγική κατάσταση του μόνου γονέα διακρίνονται τρεις τύποι οι χήροι/ες, οι μόνιμα χωρισμένοι/ες και οι ανύπαντροι/ες. Σε επίσημες έρευνες και στοιχεία αυτές οι τρεις κατηγορίες λαμβάνονται υπόψη και από αυτές συλλέγονται στατιστικά στοιχεία.

Στο σημείο αυτό, όμως, παρατηρούμε πως δημιουργούνται κάποια προβλήματα κατηγοριοποίησης. Για παράδειγμα, αν υπάρχει γάμος, αλλά ο ένας από τους δυο συζύγους απουσιάζει για μεγάλο χρονικό διάστημα. Μπορούμε να αναφερθούμε στις οικογένειες που ο ένας γονέας είναι έγκλειστος για μεγάλο χρονικό διάστημα σε σωφρονιστικό ίδρυμα ή που είναι ναυτικός, τότε αυτές τις οικογένειες θα τις κατατάσσαμε στις μονογονεϊκές; Μπορούμε να διακρίνουμε τις «χωλές» οικογένειες, όπου παρουσιάζουν δυσλειτουργίες, παρόλο που είναι θεσμοθετημένες. Στην περίπτωση αυτή ο βαθμός δυσλειτουργίας είναι αυτός που καθορίζει την κατηγορία στην οποία θα ανήκει μια οικογένεια.

Έπειτα, υπάρχουν και οι άνθρωποι που συμβιώνουν χωρίς γάμο. Ο αριθμός των περιπτώσεων αυτών αυξάνει αρκετά τα τελευταία χρόνια. Στη συμβίωση

αυτή μπορεί να υπάρχουν ακόμη και παιδιά. Αυτό σημαίνει πως η ελεύθερη ένωση δυο ανθρώπων δεν αποκλείει το ενδεχόμενο δημιουργίας οικογένειας, αλλά αναφερόμαστε πλέον σε μια νέα διαφορετική μορφή οικογένειας. Σε αυτές, υπάρχουν νομικές διαφορές σχετικά με τα έγγραμα ζευγάρια, αλλά οι ομοιότητες μεταξύ τους είναι αρκετά σημαντικές.

Υπάρχουν και ερευνητές που υποστηρίζουν πως ένας αρχικά μόνος γονέας που αργότερα θα βρει ένα δεύτερο σύντροφο θα ήταν καλό να συνεχίζει να θεωρείται μόνος γονέας, κυρίως εξαιτίας της σχέσης και των υποχρεώσεων του απέναντι στο παιδί του που συνεχίζουν να είναι οι ίδιες. Εξάλλου, το παιδί έχει δεύτερο γονέα με εξαίρεση την περίπτωση της χηρείας. Η άποψη αυτή δεν λαμβάνει ευρεία αποδοχή, γιατί αντικρούεται

από το γεγονός πως υπάρχουν γονείς που είναι εντελώς απόντες από τη ζωή των παιδιών τους.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως ο όρος της μονογονεϊκής οικογένειας, ίσως, και να μην είναι ο πιο κατάλληλος για να εκφράσει όλες τις μορφές που μπορεί να λάβει μια οικογένεια με έναν μόνο γονέα. (Κογκίδου Δ.,1995)

β) Η σύνθεση του νοικοκυριού

Σύμφωνα με τον ορισμό, μονογονεϊκή οικογένεια χαρακτηρίζεται εκείνη που αποτελείται από έναν γονέα. Για τον ορισμό δεν έχει σημασία αν μαζί με το γονιό και τα παιδιά συμβιώνουν και άλλα άτομα. Συνήθως, τα άτομα αυτά δεν είναι τυχαία μα αποτελούν στενά συγγενικά πρόσωπα. Και ενώ δεν επηρεάζουν τον χαρακτηρισμό της οικογένειας ως 'μονογονεϊκής', επηρεάζουν πάρα πολύ την οικογένεια σε αρκετά επίπεδα. Υπάρχει βοήθεια και στήριξη προς τον μόνο γονέα, ίσως να υπάρχουν φιγούρες εντός της οικίας που να μπορούν να καλύψουν ως ένα βαθμό την απουσία του άλλου γονέα, αναπτύσσονται δηλαδή εντός της οικογένειας δυναμικές που επηρεάζουν ακόμη και την εικόνα της προς τα έξω. Ταυτόχρονα υπάρχουν σημαντικές επιπτώσεις στο βιοτικό της επίπεδο.

γ) Τι σημαίνει 'εξαρτώμενο παιδί'.

Υπάρχουν κάποια κριτήρια που καθορίζουν τα εξαρτώμενα παιδιά. Αρχικά, είναι η ηλικία, δηλαδή τα παιδιά που δεν έχουν περάσει ένα συγκεκριμένο όριο ηλικίας. Στις περισσότερες χώρες έχει επικρατήσει το όριο των 18 ετών, αν και σε πολλές περιπτώσεις τα παιδιά συνεχίζουν να εξαρτώνται και σε πολύ μεγαλύτερες ηλικίες από τους γονείς του. Έπειτα, είναι η οικονομική εξάρτηση του παιδιού, όπου συνοδεύεται από τη γονική μέριμνα και την ανατροφή του (Κογκίδου Δ.,1995).

Γενικά, η μονογονεϊκή οικογένεια δεν αποτελεί μια μόνιμη υποχρεωτικά μακροχρόνια κατάσταση για τα μέλη της. Για τον μόνο γονέα η μονογονεϊκότητα μπορεί να αποτελεί μια μεταβατική περίοδο που καταλήγει, είτε σε μια νέα σχέση, είτε τελειώνει

τυπικά όταν τα παιδιά φτάσουν στο όριο ηλικίας από το οποίο δεν θεωρούνται πλέον «εξαρτώμενα παιδιά » (Μαράτου- Αλιμπράντη, 2001)

Η μονογονεϊκότητα συνδέεται περισσότερο με το γυναικείο φύλο. Σύμφωνα με ποσοστά της Eurostat για τα έτη 1990-1991 το ποσοστό των μόνων πατέρων ανέρχεται σε 15% του συνόλου των μονογονεϊκών οικογενειών. Στην ίδια έκθεση αναφέρεται ότι στην Ελλάδα οι μονογονεϊκές οικογένειες αποτελούν το 7,6% επί του συνόλου των οικογενειών, εκ του οποίου το 6,1% έχει γυναίκα αρχηγό. Από τα ποσοστά, φαίνεται πως οι ρόλοι των δυο φύλων είναι ήδη προδιαγεγραμμένοι σε αρκετά υψηλό βαθμό αποδίδοντας στη γυναίκα την ανατροφή των παιδιών και τις οικιακές ασχολίες. (Τσιγγάνου, Τζωρτζοπούλου, Ζαραφονίτου, 2001)

1.6 Οικογενειακό δίκαιο: Έννοια, πηγές, εξέλιξη

Έννοια

Οικογενειακό δίκαιο είναι το σύνολο των νομικών κανόνων που διέπουν τις οικογενειακές σχέσεις, τις σχέσεις, δηλαδή, που διαμορφώνονται και αναπτύσσονται στο πλαίσιο της οικογένειας. Πρόκειται κυρίως για τις σχέσεις

μεταξύ των συζύγων, καθώς και για τις σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων. Ορισμένοι, ωστόσο, κανόνες του οικογενειακού δικαίου προϋποθέτουν ευρύτερη έννοια της οικογένειας. Αυτό συμβαίνει με τις διατάξεις που αναφέρονται στη διατροφή, την επιτροπεία ή την δικαστική συμπαράσταση (Θ. Παπαχρίστου, 2005).

Πηγές

Το οικογενειακό δίκαιο περιέχεται στο τέταρτο βιβλίο του Αστικού Κώδικα (άρθρα 1346 - 1694). Διατάγματα που ενδιαφέρουν το οικογενειακό δίκαιο συναντώνται και σε άλλα νομοθετήματα, όπως π.χ. στο ν. 344/1976 «περί ληξιαρχικών πράξεων», στο ν. 590/1977 για τον Καταστατικό χάρτη της Ελλάδος (άρθρα 49, 50). Αλλά και σε άλλους Κώδικες, όπως στον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, στον Ποινικό Κώδικα και στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας υπάρχουν διατάξεις που αφορούν το οικογενειακό δίκαιο. Ιδιαίτερη, τέλος, σημασία έχουν οι συνταγματικές διατάξεις, που αναφέρονται στην οικογένεια και στο γάμο, αλλά και γενικότερα οι διατάξεις του Συντάγματος που κατοχυρώνουν την ισότητα, την προσωπικότητα και τη θρησκευτική ελευθερία. Επιπλέον, κανόνες οικογενειακού δικαίου, αυξημένης μάλιστα τυπικής ισχύος, περιέχονται και σε Διεθνείς Συμβάσεις, που έχουν επικυρωθεί από την Ελλάδα (Θ. Παπαχρίστου, 2005).

Η εξέλιξη του ελληνικού οικογενειακού δικαίου

Το οικογενειακό δίκαιο του Αστικού Κώδικα, ήταν στην αρχική του μορφή, ένα αναχρονιστικό δίκαιο, που δεν αντιστοιχούσε στις αντικειμενικές κοινωνικές συνθήκες, και, ως ένα τουλάχιστον βαθμό, και στις επικρατούσες αντιλήψεις. Έντονα επηρεασμένο από θρησκευτικές δοξασίες, δεν αναγνώριζε παρά το θρησκευτικό τύπο του γάμου, ακολουθώντας το αυταρχικό πρότυπο της ανδρικής κυριαρχίας στην οικογένεια, καθιέρωνε την απόλυτα νομική υπεροχή του άνδρα,

τόσο στο ρόλο του συζύγου όσο και του γονέα. Υιοθετώντας την άποψη ότι ο γάμος πρέπει να διατηρείται, έστω κι αν έχει αποτύχει ή αν δεν τον επιθυμούν πλέον οι σύζυγοι, επέτρεπε το διαζύγιο μόνο για υπαίτια παραπτώματα και απέκλειε το συναινετικό διαζύγιο. Αδιαφορώντας, τέλος, για την ίση νομική μεταχείριση, διέκρινε δύο κατηγορίες τέκνων, τα «νόμιμα» ή «γνήσια» (καταγόμενα από τον γάμο) και τα «εξώγαμα» (γεννημένα χωρίς γάμο των γονέων τους), τα οποία, έστω κι αν είχε αναγνωριστεί η πατρότητά τους βρισκόντουσαν σε μειονεκτική θέση απέναντι στα «νόμιμα» τέκνα.(Θ. Παπαχρίστου, 2005)

Η φυσιογνωμία του ελληνικού οικογενειακού δικαίου άλλαξε άρδην μετά τους νόμους 1250/1982 (εισαγωγή του πολιτικού γάμου) και 1329/1983 (ισονομία των φύλων στην οικογένεια, καθιέρωση του συναινετικού διαζυγίου και αποσύνδεση του διαζυγίου από την υπαιτιότητα, νομική εξίσωση των τέκνων, άσχετα από το αν η πατρότητα τους θεμελιώνεται στην καταγωγή από το γάμο ή στην αναγνώριση, εκούσια ή δικαστική). (Θ. Παπαχρίστου, 2005).

Μετά την μεταρρύθμιση αυτή, το ελληνικό οικογενειακό δίκαιο απέκτησε, όπως όλα τα σύγχρονα οικογενειακά δίκαια, τα χαρακτηριστικά ενός φιλελεύθερου δικαίου με ανθρώπινο πρόσωπο, ενός δικαίου που επιχειρεί να περιορίσει τους κλυδωνισμούς από τις αναπόφευκτες συγκρούσεις και κρίσεις, όχι μέσα από την επιβολή καταπιεστικών και αυταρχικών «λύσεων», αλλά με τη ελευθερία επιλογών, το σεβασμό της προσωπικότητας των μελών της οικογένειας, την κατοχύρωση της ισότητας μέσα στην οικογένεια, την ενίσχυση της συντροφικότητας και υπευθυνότητας, που θα πρέπει να επικρατούν στις οικογενειακές σχέσεις.

Η μεταρρύθμιση του ελληνικού οικογενειακού δικαίου συνεχίστηκε με το νόμο 2447/1996 περί υιοθεσίας, επιτροπείας ανηλίκων, αναδοχής ανηλίκων και δικαστικής συμπαράστασης (όπως αυτός τροποποιήθηκε με τους νόμους 2479/1997, 2521/1997, 2721/1999 και 2915/2001), ενώ με το νόμο 3089/2002 ρυθμίστηκε η ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή και

καθορίστηκαν οι συνέπειές της στο δίκαιο της συγγένειας.(Θ. Παπαχρίστου, 2005)

1.7 Ο κύκλος ζωής της οικογένειας

Η συμβατική οικογένεια νοείται ως μια ομάδα που δημιουργείται με τον γάμο και παύει να υπάρχει όταν ο γάμος αυτός λυθεί με διαζύγιο ή με τον θάνατο του ενός των συζύγων. Το σύνολο των διαδοχικών φάσεων από τις οποίες περνά η οικογενειακή ομάδα από την σύσταση ως τη διάλυσή της, δηλώνονται με τον όρο «κύκλος ζωής της οικογένειας». Ο συμβατικός κύκλος ζωής της συμβατικής οικογένειας βασίζεται στην συζυγική σχέση (η οποία καθορίζεται την αρχή και το τέλος του κύκλου) και διαμορφώνεται κυρίως αναφορικά προς την γονεϊκή σχέση(η οποία, εν πολλοίς, καθορίζει τις φάσεις του κύκλου). Στο κλασσικό λοιπόν, σκεπτικό προσδιορισμού του κύκλου ζωής της οικογένειας, λαμβάνονται υπόψη δημογραφικά κατά κύριο λόγο γεγονότα που σηματοδοτούν τόσο την έναρξη και την λήξη του κύκλου, όσο και τις κυριότερες φάσεις του. (Μουσούρου, 2006)

Στις κοινωνίες μας κάθε παραδοσιακή οικογένεια αλλά και κάθε οικογένεια που ακολουθεί διαφορετικό τρόπο ζωής, έχει τους δικούς της κανόνες. Αυτοί οι κανόνες εκφράζονται στους ρόλους που υιοθετούν τα μέλη της οικογένειας, στις αλληλεπιδράσεις τους και στους τρόπους επίλυσης των οικογενειακών προβλημάτων. Ορισμένα πρότυπα αλληλεπίδρασης επαναλαμβάνονται, και όλα τα μέλη της οικογένειας αναμένεται να συμμετέχουν σε αυτά. Οι οικογενειακοί κανόνες και οι ποικίλοι τρόποι με τους οποίους αυτοί εκφράζονται στη ζωή μιας οικογένειας επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τους κύκλους ζωής και τα στάδια ανάπτυξής της. .(Α.Γ. Ζαφείρης- Ε.Α. Ζαφείρη- Χ.Μ. Μουζακίτης, 1999)

1.7.1 Στάδια ανάπτυξης

Οι οικογένειες βιώνουν συγκεκριμένα και προβλέψιμα γεγονότα και περνούν συγκεκριμένες φάσεις, ανεξάρτητα από την δομή ή τις σχέσεις που επικρατούν μεταξύ των μελών τους. Τα γεγονότα αυτά καθιστούν αναγκαίες κάποιες ενέργειες που έχουν σχέση με τις φάσεις ανάπτυξης, τις οποίες οι οικογένειες πρέπει να γνωρίσουν πολύ καλά προκειμένου να τις αντιμετωπίσουν με επιτυχία. Έτσι, με την πάροδο του χρόνου μια οικογένεια αλλάζει καθώς αντιδρά σε αναμενόμενα γεγονότα και συνεχίζει να εξελίσσεται. Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι στη ζωή μιας οικογένειας προκύπτουν ενοχλητικές καταστάσεις. Πρόκειται για απροσδόκητα συμβάντα τα οποία προκαλούν αναστάτωση στην εξέλιξη της οικογένειας, εφόσον απαιτούν μόνιμες αναπροσαρμογές στον τρόπο λειτουργίας της.(Α.Γ. Ζαφείρης- Ε.Α. Ζαφείρη- Χ.Μ. Μουζακίτης, 1999)

Το αναπτυξιακό πλαίσιο που παρουσίασαν οι Evelyn Duvall και Reuben Hill δείχνει τα συνηθισμένα γεγονότα που συμβαίνουν στη ζωή της οικογένειας με το πέρασμα του χρόνου. Οι Duvall και Hill υποστήριξαν ότι οι αλλαγές που υφίστανται τόσο η δομή όσο και η λειτουργία των οικογενειών παρουσιάζουν μια διατεταγμένη ακολουθία αναπτυξιακών σταδίων. Η εξέλιξη αυτών των σταδίων εξαρτάται από την αύξηση και τη μείωση του αριθμού των μελών της οικογένειας, την ηλικία του μεγαλύτερου παιδιού που μπορεί να φτάνει μέχρι τα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσης, και τη θέση που κατέχει ο προμηθευτής της οικογένειας στην αγορά εργασίας. Σύμφωνα με τους παραπάνω παράγοντες, οι Duvall και Hill αναφέρουν ότι η εξελεγκτική πορεία μιας πλήρους οικογένειας που ανήκει στη μεσαία τάξη ξεκινά από το γάμο και ολοκληρώνεται με το θάνατο και των δυο συζύγων. Στο ενδιάμεσο διάστημα περνά από τα ακόλουθα στάδια:

- i. Το ζευγάρι έχει παντρευτεί αλλά δεν έχει παιδιά.
- ii. Η οικογένεια έχει αποκτήσει παιδιά από τα οποία το μεγαλύτερο έχει ηλικία έως δύομισι ετών.
- iii. Η οικογένεια έχει παιδιά προσχολικής ηλικίας και το μεγαλύτερο έχει ηλικία από δύομισι έως έξι ετών.

iv. Τα παιδιά πηγαίνουν στο σχολείο και το μεγαλύτερο έχει ηλικία από έξι έως δεκατριών ετών.

v. Τα παιδιά είναι στην εφηβεία και το μεγαλύτερο είναι από δεκατριών έως είκοσι ετών.

vi. Η οικογένεια λειτουργεί ως σημείο εκκίνησης και το πρώτο παιδί έχει ήση φύγει από το σπίτι, ενώ το τελευταίο φεύγει εκείνη την περίοδο.

vii. Οι γονείς είναι μεσήλικες, ζουν στην «άδεια φωλιά» και συνταξιοδοτούνται.

viii. Τα μέλη της οικογένειας είναι πλέον αρκετά μεγάλα και οι δυο σύζυγοι οδεύουν προς το τέλος της ζωής τους. (Falicon, 1988)

Για τον Jay Haley, η οικογενειακή ζωή περιλαμβάνει τα παρακάτω έξι στάδια:

i. Η περίοδος του φλερτ.

ii. Η πρώτη περίοδος του γάμου.

iii. Η γέννηση των παιδιών και η φροντίδα των νέων.

iv. Η περίοδος όπου οι σύζυγοι βρίσκονται στη μέση ηλικία.

v. Η περίοδος όπου οι γονείς αποκόβονται από τα παιδιά.

vi. Η περίοδος όπου οι γονείς αποσύρονται, γηρατειά, συνταξιοδότηση.(Madanes, 1981)

Η Elizabeth Carter και η Monica McGoldrich καθορίζουν έξι αναπτυξιακά στάδια στον κύκλο ζωής της οικογένειας:

i. Η περίοδος ανεξαρτητοποίησης των νεαρών ενηλίκων³, δηλαδή η περίοδος κατά την οποία το νεαρό άτομο φεύγει από το σπίτι του.

ii. Η δημιουργία του νέου ζευγαριού και η σύνδεση των οικογενειών μέσω του γάμου.

³

Με τον όρο νεαρός ενήλικος οι Carter και McGoldrich αναφέρονται άτομο που είναι περίπου είκοσι ετών, δεν ζει πλέον στο σπίτι των γονέων του και είναι οικονομικά ανεξάρτητο.

iii. Η οικογένεια με μικρά παιδιά.

- iv. Η οικογένεια με παιδιά στην εφηβεία.
- v. Η οικογένεια στην οποία τα παιδιά απομακρύνονται από την πατρική εστία.
- vi. Η οικογένεια στην τελική φάση της ζωής της. (Carter και McGoldrich,1988)

1.7.2 Αναπτυξιακά θέματα στις εναλλακτικές μορφές οικογένειας

Σε οποιοδήποτε στάδιο του κύκλου ζωής της οικογένειας, είτε αυτή είναι εκτεταμένη είτε πυρηνική, ένα διαζύγιο αναστατώνει τα μέλη, εφόσον επιφέρει αλλαγές στις σχέσεις και στα όριά τους. Η έκταση της διαταραχής που προκαλεί το διαζύγιο εξαρτάται από το στάδιο του κύκλου ζωής στο οποίο βρίσκεται η οικογένεια. Είναι φανερό ότι ένα διαζύγιο φέρνει λιγότερη αναστάτωση όταν το ζευγάρι έχει μόλις παντρευτεί και δεν έχει αποκτήσει παιδιά. Αυτή η αναστάτωση συνήθως εντείνεται από ποικίλους άλλους παράγοντες όπως είναι το εθνικό, το κοινωνικό και το οικονομικό υπόβαθρο των συζύγων. (Α.Γ. Ζαφείρης- Ε.Α. Ζαφείρη- Χ.Μ. Μουζακίτης, 1999)

Οι Carter και McGoldrich προσδιορίζουν συγκεκριμένες φάσεις στον κύκλο ζωής της οικογένειας οι οποίες σχετίζονται με το διαζύγιο. Οι φάσεις αυτές είναι οι εξής:

1. *Η φάση του διαζυγίου*, η οποία περιλαμβάνει: την απόφαση για το διαζύγιο, το σχεδιασμό για τη διάλυση του συστήματος, το χωρισμό των συζύγων, την απόκτηση του διαζυγίου.
2. *Η φάση μετά το διαζύγιο*, κατά την οποία οι σύζυγοι δεν ξαναπαντρεύονται, αναφέρεται: στο γονέα που έχει αναλάβει την επιμέλεια των παιδιών, στο γονέα που δεν έχει αναλάβει αυτό το ρόλο.
3. Εάν ο διαζευγμένος σύζυγος ξαναπαντρευτεί, δημιουργείται το *σύστημα της θετικής οικογένειας*, το οποίο ακολουθεί τις εξής φάσεις: την είσοδο στην νέα γαμήλια σχέση, την αποδοχή και το σχεδιασμό της νέας οικογένειας.

Υπάρχουν αρκετές προκλήσεις στο σύστημα της θετής οικογένειας. Αυτό οφείλεται στο διαφορούμενο χαρακτήρα των ρόλων και των σχέσεων των γονέων, στη πολυπλοκότητα και τη σύγχυση που επικρατεί στα όρια του συστήματος, στην πιθανή παρουσία έντονων αντιφατικών συναισθημάτων και/ή στην πιθανή απουσία τέτοιων συναισθημάτων, στην παρουσία ψευδοαμοιβιαιότητας και/ή στη συγχώνευση των συζύγων. (Α.Γ. Ζαφείρης- Ε.Α. Ζαφείρη- Χ.Μ. Μουζακίτης, 1999)

1.8 Ψυχολογικοί τύποι γονέων

Η Χουρδάκη (1992), αναφέρει ως πρότυπο σωστού γονέα, το ώριμο ψυχολογικά άτομο που ξέρει να ελέγχει τη δική του ψυχολογία και να αντιμετωπίζει σωστά τις ανάγκες του παιδιού του.

Με βάση τα παραπάνω και αναφορικά με την αγωγή των παιδιών, διαμορφώνονται οι εξής ψυχολογικοί τύποι γονέων:

Α. Ο ώριμος γονέας: Πρόκειται για τους γονείς εκείνους, που διέπονται από αυτοκυριαρχία όσον αφορά τις σχέσεις τους με τα παιδιά τους, αλλά και τον τρόπο που αντιδρούν απέναντί τους. Αυτού του είδους οι γονείς δεν είναι εγωκεντρικοί και συνεπώς έχουν διάθεση συνεργασίας. Παραδέχονται τα λάθη τους και ξέρουν να ζητούν συγγνώμη όπου χρειάζεται. Έχουν την ικανότητα να ρυθμίζουν την ψυχολογία τους και να «ζυγίζουν» σωστά τις αντιδράσεις τους. Πρόκειται, για μια υπόθεση γνώσεων και τεχνικής. Με αυτόν τον τρόπο, στις σχέσεις με το παιδί τους δεν θα του δίνουν λιγότερα ούτε περισσότερα. Μη ξεχνάμε πως όλοι οι γονείς έχουν τη διάθεση να είναι καλοί προς τα παιδιά τους, μα λίγοι είναι αυτοί που ξέρουν να αντιμετωπίζουν τις ανάγκες των παιδιών τους, όπως χρειάζεται. Πολλές φορές, τους δίνουν παραπάνω από ότι πρέπει σε χάδια, προστασία, στοργή και άλλες φορές λιγότερα. Ο ώριμος γονέας πρέπει να φροντίζει, να τους δίνει αυτά που πραγματικά έχουν ανάγκη με μέτρο, αλλά πάνω από όλα με αληθινή αγάπη. (Χουρδάκη Μ., 1992)

B. Ο νευρωσικός γονέας: Στην κατηγορία αυτή, ανήκουν οι γονείς που είναι υπερβολικοί στις απαιτήσεις τους, στην ευερεθιστικότητά τους, στις φιλοδοξίες τους και στη στάση τους. Ένας τύπος αυτών των γονέων είναι οι ευερέθιστοι γονείς που περιμένουν το παραμικρό για να εκραγούν. Είναι αυτοί οι γονείς, που ερεθίζονται εύκολα και με την πρώτη ευκαιρία δημιουργούν φασαρία και καυγάδες μέσα στο σπίτι. (Χουρδάκη Μ., 1992)

Σύμφωνα με τον Smyrnoff, πολλοί είναι οι γονείς, που εκνευρίζονται με τις πιο μικρές αντιθέσεις της καθημερινότητάς τους. Ιδίως στο τέλος της μέρας, όταν η κούραση τους έχει κυριεύσει, η «μπόρα» δεν αργεί να ξεσπάσει. Ένας κακός βαθμός στο σχολείο, μια κουβέντα που κρίνεται αναιδής κ.α. είναι μόνο μερικές αιτίες. Στην αρχή φωνές, απειλές, ύστερα τιμωρίες, κλείσιμο στο δωμάτιο, ένα χαστούκι ή και γερό ξύλο, είναι η συνέχεια του ξεσπάσματος. Το παιδί φεύγει από τη μέση και αρχίζουν οι κατηγορίες ανάμεσα στους συζύγους, ανακατεμένες με δάκρυα. Γνωρίζουν και οι δύο πως, η νευρικότητα τους είχε ανάγκη από ξέσπασμα και το ξέσπασμα έγινε με μια αφορμή που έδωσε το παιδί.

Σε συνάρτηση με όλα τα παραπάνω, το παιδί θα κλειστεί στον εαυτό του, θα γίνει νευρικό, ευερέθιστο, φοβητσιάρικο, δύσπιστο και τρομοκρατημένο. Θα χάσει την εμπιστοσύνη στους γονείς του και εύκολα θα καταφύγει στα μικροψέμματα, για να γλιτώσει καινούριους καβγάδες. Η νευρικότητα λοιπόν, των γονέων επιδρά αφάνταστα στη συμπεριφορά του παιδιού. Τόσο που αργότερα αυτά τα παιδιά φοβούνται να αντιμετωπίσουν ένα δύσκολο πρόβλημα. Δεν μπορούν να βγάλουν τη φοβία από μέσα τους και να σταθούν υπεύθυνα σε ένα χρέος. (Χουρδάκη Μ., 1992)

C. Ο απαιτητικός γονέας: Ένας τρίτος τύπος γονέων σύμφωνα με τον Smyrnoff, είναι οι απαιτητικοί. Είναι ένα συχνό φαινόμενο στην εποχή μας, λίγοι όμως είναι αυτοί που το παραδέχονται. Οι γονείς αυτοί, οργανώνουν από το πρωί το πρόγραμμα της ζωής του παιδιού τους, προσέχοντας και την μικρή λεπτομέρεια. Το παιδί νιώθει να πιέζεται, δεν αντέχει και σκύβει το κεφάλι στις απαιτήσεις των γονέων, που παρουσιάζονται με δυο μορφές. Είτε είναι οι γονείς, που χρειάζονται το παιδί τους για να τους βοηθήσει στις διάφορες δουλειές του

σπιτιού τους, είτε αντίθετα, δεν έχουν οι γονείς ανάγκη από τις δουλειές του παιδιού, μα του φορτώνουν το πρόγραμμά του με ιδιαίτερα μαθήματα, μουσική, χορό, ξένες γλώσσες, σχέδιο κ.α.

Όλα τα παραπάνω φυσικά και είναι απαιτήσεις. Οι γονείς με αυτή τη τακτική εξαντλούν τη δύναμη του παιδιού, τη διάθεση του να εργαστεί και γίνονται κουραστικοί. (Μ. Χουρδάκη, 1992).

Με το να κανονίζουν οι γονείς το πρόγραμμα του παιδιού τους (όπως το διάβασμα, τις δραστηριότητές του ή το χρόνο που θα πρέπει να αναπαυθεί), το εμποδίζουν να αναπτύξει το συναίσθημα της πρωτοβουλίας και της ευθύνης. Ακόμα εμποδίζοντας το ν ανεξαρτητοποιηθεί του επιβάλουν μια μονότονη ζωή που δεν ταιριάζει ούτε στην ιδιοσυγκρασία του ούτε στις ανάγκες του. Έτσι με τον τρόπο αυτό επιβάλλουν στα παιδιά αλληλοσυγκρουόμενες ιδιότητες. Ο απαιτητικός γονέας έχει αντιφατική τακτική προς το παιδί του. Από την μια του ζητά να είναι υποτακτικό, σωστό υπόδειγμα την ώρα που το θέλει αυθόρμητο, θαρραλέο και να μπορεί να επιβάλλεται στα άλλα παιδιά. (Μ. Χουρδάκη, 1992).

D. Ο ανήσυχος γονέας: Ο Smirnoff αναφέρει πως είναι αυτοί που φοβούνται πως όποιο κακό συμβεί στο κόσμο θα έρθει πρώτα στα δικά τους παιδιά. Δικαιολογούνται βέβαια μόνο και μόνο επειδή είναι γονείς. Την ανησυχία τους αυτή όμως θα πρέπει να μπορούν να την ελέγχουν και όχι να προβαίνουν συνέχεια σε υπερβολές. Σύμφωνα με τους ανήσυχους γονείς το κάθε τι φαίνεται να απειλεί το παιδί (αρρώστιες, μικρόβια, αποτυχία στο σχολείο, κακές συναναστροφές). Αυτό έχει σοβαρές συνέπειες για το παιδί. Από τη μια θα στερηθεί γρήγορα την ελευθερία του και θα απομονωθεί από τους φίλους του, καθώς θα παρακολουθείτε συνεχώς από τους γονείς του. Από την άλλη αυτή η πίεση των γονιών του θα το κάνει δειλό, θα φοβάται να πάρει πρωτοβουλίες, θα διστάζει ενώ συνεχώς θα αρνείται να αναλάβει ευθύνες. (Μ. Χουρδάκη, 1992).

E. Ο φιλόδοξος γονέας: Χαρακτηριστικό και αυτό του τύπου είναι η υπερβολή. Βέβαια φιλοδοξίες έχει ο κάθε γονιός για τα παιδιά του. Αυτό είναι ανθρώπινο αλλά ως το σημείο του θεμιτού και του κανονικού. Δυστυχώς όμως οι γονείς δεν βοηθούν τις απαιτήσεις του παιδιού τους μα απαιτούν τι να γίνει όπως

οι ίδιοι το θέλουν. Του ρυθμίζουν το πρόγραμμα και το επάγγελμα, επιθυμούν να είναι πρώτο σε όλα. Με τον τρόπο αυτό το παιδί συνθλίβεται κάτω από τις επιτακτικές αξιώσεις των γονέων, χάνει τη προσωπικότητά του και μεγαλώνοντας θα κάνει την επανάστασή του. Ίσως να αντιδράσει πολύ άσχημα και τότε οι γονείς χάνουν το παιδί τους. Κλείνοντας να σημειωθεί πως αυτού του τύπου οι γονείς είναι άνθρωποι που βίωσαν δύσκολα παιδικά χρόνια. Πιθανώς να στερήθηκαν από οικονομικής ή ψυχολογικής πλευράς. Και γι' αυτό όσα δεν μπόρεσαν να αποκτήσουν τα ζητούν από τα παιδιά τους. (Μ. Χουρδάκη, 1992).

F. Ο κοσμικός - μποέμ γονέας: Είναι ένας τύπος γονέα που δημιουργείται κυρίως στην εποχή μας. Πρόκειται για τους γονείς εκείνους που ρυθμίζουν τη ζωή τους κατά εγωκεντρικό τρόπο. Ενώ έχουν παιδιά δεν διστάζουν να ζουν τη ζωή τους σαν να μην υπάρχουν. Πιο συχνά έτσι σκέφτονται οι γυναίκες αλλά συχνά ταυτίζονται οι απόψεις των 2 όπου υποστηρίζουν: 'Σιγά και γιατί να μην διασκεδάσουμε επειδή γεννήθηκαν τα παιδιά...'. Δεν μπορούν να καταλάβουν πως το παιδί έχει ανάγκη από προστασία και φροντίδα. Προσπαθούν να καλύψουν τις αποστερήσεις που έζησαν οι ίδιοι στα παιδικά τους χρόνια. (Μ. Χουρδάκη, 1992).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ, ΕΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΜΕ ΑΥΞΑΝΟΜΕΝΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ

2.1 Η έννοια του διαζυγίου

Η κρίση του γάμου που συνήθως εκδηλώνεται με την διακοπή της έγγαμης συμβίωσης, κορυφώνεται με το διαζύγιο. Διαζύγιο είναι η λύση του γάμου με δικαστική απόφαση. Το διαζύγιο όπως και ο θάνατος λύνει τον γάμο, τον καταργεί, δηλαδή, μόνο για το μέλλον. Η λύση, επομένως, του γάμου διακρίνεται από την ακύρωση (του άκυρου ή ακυρώσιμου γάμου), η οποία ανατρέπει αναδρομικά το γάμο, με επιφύλαξη των προβλεπόμενων εξαιρέσεων. (Παπαχρίστου, 2005)

2.2 Δημογραφικά δεδομένα

2.2.1. Δημογραφικά δεδομένα για το διαζύγιο στην Ελλάδα

Ο Goode (1993) σε μια συγκριτική μελέτη ποικίλων παραγόντων αναφορικά με το διαζύγιο, που πραγματοποίησε, για την περίοδο (1950 - 1990), κατέληξε ότι σε καμιά άλλη προηγούμενη ιστορική φάση δεν είχαν παρουσιαστεί τόσες πολλές παρεμφερείς τάσεις αλλαγών σε τόσες πολλές χώρες: αλματώδης αύξηση της συχνότητας των διαζυγίων, αύξηση του αριθμού των διαζυγίων, αύξηση των οικογενειών με μόνες μητέρες, αύξηση του αριθμού των παιδιών που βιώνουν το διαζύγιο των γονέων τους και συστηματική προσπάθεια σε επίπεδο κοινωνικής πολιτικής να αντιμετωπιστούν τα διάφορα προβλήματα που έπονται του διαζυγίου.

Σημαντικό μέρος της ανόδου του ποσοστού των διαζυγίων οι ερευνητές το αποδίδουν στη σταθερή κάμψη των κοινωνικών πιέσεων, του κοινωνικού

στιγματισμού και στην καλύτερη μόρφωση και οικονομική ανεξαρτητοποίηση των γυναικών από τους άνδρες (Goleman, 1995).

Παρακολουθώντας την εξέλιξη των διαζυγίων στην Ευρώπη, παρατηρούμε ότι, με βάση τον ακαθάριστο δείκτη διαζυγίων (αναλογία διαζυγίων σε 1000 άτομα), το 2003 από όλες τις χώρες της Ε.Ε. τον υψηλότερο δείκτη είχε το Βέλγιο (3,0) και ακολούθησαν με υψηλούς δείκτες η Δανία (2,9), η Μεγάλη Βρετανία (2,8), η Φιλανδία (2,6), η Γερμανία (2,6), η Σουηδία (2,4), η Γαλλία (2,1), η Ολλανδία (2,0), ενώ η Ιταλία (0,8) και η Ιρλανδία (0,7) βρίσκονταν στις τελευταίες θέσεις (Eurostat, 2006).

Ωστόσο τον υψηλότερο δείκτη διαζυγίων και συνακόλουθα το υψηλότερο ποσοστό παιδιών που ζει και μεγαλώνει με τον ένα φυσικό γονέα σε σύγκριση με οποιαδήποτε άλλη χώρα διεθνώς, παρουσιάζουν οι ΗΠΑ (Guttmann, 1993). Δημογραφικά στοιχεία καταδεικνύουν ότι το 40% - 50% των πρώτων γάμων που πραγματοποιήθηκαν τη δεκαετία του 1990 στις ΗΠΑ, θα καταλήξουν σε διαζύγιο (Schoen & Standish, 2000 από Μουσουρού, 2000), ενώ στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, ένα εκατομμύριο και πλέον παιδιά κάθε χρόνο βίωναν το διαζύγιο των γονέων τους (Amato, 2001).

Οι Castro - Martin & Baupass (1989) αναφέρουν ότι αν ληφθούν υπ' όψιν, εκτός από τα διαζευγμένα ζευγάρια και αυτά που βρίσκονται σε διάσταση, το ποσοστό των διαλυμένων γάμων ανέρχεται στο 66%.

Εντούτοις, είναι αξιοσημείωτο ότι το μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών (80%) και γυναικών (75%) ξαναπαντρεύονται. Αυτό το γεγονός καταδεικνύει ότι οι άνθρωποι δεν απορρίπτουν το θεσμό του γάμου, αλλά συγκεκριμένους συντρόφους με τους οποίους δεν προτίθενται να συμβιβαστούν (Cherlin & Furstenberg, 1994, Hehterington, 1989).

2.2.2. Διεθνή δημογραφικά δεδομένα για το διαζύγιο

Η ελληνική κοινωνία παρουσιάζει αλλαγές στον τρόπο ζωής και μια προοδευτική εξοικείωση με τις νέες τάσεις που παρατηρούνται σε διεθνές

επίπεδο. Ωστόσο, όσον αφορά τα διαζύγια, η Ελλάδα το 2003, σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε., παρουσιάζει το μικρότερο δείκτη (1,0) μετά την Ιταλία και την Ιρλανδία ((Eurostat, 2006). Αυτό σημαίνει ότι ο θεσμός της οικογένειας στην χώρα μας διατηρεί ακόμα σε μεγάλο βαθμό τον παραδοσιακό του χαρακτήρα.(Μπάμπαλη, 2005).

Στην Ελλάδα, μια πρώτη μεγάλη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων σημειώνεται το 1980 με την εφαρμογή του Ν. 868/1979, που αφορά το «αυτόματο διαζύγιο». Η επόμενη μεγάλη αύξηση των διαζυγίων παρατηρείται το 1984 με την ψήφιση του Νέου Οικογενειακού Δικαίου και τη δυνατότητα έκδοσης συναινετικού διαζυγίου (Κοτζαμάνης, 1997).

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται στην Ελλάδα, σταθερή αύξηση της συχνότητας των διαζυγίων (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία). Αυτό το γεγονός καταδεικνύει ότι το φαινόμενο του διαζυγίου αποτελεί μια πραγματικότητα που γίνεται όλο και περισσότερο αντιληπτή, στατιστικά και κοινωνικά (Κογκίδου, 1995). Εντυπωσιακό είναι το δημογραφικό στοιχείο, σύμφωνα με το οποίο ο αριθμός των διαζυγίων στην Ελλάδα διπλασιάστηκε από το 1980 (6.684) έως το 2006 (13.218) (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία).

Αντίστοιχη με την αύξηση του αριθμού των διαζυγίων είναι και η αύξηση του αριθμού των παιδιών που ζουν και μεγαλώνουν με ένα γονέα. Σύμφωνα με τα της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, μεγάλο ποσοστό παιδιών και εφήβων στην Ελλάδα βρίσκεται κάθε χρόνο αντιμέτωπο με τις συναισθηματικές και οικονομικές επιπτώσεις που απορρέουν από το διαζύγιο. Έτσι, ενώ το 1980 ο αριθμός των παιδιών από διαζευγμένους γονείς ήταν 3.374, το 2006 ο αριθμός των παιδιών και των εφήβων που βίωσαν την μετάβαση από την πυρηνική οικογένεια στην μονογονεϊκή τετραπλασιάστηκε 13.847 (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία). Πρόκειται για αύξηση μεγαλύτερη απ' αυτή που φαίνεται, δεδομένης της υπογεννητικότητας που υπάρχει στην Ελλάδα (Hatzichristou, 1993. Hatzichristou, 1995a). Αν ληφθεί, όμως, υπ' όψιν και ο αριθμός των παιδιών που προέρχονται από χωρισμένους γονείς, που όμως δεν έχουν πάρει διαζύγιο,

αντιλαμβανόμαστε ότι ο αριθμός των παιδιών που βιώνουν την μονογονεϊκότητα είναι μεγαλύτερος από αυτόν που καταγράφεται στα επίσημα στατιστικά στοιχεία (Hatzichristou, 1993. Hatzichristou, 1995a).

2.3 Θεωρητικό πλαίσιο για τη διαδικασία του διαζυγίου

Οι έντονες αυξητικές τάσεις στον αριθμό των διαζυγίων στην Αμερική κατά το τέλος της δεκαετίας του 70 και την αρχή της δεκαετίας του '80, έστρεψαν το ενδιαφέρον ερευνητών και θεωρητικών στην εξιχνίαση του κοινωνικού αυτού φαινομένου. Η προσπάθεια τους αποσκοπούσε, αφενός, στην κατανόηση των κοινωνικών συνθηκών οι οποίες συνέβαλαν στην αύξηση αυτή και, αφετέρου, στη μελέτη της διαδικασίας του διαζυγίου αλλά και των επιπτώσεών του, τόσο στους συζύγους, όσο και στα παιδιά, με στόχο την παροχή καλύτερων υποστηρικτικών υπηρεσιών σε όλα τα ενεχόμενα μέλη.

Τα σημαντικότερα μοντέλα που αφορούν στη διαδικασία του διαζυγίου προέκυψαν κατά τη δεκαετία του '80 και περιγράφουν την εξελικτική πορεία της διαδικασίας αυτής σε στάδια, άλλα λιγότερο και άλλα περισσότερο αναλυτικά. Για παράδειγμα, ο Weiss (1976) αναφέρθηκε σε δύο μόνο στάδια, αυτά της *μετάβασης* (transition) και της *ανάκαμψης* (recovery), ενώ η Kessler (1975) πρότεινε μια πολύ αναλυτικότερη θεώρηση, απαρτιζόμενη από επτά στάδια, η οποία θα παρουσιαστεί παρακάτω.

Από τα πλέον γνωστά μοντέλα είναι αυτό του Bohannan (1973), το οποίο περιγράφει το διαζύγιο, τόσο ως μια τραυματική προσωπική εμπειρία, όσο και ως ένα ανησυχητικά αυξανόμενο κοινωνικό φαινόμενο. Σύμφωνα με τον Bohannan, ο συνήθης τρόπος αντιμετώπισης ενός τραύματος είναι, αρχικά, η άρνηση του και στη συνέχεια, εφόσον αυτή η στρατηγική δεν εξαφανίζει το πρόβλημα, ακολουθεί η σταδιακή συνειδητοποίηση του, ώστε να μπορέσει το άτομο να το χειριστεί πιο εύκολα. Επιπλέον, ο ερευνητής θεωρεί ότι η κοινωνία δεν παρέχει υποστηρικτικά συστήματα ή άλλα εφόδια στα άτομα για να διευκολύνει την προσαρμογή τους στο διαζύγιο, γεγονός που

μεγιστοποιεί τα αισθήματα πόνου και σύγχυσης που προκαλούνται από τη διάλυση ενός γάμου. Τα στάδια που περιγράφει ο Bohannan ή μάλλον οι *σταθμοί* (stations) όπως τους ονομάζει ο ίδιος- είναι έξι, δεν εμφανίζονται όμως πάντοτε με την ίδια σειρά και την ίδια ένταση.

Ειδικότερα, ο πρώτος "σταθμός" είναι το *συναισθηματικό διαζύγιο* (emotional divorce), το οποίο αρχίζει το διάστημα πριν το χωρισμό κατά το οποίο οι σύζυγοι συνειδητοποιούν, όλο και περισσότερο ότι ο γάμος τους δεν πηγαίνει καλά, αισθάνονται δυσαρέσκεια και έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στον ή στη σύζυγο. Τα αρνητικά στοιχεία της σχέσης τους μεγιστοποιούνται εις βάρος των θετικών, με αποτέλεσμα να ασκούν έντονη κριτική ο ένας στον άλλο. Αν οι σύζυγοι στο στάδιο αυτό καταφέρουν να παρακάμψουν τα αρνητικά τους συναισθήματα, να παραδεχθούν τα σφάλματα τους, και να προσπαθήσουν από κοινού να αλλάξουν καταστάσεις και συμπεριφορές τους, τότε είναι πιθανό να αποφευχθεί η οριστική ρήξη. Το ίδιο αποτελεσματική σ' αυτήν τη φάση είναι δυνατό να αποδειχθεί και η αναζήτηση βοήθειας από ειδικό, εφόσον οι δύο πλευρές εμφανίζονται διαλλακτικές και δεσμευμένες να προσπαθήσουν όσο μπορούν για τη βελτίωση της κατάστασης.

Το δεύτερο στάδιο είναι αυτό του *νομικού διαζυγίου* (legal divorce) κατά το οποίο ο ένας ή και οι δύο σύζυγοι υποβάλλουν αγωγή διαζυγίου. Στις περιπτώσεις μη συναινετικών διαζυγίων, εκτός από τις περίπλοκες και συχνά χρονοβόρες νομικές και διαδικαστικές διαδικασίες, οι δύο πλευρές έρχονται συχνά σε προστριβή, με αφορμή μια σειρά διεκδικήσεων και διαπραγματεύσεων κυρίως για οικονομικά ζητήματα και το θέμα της επιμέλειας των παιδιών. Για το λόγο αυτό, σε αυτές τις περιπτώσεις, η φάση του νομικού διαζυγίου δεν διευκολύνει ή και δυσχεραίνει την προσπάθεια των συζύγων αλλά και των άλλων μελών της οικογένειας για προσαρμογή στη νέα κατάσταση.

Το επόμενο στάδιο είναι το *οικονομικό διαζύγιο* (economic divorce), το οποίο ο Bohannan θεωρεί ως ξεχωριστό στάδιο, παρόλο που αποτελεί μέρος

της νομικής διαδικασίας. Αναφέρεται στη διαίρεση της περιουσίας του ζευγαριού και στη διευθέτηση των θεμάτων της διατροφής για τη σύζυγο και τα παιδιά.

Το τέταρτο στάδιο του Bohannan, το *διαζύγιο από τον κοινό γονεϊκό ρόλο και το πρόβλημα της επιμέλειας των παιδιών* (coparental divorce and the problem of custody), αποτελεί ένα ακόμη στάδιο με σημαντικές νομικές διαστάσεις που, όμως, εξετάζεται αυτόνομα. Ο όρος "κοινός γονεϊκός ρόλος" υποδηλώνει ότι, παρόλο που οι δύο σύζυγοι αποποιούνται τον συζυγικό ρόλο, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τον γονεϊκό ρόλο και την ιδιαίτερη σχέση του καθενός με τα παιδιά. Ο Bohannan θεωρεί ότι, η διευθέτηση της επιμέλειας, στην καλύτερη των περιπτώσεων, βιώνεται από τα παιδιά ως αναστάτωση της ζωής τους και στη χειρότερη, ως μια πραγματικά εξουθενωτική διαδικασία. Η σημαντική στέρηση της άσκησης του γονεϊκού ρόλου συνιστά μια από τις σημαντικότερες απώλειες και πηγές ψυχικού πόνου για το γονέα που δεν αναλαμβάνει την επιμέλεια, ενώ ανάλογη είναι και η αίσθηση απώλειας των παιδιών.

Το πέμπτο στάδιο είναι το *διαζύγιο από την κοινότητα και το πρόβλημα της μοναξιάς* (community divorce and the problem of loneliness). Με τη λήξη του γάμου, οι κοινοί φίλοι του ζευγαριού συχνά παίρνουν το μέρος της μιας ή της άλλης πλευράς, με αποτέλεσμα τη μείωση του κύκλου των συναναστροφών του ενός ή και των δύο συζύγων. Επιπλέον, στο βαθμό που ο φιλικός αυτός κύκλος του πρώην ζευγαριού απαρτιζόταν επίσης από ζευγάρια, πολλοί χωρισμένοι αισθάνονται πλέον άβολα να βρίσκονται σ' ένα τέτοιο περιβάλλον και απομονώνονται για ένα διάστημα, μέχρις ότου δημιουργήσουν νέες σχέσεις και νέο δίκτυο επαφών, κυρίως με άλλα μη παντρεμένα άτομα αλλά και ομάδες, συλλόγους κ.ά..

Το τελευταίο στάδιο και ίσως το πλέον σημαντικό για τη μετέπειτα προσαρμογή των ατόμων είναι το *ψυχικό διαζύγιο* (psychic divorce). Ο Bohannan περιγράφει τη διαδικασία του ψυχικού διαζυγίου ως "τον αποχωρισμό του εαυτού από την προσωπικότητα και την επιρροή του /της πρώην συζύγου"

(1973, σ. 488). Αυτή την πλευρά της διαδικασίας του διαζυγίου τη θεωρεί την πλέον δύσκολη, καθώς προϋποθέτει να μάθει κανείς να ζει χωρίς κάποιον στον οποίο να μπορεί να στηρίζεται. Απ' την άλλη πλευρά όμως, θεωρείται επίσης ως μια "αυτόνομη ενήλικη ζωή" (Johnson, 1977), ως μια ευκαιρία για ανασυγκρότηση, ενδυνάμωση και ατομική ανάπτυξη του ατόμου, γεγονός το οποίο συνιστά τη θετική διάσταση αυτής της, κατά τα άλλα, επίπονης και τραυματικής εμπειρίας.

Σύμφωνα με τη Χουρδάκη (1992), το διαζύγιο για να γίνει πράξη περνάει από ορισμένα στάδια:

Το πρώτο στάδιο ονομάζεται *στάδιο των πρώτων απογοητεύσεων*. Την περίοδο αυτή, το ζευγάρι αρχίζει να αισθάνεται πως κάτι δεν πάει καλά, αρχίζουν να δημιουργούνται οι πρώτες υπόνοιες, οι πρώτες σκέψεις μεταξύ τους. Αυτό όμως, είναι κάτι που θέλουν να το ξεχάσουν, δεν θέλουν να το συζητήσουν μεταξύ τους. Ο λόγος οφείλεται στο γεγονός, πως οι άνθρωποι αυτοί έχουν χτίσει τη σχέση τους σε όχι γερά θεμέλια και σιγά-σιγά έρχονται απογοητεύσεις. Επίσης το γεγονός ότι δεν έχουν βοηθηθεί μεταξύ τους να ωριμάσουν, με αποτέλεσμα να καταθέτουν εύκολα τις δυνάμεις τους.

Το δεύτερο στάδιο είναι *το στάδιο του συναισθηματικού διαζυγίου*. Στην περίπτωση αυτή, τα πράγματα είναι πιο ξεκαθαρισμένα. Οι σύζυγοι αρχίζουν να βλέπουν ότι δεν ταιριάζουν. Αρχίζει ο ένας να κατηγορεί τον άλλον σύζυγο, πως δεν είναι αντάξιος σύζυγος και πως τον απογοητεύει. Σε αυτήν την περίοδο, γίνονται διαξιφισμοί και είναι πιο ξεκάθαρη η θέση που παίρνει τόσο ο ένας σύζυγος όσο και ο άλλος. Κατηγορούνται αμοιβαία και υποστηρίζουν ο καθένας τη γνώμη του και δεν προχωρούν προς τη θέση του άλλου γιατί συνεχίζει να υπάρχει ψυχολογική ανωριμότητα, που οδηγεί σε αυτού του είδους τις διαφωνίες και δεν βοηθάει σε μια αντικειμενική αντιμετώπιση των καταστάσεων.

Όπως αναφέρει η Χουρδάκη (1992), το συναισθηματικό διαζύγιο αν και είναι μια περίπτωση πολύ συχνή στην εποχή μας, εντούτοις δεν καταλήγει

πάντα στο νομικό διαζύγιο. Μερικοί άνθρωποι επιθυμούν να ζήσουν σε όλη τους τη ζωή σ' αυτήν την κατάσταση και πολλές φορές κάνουν ορισμένες υποχωρήσεις μεταξύ τους. Άλλοτε υπάρχουν οικονομικοί λόγοι που δεν καταφεύγουν στο νομικό διαζύγιο. Τέλος, αν υπάρχουν παιδιά στην οικογένεια είναι μια αφορμή, να μην χωρίσει το ζευγάρι.

Άλλες φορές το συναισθηματικό διαζύγιο διαδέχεται το *νομικό διαζύγιο* και είναι η χαρακτηριστική έκφραση του διαζυγίου. Είναι η απόφαση του ζευγαριού να διαχωρίσει τους δρόμους του και η θέλησή του να εμφανίσει αυτή την απόφασή του στην κοινωνία. Σ' αυτήν τους την απόφαση, βρίσκονται σε δύσκολη ψυχολογική θέση, γιατί επωμίζεται ο καθένας τις ευθύνες του. Έτσι λοιπόν, καταφεύγουν σ' ένα τρίτο άτομο, το δικηγόρο.

Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι, αν η διαδικασία και ο τρόπος λύσεως του γάμου πρέπει να είναι απλή ή θα πρέπει να μελετάται έτσι ώστε να επιτυγχάνεται μετά από ώριμη σκέψη και των δυο συζύγων. Όπως υποστηρίζει ο Σταθάς (1985), εάν το διαζύγιο είναι τρόπος λύσεως του γάμου και αποσκοπεί να οδηγήσει σε ομαλοποίηση στις σχέσεις της οικογένειας, τότε πρέπει η διαδικασία του διαζυγίου να είναι απλή και ταχεία. Με αυτόν τον τρόπο, εξυπηρετείται το συμφέρον των συζύγων. Όσο περισσότερος χρόνος μεσολαβεί, τόσο δημιουργείται αφόρητη κατάσταση και δύσκολα μπορεί να προκύψει επανασύνδεση των σχέσεων. «Η εμμονή μόνο προβλήματα γεννά, μίσος, αναστολή της ανθρώπινης δραστηριότητας, διοχέτευση στα νοσηρού ιδεολογικού κλίματος, απέχθεια εναντίον των γονέων, μείωση της οντότητας και υποβιβασμό της εντιμότητας και ηθικότητας» (Σταθάς, 1985).

Το 1975 ο Wiseman περιέγραψε τα "*πέντε στάδια της συναισθηματικής κρίσης*" κατά τη διαδικασία του διαζυγίου, με τρόπο παρόμοιο με εκείνον που η Kubler-Ross (1969) περιέγραψε τη διαδικασία του πένθους για την απώλεια κάποιου αγαπημένου προσώπου ή την αποδοχή της ιδέας του θανάτου του ίδιου του ατόμου.

Το πρώτο στάδιο που περιγράφει ο Wiseman είναι η *άρνηση* (denial). Οι σύζυγοι στο στάδιο αυτό δεν είναι ακόμη έτοιμοι να δεχθούν ότι υπάρχει κρίση στη μεταξύ τους σχέση και προσπαθούν να διατηρήσουν το γάμο τους με δύο κυρίως τρόπους: 1) δηλώνοντας ότι παρά τα προβλήματα είναι ικανοποιημένοι από την έγγαμη ζωή τους ή, 2) αποδίδοντας τα προβλήματα της σχέσης τους σε εξωγενείς παράγοντες τους οποίους δεν μπορούν να ελέγξουν.

Την άρνηση ακολουθεί η *απώλεια και η κατάθλιψη* (loss and depression) καθώς σταδιακά επέρχεται η συνειδητοποίηση ότι η κατάσταση είναι πιο σοβαρή απ' ό, τι πίστευαν και ότι θα παραμείνει αμετάβλητη, αν οι ίδιοι δεν κινητοποιηθούν για την αντιμετώπιση της. Η επίγνωση της σοβαρότητας της κατάστασης δημιουργεί αισθήματα απελπισίας, θλίψης, μοναξιάς και ματαίωσης των προσδοκιών τους σχετικά με τη σχέση και το γάμο τους.

Στη συνέχεια τα άτομα περνούν ένα στάδιο *θυμού και αμφιθυμίας* (anger and ambivalence), καθώς έρχονται αντιμέτωπα με τη διαδικασία του διαζυγίου και τα όσα αυτή συνεπάγεται: νομικά και οικονομικά θέματα, διευθέτηση της επιμέλειας των παιδιών, αλλαγή του τρόπου ζωής, του τόπου διαμονής κ.ά..

Η "ανάκαμψη" θα λέγαμε ότι ξεκινά από το τέταρτο στάδιο, το οποίο ο Wiseman αποκαλεί *επαναπροσανατολισμό του τρόπου ζωής και της ταυτότητας* (reorientation of lifestyle and identity). Το άτομο "ανασυγκροτείται", επανεξετάζει τον εαυτό, τους νέους ρόλους, το νέο τρόπο ζωής, αναζητώντας μια νέα ταυτότητα που θα το βοηθήσει να πορευθεί στη συνέχεια σε στέρεες βάσεις.

Στο πέμπτο και τελευταίο στάδιο το άτομο επιτυγχάνει την *αποδοχή* του χωρισμού και ένα *νέο επίπεδο λειτουργίας* (acceptance and new level of functioning). Η νέα ταυτότητα, ανάλογα με το βαθμό στον οποίο κατακτήθηκε στο προηγούμενο στάδιο, θα βοηθήσει το άτομο να δραστηριοποιηθεί και πάλι σε όλους τους τομείς (κοινωνικό, επαγγελματικό, σεξουαλικό). Στο στάδιο αυτό είναι πλέον σε θέση να αποβάλει τα δυσάρεστα συναισθήματα απέναντι στον /στην πρώην σύζυγο και να διατηρήσει μια καλή φιλική σχέση ή σχέση συνεργασίας π.χ. για θέματα που αφορούν τα παιδιά.

Οι Froiland και Hozman (1977) υιοθέτησαν το "μοντέλο της απώλειας" (Kubler-Ross, 1969) για την περιγραφή της διαδικασίας του διαζυγίου, προσθέτοντας ένα ακόμη στάδιο, τη *διαπραγμάτευση* (bargaining) η οποία αναφέρεται στην προσπάθεια του ενός από τους δύο συζύγους να εξασφαλίσει από τον άλλο μια δεύτερη ευκαιρία να σώσουν το γάμο τους. Συνοπτικά, το σχήμα που προτείνουν οι Froiland και Hozman αποτελείται από τα εξής στάδια: 1) *άρνηση* (denial), 2) *θυμός* (anger), 3) *διαπραγμάτευση* (bargaining), 4) *κατάθλιψη* (depression) και 5) *αποδοχή* (acceptance). Το τυπικό αυτό μοντέλο της απώλειας θεωρείται από τους Froiland και Hozman ως το κλειδί για την κατανόηση των αντιδράσεων αλλά και τη στήριξη παιδιών που βρίσκονται στην προεφηβική ηλικία όταν χωρίζουν οι γονείς τους.

Μια αρκετά διαφοροποιημένη προσέγγιση είναι αυτή της S. Kessler (1975), η οποία τονίζει την ψυχολογική διάσταση της προσαρμογής στο διαζύγιο. Η Kessler περιγράφει την πορεία αυτής της προσαρμογής σε επτά στάδια:

Το πρώτο στάδιο είναι η *απομυθοποίηση* (disillusionment). Η αίσθηση αυτή εντοπίζεται σε πολύ πρώιμα στάδια της κρίσης στη συζυγική σχέση, όταν εμφανίζονται οι πρώτες αμφιβολίες για τη σταθερότητα του γάμου και των συναισθημάτων του /της συντρόφου. Η αρχική αυτή απογοήτευση σταδιακά διευρύνεται και καθώς τα άτομα τη συνειδητοποιούν όλο και περισσότερο, την απωθούν, είτε από φόβο μήπως η έκφραση της οδηγήσει σε οριστική ρήξη, είτε λόγω δυσκολιών επικοινωνίας με το /τη σύζυγο και αδυναμίας έκφρασης όλων αυτών των συναισθημάτων και αναγκών.

Η συσσωρευμένη δυσαρέσκεια εκδηλώνεται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, με λεκτική ή μη λεκτική συμπεριφορά και συνήθως παίρνει τη μορφή επικριτικών σχολίων, άρνηση ανταπόκρισης στις απαιτήσεις του άλλου και αποφυγή του με τη μορφή της απόσυρσης. Για πολλά ζευγάρια, το στάδιο αυτό της *διάβρωσης* (erosion) διαρκεί για πολλά χρόνια, με μικρά διαλείμματα, κατά τα οποία τα πράγματα δείχνουν λίγο καλύτερα, δημιουργώντας, έτσι, ελπίδες για την επιβίωση του γάμου. Μερικοί από τους λόγους για τους οποίους το ζευγάρι, παρόλα τα προβλήματα, παραμένει σ' αυτό το στάδιο "αναμονής" είναι ότι

δεν τους αρέσει η ιδέα του διαζυγίου, θεωρούν το διαζύγιο ως προσωπική αποτυχία, νιώθουν υποχρέωση απέναντι στα παιδιά τους να κρατήσουν για χάρη τους την οικογένεια ενωμένη, φοβούνται τη μοναξιά, την προσαρμογή σε έναν εντελώς νέο και άγνωστο τρόπο ζωής ή το να συνεχίσουν μόνοι τη ζωή τους, φοβούνται τις οικονομικές δυσκολίες, ανησυχούν για την απογοήτευση ή τη θλίψη που θα προκαλέσουν στους γονείς ή άλλα μέλη της οικογένειάς τους, φοβούνται την αποδοκιμασία του οικογενειακού ή κοινωνικού τους περιβάλλοντος κ.ά. (Kaslow, 1984).

Αποτέλεσμα της διάβρωσης της σχέσης του ζευγαριού, εφόσον δεν γίνουν προσπάθειες βελτίωσης ή εφόσον οι προσπάθειες αυτές αποβούν άκαρπες, είναι τελικά η *αποσύνδεση* (detachment), η απώλεια του ενδιαφέροντος για τον άλλο και για τη σχέση και η ανία. Στο στάδιο αυτό οι πιθανότητες να σωθεί ένας γάμος φαίνεται ότι είναι ελάχιστες, σε αντίθεση με τις σκέψεις για διαζύγιο οι οποίες στο στάδιο αυτό πληθαίνουν. Πολλοί σύζυγοι διοχετεύουν την ενέργεια τους στην εργασία τους ή άλλες δραστηριότητες. Άλλοι δημιουργούν συμβιωτικού τύπου σχέσεις ή συμμαχίες με κάποιο παιδί, από τις οποίες ο άλλος γονέας αισθάνεται αποκλεισμένος. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, τα άτομα οδηγούνται σε κατάθλιψη, απόσυρση ή εξωσυζυγικές σχέσεις.

Αργά ή γρήγορα, η συμβίωση κάτω από αυτές τις συνθήκες γίνεται αφόρητη για τον ένα ή και τους δύο συζύγους και τη στιγμή αυτή επέρχεται ο *φυσικός χωρισμός* (physical separation). Είναι η πιο επώδυνη φάση της όλης διαδικασίας του διαζυγίου με συνοδευτικά συναισθήματα άγχους, απελπισίας, μοναξιάς και εσωτερικής σύγχυσης. Η Kessler θεωρεί ότι ο σύζυγος που ξεκίνησε το χωρισμό, ζητώντας διαζύγιο ή φεύγοντας από το σπίτι, προσαρμόζεται ευκολότερα από εκείνον ο οποίος δέχεται την απόρριψη, εγκαταλείπεται ή δεν επιθυμεί το χωρισμό. Η Kessler, όπως και οι άλλοι θεωρητικοί των μοντέλων που προαναφέρθηκαν, θεωρεί ότι η προσπάθεια των ατόμων να ανασυγκροτηθούν μετά από την τραυματική εμπειρία του χωρισμού, είναι δυνατόν να οδηγήσει τελικά σε ατομική εξέλιξη και ανακάλυψη ενός νέου τρόπου ζωής, πολύ πιο ικανοποιητικού από εκείνον που εγκατέλειψαν.

Μετά τον φυσικό χωρισμό, είναι αναπόφευκτη -όσο και αναγκαία- μια περίοδος *θρήνου* (mourning) για μια σειρά από απώλειες που συνεπάγεται ο χωρισμός: η απώλεια ενός συζύγου, ενός ερωτικού συντρόφου, ενός φίλου, πιθανόν η απώλεια των παιδιών (για τον σύζυγο που δεν διατηρεί την επιμέλεια), κοινωνικών επαφών, ενός σπιτιού ή άλλων περιουσιακών στοιχείων. Ο θάνατος του συντρόφου, είναι, από πολλές απόψεις, ευκολότερο να αντιμετωπιστεί, καθώς πρόκειται για ένα οριστικό και ανεξέλεγκτο γεγονός, το οποίο πρέπει κανείς αναγκαστικά να αποδεχθεί και να προσπαθήσει να ξεπεράσει. Ο "θάνατος" ενός γάμου όμως, είναι κάτι εντελώς διαφορετικό, καθώς συνήθως και τα δύο μέλη έχουν μερίδιο της ευθύνης και συνιστά επιλογή τουλάχιστον του ενός. Στον βαθμό μάλιστα που οι σύζυγοι διατηρούν επαφή μετά το διαζύγιο, συνήθως λόγω της κοινής ευθύνης τους για τα παιδιά, πολλές φορές ο ένας από τους δύο διατηρεί για μεγάλο χρονικό διάστημα ελπίδες για επανασύνδεση, δεν αποδέχεται τον χωρισμό ως οριστικό γεγονός, παραμένοντας έτσι στάσιμος σε μια δυσλειτουργική αντίληψη για την πραγματικότητα.

Μετά την επιτυχή έξοδο από το στάδιο του θρήνου, ακολουθεί το στάδιο της *δεύτερης εφηβείας* (second adolescence) στο οποίο το άτομο νιώθει αναγεννημένο, με διάθεση να εξερευνήσει τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα του, να θέσει νέους στόχους, επαγγελματικούς, προσωπικούς, κοινωνικούς και να τους επιδιώξει. Αρχικά, το αίσθημα της απελευθέρωσης από τα δυσάρεστα συναισθήματα του παρελθόντος και η αισιοδοξία για το μέλλον, συχνά οδηγεί σε ακραίες εκδηλώσεις με συνηθέστερη τη δημιουργία πολλών περιστασιακών σχέσεων, μέσα από τις οποίες τα άτομα επιζητούν την επιβεβαίωση ότι είναι ελκυστικά και επιθυμητά, ή την κάλυψη της ανάγκης ενός συντρόφου.

Με το τέλος του σταδίου της δεύτερης εφηβείας, οι εντάσεις και οι πιεστικές ανάγκες εκτονώνονται και καταλαγιάζουν, η αυτοεκτίμηση βελτιώνεται και τα άτομα γίνονται πιο επιλεκτικά. Στο σημείο αυτό ξεκινά το στάδιο της *σκληρής προσπάθειας* (hard work), με κύρια χαρακτηριστικά τη δημιουργική ενσωμάτωση και αξιοποίηση όλων των προηγούμενων εμπειριών, τη

συγκρότηση μιας νέας ταυτότητας, την πλήρη ανάληψη των ευθυνών για πράξεις, συμπεριφορές και αποφάσεις για το μέλλον. Κατά το στάδιο αυτό τα άτομα είναι έτοιμα να δημιουργήσουν και να δεσμευθούν σε μια νέα, σταθερή και μακροχρόνια σχέση (Johnson, 1977).

2.4 Το νομοθετικό πλαίσιο για το διαζύγιο στην Ελλάδα

Το οικογενειακό δίκαιο συγκεκριμένα το δίκαιο του διαζυγίου, το οποίο ίσχυε ως την καθιέρωση του Ν. 1329/1983, χαρακτηρίζονταν από την ιδιαιτερότητα των Ελληνικών οικογενειακών ηθών καθώς και από την επίδραση της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας (Κουμάντος, 1983). Στηριζόταν στην αρχή της υπαιτιότητας σύμφωνα με την οποία η λύση του γάμου επερχόταν μόνο όταν ο ένας ή και οι δύο σύζυγοι έχουν διαπράξει σοβαρά υπαίτια παραπτώματα (Κοτζαμάνης, 1997). Ως υπαίτιοι λόγοι διαζυγίου ορίζονταν: α) ο ισχυρός κλονισμός, β) η μοιχεία, γ) η διγαμία, δ) η επιβουλή της ζωής και ε) η κακόβουλη εγκατάλειψη επί διετία. Επίσης αναφερόταν και 4 ανυπαίτιοι λόγοι: α) φρενοβλάβεια, β) αφάνεια, γ) λέπρα, δ) ανικανότητα για συνουσία (Κοτζαμάνης, 1997).

Σύμφωνα με την αρχή της υπαιτιότητας, ο/η σύζυγος που επιθυμούσε να χωρίσει έπρεπε να αποδώσει κατηγορίες στον άνθρωπο εκείνο που μέχρι πριν ήταν ο/η σύντροφος της ζωής του (Κουμάντος, 1983). Η άποψη που κυριαρχούσε ήταν ότι ο γάμος έπρεπε να διατηρηθεί έστω κι αν είχε αποτύχει ή δεν τον επιθυμούσαν πλέον οι σύζυγοι (Κουμάντος, 1983). Η απόδειξη της υπαιτιότητας του ενός από τους συζύγους δυσκόλευε σημαντικά τη διαδικασία έκδοσης διαζυγίου, ενώ παράλληλα έθιγε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (Χατζηχρήστου, 1999).

Το 1979 ψηφίζεται ο Νόμος 868, με τον οποίο εκδικάζονται και ρυθμίζονται πολλές υποθέσεις διαζυγίων που εκκρεμούσαν. Αυτός ο νόμος αποτέλεσε το μεταβατικό στάδιο μεταξύ ενός θεσμικού καθεστώτος που ίσχυε επί 150 χρόνια

(από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους) και της ριζικής αναμόρφωσης του οικογενειακού δικαίου το 1983 (Κοτζαμάνης, 1997).

Η φυσιογνωμία του Ελληνικού οικογενειακού δικαίου εκσυγχρονίζεται με το Νόμο 1328/1983, ο οποίος, καθιστά εφικτό το συναινετικό διαζύγιο, η κοινή αίτηση των συζύγων για διαζύγιο, βασίζεται στην κοινή τους παραδοχή για τον κλονισμό της σχέσης και στην συμφωνία για την λύση της έγγαμης συμβίωσης τους, χωρίς να υπάρχει αναγκαιότητα εξακρίβωσης της υπαιτιότητας (Χατζηχρήστου, 1999). Κατά συνέπεια το συναινετικό διαζύγιο συντελεί στην καταπολέμηση του κοινωνικού στίγματος και στην προοδευτική αλλαγή των στάσεων και των κοινωνικών αξιών για το διαζύγιο (Χατζηχρήστου, 1999). Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι μετά την ισχύ του νέου οικογενειακού δικαίου, το συναινετικό διαζύγιο αποτελεί τον κυρίαρχο λόγο του διαζυγίου στην Ελλάδα και έπονται τα διαζύγια ύστερα από υπερτερήσετε διάσταση (Χατζηχρήστου, 1999).

Όσον αφορά τις θεσμικές και κοινωνικές αλλαγές που σχετίζονται με τη λύση των γάμων, οι Maccoby και Mpookin (1992) εντοπίζουν μια κυκλική διαδικασία αλληλεπίδρασης. Οι αλλαγές των κοινωνικών πεποιθήσεων επιδρούν στις θεσμικές αλλαγές για το διαζύγιο, οι οποίες, αντίστοιχα μειώνουν το κοινωνικό στίγμα και τους κοινωνικούς περιορισμούς για τη διατήρηση μη επιτυχημένων γάμων.

Σύμφωνα με το νέο οικογενειακό δίκαιο, η έκδοση συναινετικού διαζυγίου προβλέπεται υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις: α) όταν ο γάμος έχει διαρκέσει τουλάχιστον έναν χρόνο πριν από την κατάθεση αίτησης διαζυγίου β) όταν οι δύο σύζυγοι συμφωνούν να λύσουν το γάμο τους σε δύο συνεδριάσεις του δικαστηρίου που απέχουν μεταξύ τους τουλάχιστον έξι μήνες και γ) όταν εμπλέκονται ανήλικα παιδιά είναι απαραίτητη η έγγραφη συμφωνία σε θέματα επιμέλειας και επικοινωνίας (Κοτζαμάνης, 1997).

2.4.1 Τύποι διαζυγίου

Ο γάμος λύνεται με διαζύγιο με δύο τρόπους: Με συναινετικό διαζύγιο και με διαζύγιο κατ' αντιδικία. Και στις δύο περιπτώσεις απαιτεί αμετάκλητη δικαστική απόφαση. Το διαζύγιο με αντιδικία προϋποθέτει ορισμένους λόγους διαζυγίου.

Το συναινετικό διαζύγιο:

Συναινετικό διαζύγιο είναι η λύση του γάμου με δικαστική απόφαση, ύστερα από συμφωνία των συζύγων. Οι προϋποθέσεις για το συναινετικό διαζύγιο είναι:

i. Η ελάχιστη διάρκεια του γάμου

Η απόφαση των συζύγων να λύσουν το γάμο τους με συναινετικό διαζύγιο πρέπει να λαμβάνεται ύστερα από ώριμη σκέψη και όχι από το κράτος της ψυχολογικής πίεσης, που προκαλούν οι πρώτες απογοητεύσεις από τον έγγαμο βίο. Για τούτο και ο νόμος (ΑΚ 1441 ¶ 2 εδ. α') απαιτεί την συμπλήρωση τουλάχιστον ενός έτους έγγαμης ζωής, προκειμένου να ζητηθεί το συναινετικό διαζύγιο. Το έτος πρέπει να έχει συμπληρωθεί πριν κατατεθεί η αίτηση. Δεν απαιτείται να έχει προηγηθεί διάσταση.

ii. Συμφωνία των συζύγων

Αυτονόητη προϋπόθεση για να εκδοθεί το συναινετικό διαζύγιο είναι η συμφωνία των συζύγων. Η νομική της φύση αμφισβητείται. Υποστηρίζεται ότι αποτελεί ιδιόρρυθμη σύμβαση, οιονεί δικαιοπραξία, αμιγή διαδικαστική πράξη. Ορθότερη είναι η άποψη για τον ιδιόρρυθμο συμβατικό χαρακτήρα, με την προσθήκη ότι η δήλωση της συμφωνίας αποτελεί διαδικαστική πράξη.

iii. Δήλωση της συμφωνίας στο δικαστήριο

Η συμφωνία των συζύγων δηλώνεται στο δικαστήριο αυτοπροσώπως ή με ειδικό πληρεξούσιο, σε δύο συνεδριάσεις, που απέχουν μεταξύ τους έξι τουλάχιστον μήνες (ΑΚ 1441 ¶ 2). Το εξάμηνο αυτό αποτελεί «προθεσμία περίσκεψης» για τους συζύγους που θα πρέπει να αποφεύγουν εσπευσμένες και βεβιασμένες αποφάσεις. Η αρχική δήλωση της συμφωνίας παύει να ισχύει, αν

περάσουν δύο χρόνια από την πρώτη συζήτηση και δεν επαναλήφθηκε σε δεύτερη συνεδρίαση, όπως προβλέπεται από το νόμο.

iv. Συμφωνία για τα ανήλικα τέκνα

Αν υπάρχουν ανήλικα τέκνα οι σύζυγοι οφείλουν να προσκομίσουν στο δικαστήριο έγγραφη συμφωνία τους, με την οποία να ρυθμίζουν την επιμέλεια τους και την επικοινωνία μαζί τους (ΑΚ 1441 ¶ 3). Η συμφωνία αυτή επικυρώνεται από το δικαστήριο και ισχύει μέχρι να εκδοθεί η δικαστική απόφαση, η οποία να ρυθμίζει το ζήτημα σύμφωνα με το άρθρο 1513 ΑΚ (Παπαχρίστου, 2005)

Το διαζύγιο με αντιδικία:

Όταν οι σύζυγοι δεν ακολουθήσουν τον τρόπο του συναινετικού διαζυγίου, δεν μένει παρά η αντιδικία. Η σχετική αγωγή μπορεί να ασκηθεί μόνο εφόσον συντρέχουν ορισμένοι λόγοι διαζυγίου που περιοριστικά αναφέρονται στο νόμο. Οι λόγοι αυτοί είναι:

i. Η αφάνεια

Η κήρυξη με δικαστική απόφαση του ενός από τους συζύγους σε αφάνεια θα έπρεπε κανονικά να έλυνε το γάμο, αφού η δικαστική απόφαση περί αφάνειας δημιουργεί αμάχητο τεκμήριο θανάτου (ΑΚ 48). Ωστόσο ειδικά ο γάμος δεν λύνεται με την απόφαση αυτή, απλώς η κήρυξη σε αφάνεια αποτελεί λόγο διαζυγίου.

ii. Ισχυρός κλονισμός της έγγαμης σχέσης για λόγο που δεν αφορά αποκλειστικά τον ενάγοντα

Το άρθρο 1439 ¶ 1 και 2 ΑΚ καθιερώνει ως λόγο διαζυγίου τον ισχυρό κλονισμό της έγγαμης σχέσης για λόγο που δεν αφορά αποκλειστικά τον ενάγοντα. Το πραγματικό, επομένως, του κανόνα περιλαμβάνει: τον ισχυρό κλονισμό του γάμου και ένα λόγο του κλονισμού που δεν αφορά αποκλειστικά τον ενάγοντα. Τα τεκμήρια του κλονισμού είναι: η μοιχεία, η διγαμία, η επιβουλή της ζωής και η εγκατάλειψη.

iii. Ο ισχυρός κλωνισμός της έγγαμης σχέσης ύστερα από τετραετή διάσταση

Η τετραετής διάσταση αποτελεί αμάχητο τεκμήριο κλωνισμού. Ο νόμος θεωρεί ότι με την συμπλήρωση τεσσάρων ετών διακοπής συμβίωσης, ο γάμος έχει αντικειμενικά κλωνισθεί και πρέπει να λυθεί με διαζύγιο. (Παπαχρίστου, 2005)

2.4.2 Συγκριτικές πληροφορίες

1. Συναινετικό διαζύγιο

Το συναινετικό διαζύγιο, με διάφορες παραλλαγές, καθιερώνεται από όλες τις νομοθεσίες. Βλ. Έτσι τον αγγλικό νόμο (η συναίνεση ως στοιχείο για το τεκμήριο κλωνισμού), το άρθρο 223 βελγΑΚ (η συναίνεση αποδεικνύει τον αόρητο χαρακτήρα της συμβίωσης), τα άρθρα 230 επ. γαλλΑΚ, την ¶ 1156 I του γερμΑΚ (αμάχητο τεκμήριο κλωνισμού, που συνεπάγεται από την συμφωνία των συζύγων).

2. Διαζύγιο με αντιδικία

Στο αγγλικό δίκαιο λόγο διαζυγίου αποτελεί ο «ανεπανόρθωτος κλωνισμός του γάμου» (άρθρο 1 ¶ 4 του Matrimonial Causes Act του 1973). Ο κλωνισμός αυτός συνάγεται από την διακοπή της συμβίωσης για ορισμένο χρόνο (μαχητό τεκμήριο κλωνισμού), καθώς και από άλλα γεγονότα, τα οποία περιοριστικά αναγράφονται στο νόμο (μοιχεία, εγκατάλειψη, συμπεριφορά που καθιστά αδύνατη, για τον άλλο σύζυγο, την συμβίωση).

Στο γαλλικό δίκαιο, το διαζύγιο μπορεί να ζητηθεί είτε για οριστική ρήξη του συζυγικού δεσμού, που απορρέει από διετή διάσταση (γαλλΑΚ 237), είτε για τον υπαίτιο παράπτωμα (γαλλΑΚ 242).

Στο γερμανικό δίκαιο υπάρχει μόνο ένας λόγος διαζυγίου, η αποτυχία του γάμου (¶ 1565 γερμΑΚ).

Στο ελβετικό δίκαιο (άρθρο 142 ελβΑΚ) το διαζύγιο ζητείται όταν ο συζυγικός δεσμός έχει τόσο σοβαρά διαταραχτεί, ώστε η συμβίωση να καθίσταται αφόρητη.

Στο ιταλικό δίκαιο, στο οποίο δεν συνιστάται ο όρος «διαζύγιο», αγωγή διαζυγίου μπορεί να ασκηθεί, όταν συντρέχουν αξιόποινες πράξεις, καθώς και όταν υπάσχει τριετής χωρισμός από τραπέζης και κοίτης ή χωρισμός ύστερα από συμφωνία που επικυρώθηκε από το δικαστήριο.

3. Μονομερές διαζύγιο

Μονομερές διαζύγιο προβλέπεται στο σουηδικό δίκαιο. Το διαζύγιο εκδίδεται ύστερα από ανατιολόγητη αίτηση και πάροδο εξάμηνης προθεσμίας περίσκεψης.

4. Διαζύγιο δια της διοικητικής οδού

Στο δανικό και νορβηγικό δίκαιο προβλέπονται διοικητικές διαδικασίες για την έκδοση διαζυγίου.

5. Απαγόρευση διαζυγίου

Απαγόρευση του διαζυγίου υπήρχε στο ιρλανδικό δίκαιο. Με δημοψήφισμα όμως, ήρθη ο σχετικός συνταγματικός περιορισμός, για την καθιέρωση του διαζυγίου και στη χώρα αυτή (24 Νοεμβρίου 1995).

2.4.3 *Δικαίωμα διατροφής διαζευγμένου συζύγου*

Γενικές προϋποθέσεις: «Απορία» - «Ευπορία»

Σε αντίθεση με το δικαίωμα διατροφής κατά την διακοπή της συμβίωσης - όταν τυπικά υπάρχει νόμος - , η διατροφή μεταξύ διαζευγμένων συζύγων προϋποθέτει τη συνδρομή των γενικών όρων της διατροφής, της απορίας, δηλαδή του δικαιούχου και της ευπορίας του υποχρέου. «Απορία» σημαίνει αδυναμία για την αντιμετώπιση με ίδια μέσα των αναγκών. «Ευπορία» είναι η δυνατότητα

καταβολής της διατροφής, χωρίς να διακινδυνεύει η διατροφή του ίδιου του υποχρέου. Είναι, επομένως, δυνατό ο σύζυγος που εδικαιούτο διατροφής, όσο διαρκούσε η διάσταση, να μη δικαιούται, μετά το διαζύγιο, αφού μπορεί να διατρέφει τον εαυτό του με τις δικές του δυνάμεις (Παπαχρίστου, 2005).

Ειδικές προϋποθέσεις

Ο νόμος δεν αρκείται στους γενικούς όρους της διατροφής. Το άρθρο 1442 ΑΚ, που ρυθμίζει τη διατροφή μετά το διαζύγιο, απαιτεί για να υπάρξει δικαίωμα διατροφής, του διαζευγμένου συζύγου, τη συνδρομή ειδικών προϋποθέσεων που εξειδικεύουν την αδυναμία αυτοδιατροφής. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι οι εξής:

i. Ηλικία ή κατάσταση υγείας του δικαιούχου: Ο διαζευγμένος σύζυγος δικαιούται διατροφής, αν η ηλικία του ή η κατάσταση της υγείας του δεν του επιτρέπουν να αρχίσει ή να εξακολουθήσει να εργάζεται σε κατάλληλο επάγγελμα - «κατάλληλο» είναι το επάγγελμα που προσιδιάζει στις σωματικές και πνευματικές ικανότητες του προσώπου, στη μόρφωσή του, στις κλίσεις και στα ενδιαφέροντα του, στο κοινωνικό του περιβάλλον.

ii. Επιμέλεια ανήλικου τέκνου: Ο διαζευγμένος γονέας, που έχει την επιμέλεια ανήλικου τέκνου και που για το λόγο αυτό εμποδίζεται να ασκεί κατάλληλο επάγγελμα, δικαιούται διατροφής από τον άλλο. Ο νόμος δεν διευκρινίζει αν το ανήλικο τέκνο πρέπει να είναι κοινό των δύο διαζευγμένων συζύγων. Κατά μια πρώτη άποψη, μόνο η επιμέλεια κοινού τέκνου δικαιολογεί την αξίωση διατροφής. Ωστόσο, από την στιγμή που η επιμέλεια ανήλικου τέκνου, δικαιολογεί την διατροφή του διαζευγμένου συζύγου, γιατί τον εμποδίζει να εργάζεται, είναι ορθότερο να γίνει δεκτό ότι δικαίωμα διατροφής υπάρχει, είτε η επιμέλεια αφορά κοινό τέκνο των διαζευγμένων, είτε τέκνο μόνο του δικαιούχου.

iii. Αδυναμία για ανεύρεση εργασίας: Δικαίωμα διατροφής μετά το διαζύγιο υπάρχει και όταν ο διαζευγμένος σύζυγος αδυνατεί να ανεύρει «σταθερή» και «κατάλληλη» εργασία ή όταν χρειάζεται επαγγελματική εκπαίδευση. Αλλά στην

περίπτωση αυτή το δικαίωμα διατροφής του θα υπάρχει για τρία μόνο χρόνια από την έκδοση του διαζυγίου.

iv. Επιείκεια: Ακόμη κι αν συντρέχει μία από τις ειδικές προϋποθέσεις στις οποίες οφείλεται η αδυναμία του διαζευγμένου συζύγου να διατρέφει τον εαυτό του μετά το διαζύγιο, δικαίωμα διατροφής μπορεί να υπάρξει, εφόσον τούτο επιβάλλεται από λόγους επιείκειας.

v. Χρονικό σημείο, κατά το οποίο πρέπει να υπάρχουν οι ειδικές προϋποθέσεις (ηλικία και υγεία, επιμέλεια τέκνου, αδυναμία εύρεσης εργασίας, λόγοι επιείκειας) (Παπαχρίστου, 2005).

2.5 Διαζύγιο: Η Άποψη της Ορθόδοξης Εκκλησίας

Η λύση του γάμου με διαζύγιο, κατά την ιστορική αναδρομή είναι ένα φαινόμενο παλιό και που με την περίοδο των χρόνων αυξάνεται ραγδαία. Ποια είναι όμως η άποψη της Ορθόδοξης εκκλησίας για την λύση της έγγαμης συμβίωσης, για το διαζύγιο;

Κάθε θρησκεία ερμηνεύει την πραγματικότητα που περιβάλλει τον άνθρωπο και διαμορφώνει κανονιστικά πρότυπα συμπεριφοράς που προσδιορίζουν τις ανθρώπινες σχέσεις ανάλογα με το «ιερό», το «θείο», το «υπερφυσικό» στο οποίο πιστεύει. Στο γάμο ως θεσμό ιδιαίτερης σημασίας, που συναντάται σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης όπως άλλωστε και η θρησκεία που αποτελεί πανανθρώπινο κοινωνικό φαινόμενο αναφέρονται όλες οι σύγχρονες μεγάλες θρησκευτικές διδασκαλίες.

Στην ενότητα αυτή θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά στον χριστιανισμό καθώς και στις αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας για τον και το διαζύγιο, οι οποίες είναι βαθιά επηρεασμένες από όσα η ελληνική ορθόδοξη εκκλησία υπαγορεύει στους πιστούς της.

Συγκεκριμένα ο χριστιανισμός έχει ανακηρύξει το γάμο σε σταθερό και απαράβατο θεσμό. Γάμος που συνάπτεται σύμφωνα με τις διατάξεις και το τυπικό της Εκκλησίας δεν επιτρέπεται να διαλυθεί. (Ματθαίος: ιθ', 4-6). Τέλειος χριστιανικός γάμος είναι ο πρώτος και μοναδικός γάμος που διαλύεται μόνο μετά

το θάνατο ενός από τους συζύγους. Μοναδικές περιπτώσεις που γίνεται δεκτός ο χωρισμός των συζύγων είναι η μοιχεία ή και η πορνεία επειδή παραβιάζεται παράφορα ο όρκος, ενώπιον Θεού και ανθρώπων, της συζυγικής πίστης. (Ματθαίος, ε΄ 32 και ιθ΄ , 9). Όμως και πάλι οι σύζυγοι δεν πρέπει να καταφεύγουν πάντα στο διαζύγιο κάνοντας χρήση του δικαιώματος τους αλλά να χρησιμοποιούν και να εξαντλούν όλες τις δυνατότητες και ιδιαίτερα όταν υπάρχουν παιδιά.

Η Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία επιτρέπει την τέλεση δεύτερου και τρίτου γάμου κατ' οικονομία γιατί πιστεύει ότι η γενετήσια ορμή παρασύρει αδύναμες προσωπικότητες στην σύναψη σεξουαλικών σχέσεων εκτός γάμου.

Η σπουδαιότητα που αποδίδει η χριστιανική διδασκαλία στο γάμο και κατά συνέπεια στην αρχή του αδιαλύτου που πηγάζει από την πίστη ότι είναι ο θεσμός που ιδρύθηκε από τον Θεό και δόθηκε από τον ίδιο στον άνθρωπο. Σύμφωνα με το βιβλίο της γένεσης παραδόθηκε στους πρωτόπλαστους μέσα στον παράδεισο όταν ο Θεός τους ευλόγησε και τους είπε «αυξάνεστε και πληθύνεστε και κατακτήστε όλη τη γη» και ότι «στο εξής άνδρας και γυναίκα θα αφήνει πατέρα και μητέρα και θα δένεται σφικτά με την γυναίκα του ώστε οι δύο να μεταβάλλονται σε σάρκα μία» (Γένεση: α΄28 και β΄, 22-24). Αυτή η θεία επιταγή δείχνει ότι κάθε πιστός χριστιανός οφείλει να ακολουθεί τον έγγαμο βίο. Η προτίμηση του άγαμου βίου σημαίνει περιφρόνηση προς το γάμο και ισοδυναμεί με βλασφημία κατά του Θεού που ίδρυσε και ευλόγησε τον γάμο.

Σύμφωνα με τον Μπακογιάννη Βασίλη (1994), η αγαμία επιτρέπεται μόνο όταν ο πιστός την επιλέγει για να αφοσιωθεί αποκλειστικά στα επουράνια με σκοπό την πνευματική του τελείωση και το πλησίασμα στον Θεό.

Έπειτα για την πραγματοποίηση μιας τελετής ενός γάμου είναι απαραίτητη η ύπαρξη ιερολογίας και η παρουσία ιερέα, στοιχεία που εξασφαλίζουν την μετάδοση της θείας χάρης στο ανδρόγυνο για την θεμελίωση του νομικού θεσμού του. Κάθε συζυγικός δεσμός που πραγματοποιείται έξω από τα μυστηριακά εκκλησιαστικά πλαίσια όπως συμβαίνει με τον πολιτικό γάμο δεν γίνεται αποδεκτός. Απορρίπτεται και οι τελούντες πολιτικό γάμο θεωρούνται ότι

βρίσκονται εκτός εκκλησίας γιατί αποκλίνουν από την διδασκαλία της και κάθε απόκλιση συνιστά αίρεση. Πόσο μάλλον όταν απορρίπτουν στην πράξη ένα από τα μυστήρια που αποτελούν ένα από τα βασικότερα μέρη της δογματικής της. Οι αντιλήψεις που οδηγούνε στον πολιτικό γάμο χαρακτηρίζονται ως χαλαρές και προϊόν άγνοιας του πιστού ή ως αντιχριστιανικές και βέβηλες ενώ πιστεύεται ότι χωρίς την εύνοια και τη αγάπη του Θεού που χρειάζεται για να ανταπεξέλθει το ζευγάρι με επιτυχία στα προβλήματα της κοινής συμβίωσης και τους σκοπούς του γάμου η έγγαμη σχέση θα καταλήξει γρήγορα σε αδιέξοδο.

Η δυνατότητα σύστασης γάμου χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το θρησκευτικό τυπικό, όπως αναφέρει ο Χατζόπουλος Χαράλαμπος (1990), μετράει πολλές δεκαετίες πρώτα στην Ολλανδία μετά στην Αγγλία και την Γαλλία. Η επιρροή που άσκησε στις δύο πρώτες η διδασκαλία του Λούθηρου και η επίδραση των Διαφωτιστών στην Τρίτη έθεσαν τα θεμέλια για τη καθιέρωση του πολιτικού γάμου στις χώρες αυτές. Στην χώρα μας θεσπίστηκε για πρώτη φορά με τον Ν. 1259/1982 προκαλώντας την ισχυρή αντίδραση της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και την τότε όξυνση των σχέσεων με την πολιτεία.

Σε απάντηση στην έντονη άρνησή της να δεχτεί τον πολιτικό γάμο και στην αποκλειστική ισχύ του θρησκευτικού γάμου θα μπορούσε κανείς να αντιπαραθέσει τα εξής:

Ø είναι αντίθετη με το άρθρο 13 του Συντάγματος που κατοχυρώνει την θρησκευτική ελευθερία,

Ø προσβάλλεται η θρησκευτική συνείδηση όσων έχουν διαφορετικές αντιλήψεις και η προσωπικότητα όλων όσων δεν πιστεύουν,

Ø εμποδίζεται η σύζευξη για πρόσωπα όπου μόνο το ένα μέλος είναι χριστιανός. Για να ξεπεραστεί ένα τέτοιο πρόβλημα γίνονται εικονικές βαφτίσεις με συνέπεια ο γάμος να διακωμωδείται και το μυστήριο της βάπτισης αφού μετέχουν σε αυτά τα πρόσωπα που δεν δέχονται τον ιερό τους χαρακτήρα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να τίθεται σε κίνδυνο (Ανδή - Καλώνη Ι., 1982)

Για όσους ανήκουν σε διάφορες θρησκευτικές πεποιθήσεις ή δηλώνουν άθεοι η καθιέρωση πολιτικού γάμου ως εναλλακτική επιλογή στο θρησκευτικό τύπου γάμο σύμφωνα και με την συνταγματική επιλογή αποτελεί αναγκαιότητα.

Ο γάμος ωστόσο για την Εκκλησία είναι ένας σταθερός και απαράβατος θεσμός. Η εκκλησία καταδικάζει ότι συντελεί στην διάλυσή του και ευλογεί τα μέτρα προστασίας του. Γάμος και οικογένεια είναι στενά συνδεδεμένα εξωτερικά και εσωτερικά. Ο κλονισμός του ενός θεσμού κλονίζει τον άλλον.

2.6 Αποσύνθεση της οικογένειας σύμφωνα με την ψυχαναλυτική προσέγγιση

Παρόλη τη σπουδαιότητα της δημιουργίας οικογένειας, πάντοτε θα υπάρχουν σπουδαίοι λόγοι διάλυσης της. Οι φιλονικίες δεν είναι λόγος διαζυγίου, αντίθετα απ' ότι πιστεύουν πολλοί. Αυτό που αποτελεί λόγο διαζυγίου είναι που ο καθένας θέλει να ξαναβρεί την ελευθερία του, είτε τη σεξουαλική ελευθερία του, είτε την ελευθερία δράσεως, είτε τη χρηματική ελευθερία του, χωρίς να ακούει τις κριτικές του άλλου, επειδή δεν υπάρχει πια η αγάπη και κυρίως επειδή δεν υπάρχει πια η επιθυμία που κάνει δυο άτομα, παρά τις συχνές τους διαφωνίες, να επιζητούν κατά προτίμηση ο ένας τον άλλο σεξουαλικά και για λόγους που δεν εξηγούνται ποτέ λογικά, να μην μπορούν να χωρίσουν. Εν ολίγης, λόγος διαζυγίου υπάρχει, όταν πρόκειται για δύο άτομα που δεν νιώθουν ούτε την ανάγκη ούτε την επιθυμία να ζήσουν μαζί. Στην πραγματικότητα, κάθε διαζύγιο είναι θέμα επιθυμίας, χωρίς αγάπη, επιθυμίας που κούρασε, επιθυμίας που πέθανε μεταξύ δύο ενηλίκων (Dolto, 1993).

Όμοια ξέρουμε ότι ο έντονος εγωισμός προστατεύει από παθήσεις, αλλά τελικά πρέπει να αρχίσει κανείς να αγαπά, για να μην αρρωστήσει και τελικά αρρωσταίνει αναγκαστικά, αν λόγω διάψευσης προσδοκιών δεν μπορεί πια να αγαπά (Freud, 1914). Η διαπίστωση από έναν άνθρωπο της δικής του ανικανότητας και αδυναμίας να αγαπήσει, έχει μειωτική επίδραση στην αυτοπεποίθησή του. Επίσης, όταν το άτομο αγαπιέται, όταν βρίσκει ερωτική

ανταπόκριση και κατέχει το αντικείμενο που αγαπάει, η αυτοπεποίθηση του ξανατονώνεται. Όταν όμως είναι αδύνατη η ερωτική ικανοποίηση, ο επανεμπλουτισμός του Εγώ, είναι εφικτός μόνο με την απόσυρση της λίμπιντο από τα αντικείμενα. Η επιστροφή της λίμπιντο, είναι σαν να αντιπροσωπεύει έναν ευτυχισμένο έρωτα, και αντίστροφα, ένας πραγματικός ευτυχισμένος έρωτας αντιστοιχεί στην πρωταρχική κατάσταση όπου δεν είναι δυνατή η διάκριση μεταξύ λίμπιντο του Εγώ και λίμπιντο του αντικειμένου (Freud, 1914).

Όταν η ερωτική σχέση προς ένα ορισμένο αντικείμενο διακόπτεται, συχνά παίρνει τη θέση της το μίσος, οπότε έχουμε την εντύπωση μιας μεταμόρφωσης του έρωτα σε μίσος. Το μίσος, ως σχέση προς το αντικείμενο είναι παλιότερο από τον έρωτα και ξεπηδάει από την πρωταρχική απόρριψη του εξωτερικού κόσμου ως πηγή ερεθισμάτων, στην οποία προβαίνει το ναρκισσιστικό εγώ. Ως έκφραση της αντίδρασης δυσαρέσκειας την οποία προκαλούν τα αντικείμενα, διατηρεί πάντοτε στενή σχέση προς τις ορμές της διατήρησης του Εγώ, και έτσι οι ορμές του Εγώ και της σεξουαλικότητας εύκολα μπορούν να έλθουν σε αντίθεση, επαναλαμβάνοντας την αντίθεση μίσους και αγάπης. Όταν οι ορμές του Εγώ κυριαρχούν πάνω στη σεξουαλική λειτουργία όπως στο στάδιο της σαδιστικοπρωκτικής οργάνωσης προσδίδουν και στο στόχο των ορμών τα χαρακτηριστικά του μίσους (Freud, 1914).

Τελικά, μετά την αντικατάσταση του καθαρά ναρκισσιστικού σταδίου από το διάδοχο στάδιο του αντικειμένου, η ηδονή και η δυσαρέσκεια σημαίνουν σχέσεις του Εγώ προς το αντικείμενο. Όταν το αντικείμενο γίνεται πηγή ευχαρίστησης, τότε εκδηλώνεται μία κινητική τάση, που θέλει να το προσεγγίσει στο Εγώ και να το ενσωματώσει σε αυτό μιλάμε τότε για την "έλξη", που ασκεί το ηδογόνο αντικείμενο, και λέμε ότι «αγαπάμε» το αντικείμενο. Αντίθετα,

όταν το αντικείμενο είναι πηγή δυσάρεστων αισθημάτων, αδιάφορο αν

σημαίνουν για αυτό στέρηση σεξουαλικής ικανοποίησης ή της ικανοποίησης αναγκών αυτοσυντήρησης, μία τάση επιδιώκει να μεγαλώσει την απόσταση μεταξύ αυτού και του Εγώ, να επαναλάβει σε αυτό την αρχική απόπειρα φυγής από τον εξωτερικό κόσμο που στέλνει τα ερεθίσματα. Αισθανόμαστε την «απόκρουση» του αντικειμένου και το μισούμε αυτό το μίσος μπορεί να επιταθεί σε επιθετικότητα κατά του αντικειμένου, στην πρόθεση να το εξοντώσουμε. Μπορεί κανείς μάλιστα να ισχυριστεί ότι τα σωστά πρότυπα της σχέσης μίσους δεν προέρχονται από τη σεξουαλική ζωή, αλλά από τον αγώνα του Εγώ για τη διατήρηση και την επικράτηση του.

Η γένεση και η εξέλιξη των σχέσεων, του έρωτα, κάνει κατανοητό το γεγονός ότι τόσο συχνά αυτός εμφανίζεται «αμφιθυμικός» δηλαδή συνοδεύεται από παρορμήσεις μίσους για το ίδιο αντικείμενο (FREUD, 1914). Για να αποκρουστούν οι απαιτήσεις των ενορμήσεων με τις οποίες συνδέονται τα συναισθήματα του μίσους πρέπει να υποβληθούν σε όλες τις ποικίλες διαδικασίες που επικαλείται το Εγώ για να τα υποτάξει, πρέπει δηλαδή να υποστούν μεταμόρφωση. Κάθε συναισθηματικός μετασχηματισμός, απορρέει από το Εγώ, οπότε και έχουμε την ευκαιρία να μελετήσουμε τις δραστηριότητες του. Όπως γνωρίζουμε η τύχη κάθε συναισθήματος που συνδέεται με τις απαιτήσεις μιας ενόρμησης, δεν ταυτίζεται απλώς με την τύχη των "αναπαραστάσεων - αντιπροσώπων" της. Είναι ωστόσο ολοφάνερο πως ένα και το αυτό Εγώ έχει στη διάθεση του περιορισμένο αριθμό αμυντικών μέσων. Σε συγκεκριμένες φάσεις της ζωής τους και ανάλογα με την ιδιαίτερη δομή του, κάθε ατομικό Εγώ επιλέγει πότε τη μία και πότε την άλλη αμυντική μέθοδο - απώθηση, μετάθεση, αντιστροφή κ.ο.κ - τις οποίες και χρησιμοποιεί τόσο κατά τη σύγκρουση του με τις ενορμήσεις, όσο και κατά την άμυνα του ενάντια στην απελευθέρωση των συναισθημάτων (A. FREUD, 1966).

Στην αντικειμενική δυσαρέσκεια για να μην υποφέρει το Εγώ ελέγχει

την ανάπτυξη του άγχους και επιφέρει παραμορφώσεις στον ίδιο του τον εαυτό. Επιπλέον, τα προστατευτικά μέτρα που υιοθετεί το Εγώ - είτε είναι η φυγή από τη σημαντική επιδεξιότητα σε πνευματικά επιτεύγματα, είτε είναι η ακλόνητη αποφασιστικότητα μιας γυναίκας να γίνει ίση με τους άνδρες, είτε να είναι πάλι ο περιορισμός της δραστηριότητας στη συναναστροφή με άτομα πιο αδύναμα από το ίδιο το υποκείμενο εκτίθεται αργότερα σε κάθε είδους εξωγενείς επιθέσεις. Το δεδομένο άτομο μπορεί να χρειαστεί να αλλάξει τρόπο ζωής εξαιτίας κάποιας συμφοράς, όπως η απώλεια ενός αντικειμένου αγάπης, οπότε το Εγώ βρίσκεται ακόμα μια φορά αντιμέτωπο με την αρχική κατάσταση άγχους. Η απώλεια μιας συνηθισμένης και παγιωμένης προστασίας απέναντι στο άγχος όπως και η ματαίωση και παρεμπόδιση μιας καθ' ἑξίν ενορμητικής ικανοποίησης, μπορεί να αποτελέσει ελκυστικό παράγοντα νεύρωσης (A. Freud, 1966).

Πάντως, και οι δύο σύζυγοι - γονείς πρέπει να κάνουν το χωρισμό τους ανθρώπινο, να το πουν με λόγια και να μην τον κρατήσουν για τον εαυτό τους υπό μορφή άρρητου άγχους, εκφραζόμενο μόνο μέσα από ψυχικές διαθέσεις, καταθλιπτικές καταστάσεις ή καταστάσεις ερεθισμού που το παιδί αντιλαμβάνεται ως κλονισμό της ισορροπίας των γονιών του. Έχει σημασία να αναλάβουν πράγματι την ευθύνη του χωρισμού τους για να μπορέσει να γίνει μια διεργασία προετοιμασίας. Σε μερικούς δεν χρειάζεται τρίτος, αλλά αυτοί είναι λίγοι. Σε περιπτώσεις που παρεμβαίνει το πάθος, δεν είναι δυνατό να μιλήσουν, αν δεν υπάρχει κάποιος τρίτος. Γι' αυτό είναι ευχής έργο, πριν από την κατάθεση διαζυγίου, οι δύο σύζυγοι να έχουν τη δυνατότητα να πουν παρουσία ενός τρίτου τους λόγους για τους οποίους δεν βλέπουν άλλη λύση από το χωρισμό, και τούτο εν ονόματι του αισθήματος ευθύνης τους και όχι με αφορμή τα επιδερμικά και εμπαθή παράπονα τους. Μιλώντας παρουσία ενός τρίτου κινητοποιούνται συναισθήματα και ορμές που επιτρέπουν υποχρεωτικά μια διεργασία στο επίπεδο του ασυνείδητου. Εκφράζοντας τις διαφορές τους μπροστά σ' έναν τρίτο, οι

σύζυγοι βοηθούνται να αναγνωρίσουν ότι η διαπροσωπική σχέση τους δεν είναι ικανοποιητική, να ομολογήσουν την αποτυχία τους και να ωριμάσει έτσι η απόφασή τους. Τότε μόνο μπορούν να αναγγείλουν στα παιδιά τους ότι η διαφωνία τους είναι σοβαρή και ότι δεν διορθώνεται. Από τη στιγμή αυτή τα παιδιά θα επωμιστούν τη διαδικασία αυτή μαζί με τους γονείς τους (Dolto, 1993).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

3.1 Παράγοντες που επηρεάζουν τις αντιδράσεις των παιδιών

Αναζητώντας τους παράγοντες που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αντιμετωπίζουν το διαζύγιο, έγινε φανερό ότι οι παράγοντες αυτοί δεν αντιμετωπίζονται μόνο μέσα στο ίδιο το γεγονός του χωρισμού καθαυτό αλλά ότι προϋπάρχουν, συνυπάρχουν και έπονται με τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Το πώς δηλαδή θα αντιδράσει το παιδί, εξαρτάται από πολλούς παράγοντες που αφορούν το ίδιο το παιδί, την οικογένεια και το άμεσο ή και ευρύτερο περιβάλλον. Έτσι εκτός από τους παράγοντες που αφορούν το ίδιο το παιδί θα συμβάλλουν και άλλοι παράγοντες σύμφωνα με την Λία Λαζαρίδου, 1994, όπως είναι η σχέση που είχε το παιδί με τους γονείς του, η συμπεριφορά των γονιών και η μεταξύ τους σχέσεις, η ύπαρξη ή μη αδερφών, ο τρόπος με τον οποίο οδηγείται ένα ζευγάρι στο χωρισμό. Η ρύθμιση που εμπλέκεται για τη γονική μέριμνα, η εμπλοκή σε δικαστικές αντιδικίες, η πιθανή αλλαγή σχολείου, η στάση συγγενικών προσώπων, όπως και των δασκάλων, καθώς και η στάση του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος απέναντι στο διαζύγιο. Η αλληλεπίδραση όλων αυτών των παραγόντων θα καθορίσει την επεξεργασία των ζητημάτων του χωρισμού για το παιδί και τις τελικές αντιδράσεις.

Οι Amato & Keith (1991α), αναφέρουν επίσης πως οι παράγοντες που αφορούν το ίδιο το παιδί σχετίζονται με α) το αναπτυξιακό στάδιο στο οποίο βρίσκεται, δηλαδή στην ηλικία του, β) το φύλο του, γ) την ιδιοσυγκρασία του και δ) τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα (προηγούμενες εμπειρίες, ικανότητες, κατανόηση που έχει αναπτύξει για τις σχέσεις). Κατανοώντας το διαζύγιο ως διεργασία σύνθετων γεγονότων και φαινομένων που απαιτούν από

παιδιά και γονείς πολλές αλλαγές και νέες προσαρμοστικές ικανότητες μπορούμε να διακρίνουμε τα ψυχολογικά «καθήκοντα» , τις νέες προκλήσεις

δηλαδή που πρέπει να αντιμετωπίσουν και τους παράγοντες που μπορεί να είναι βοηθητικοί ή ανασταλτικοί- καταστροφικοί σ' αυτή την αντιμετώπιση.

Σε μια προσπάθεια να αναλύσουμε τους τρεις πρώτους παράγοντες (ηλικία, φύλο, ιδιοσυγκρασία) θα μπορούσαμε να πούμε πως η ηλικία αρχικά, το αναπτυξιακό στάδιο δηλαδή στο οποίο βρίσκεται το παιδί, όταν οι γονείς χωρίζουν, είναι ο σημαντικότερος από τους παράγοντες που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο το παιδί αντιμετωπίζει τον χωρισμό και το διαζύγιο των γονιών του. Πιο συγκεκριμένα η γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική του ανάπτυξη διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο το παιδί κάνει τις επεξεργασίες του. Δεν θα πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι κάθε παιδί είναι μια μοναδική οντότητα σε κάθε επίπεδο ανάπτυξης του και αντιδρά με τον μοναδικό δικό του τρόπο σε κάθε τι που αντιμετωπίζει.

Σύμφωνα με τους Amato & Keith (1991α), οι τρόποι με τους οποίους το παιδί κατανοεί πληροφορίες γύρω από το διαζύγιο, τις αιτίες και τις αλλαγές που φέρνει στη ζωή του, εξαρτώνται ίσως και από τις νοητικές του ικανότητες. Το είδος του προβληματισμού που αναπτύσσει το παιδί, η φύση της σχέσης του με τους γονείς του, οι τρόποι αντιμετώπισης προβλημάτων καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από την ψυχολογική του ανάπτυξη, η οποία συνδέεται με την ηλικία του. Είναι φορές όμως που η ανάπτυξη του αυτή μπορεί να μην συμβαδίζει πάντα σε όλους τους τομείς με τη χρονολογική ηλικία. Η γνώση όμως των ιδιαιτεροτήτων της κάθε ηλικίας με τις χαρακτηριστικές δυνατότητες και τις κύριες ψυχολογικές ανάγκες μας βοηθάει ίσως να κάνουμε πιο συγκεκριμένες τις αντιδράσεις των παιδιών σε ένα επικείμενο χωρισμό των γονιών.

Έπειτα όσον αφορά τον παράγοντα «φύλο» σχετικές έρευνες έχουν δείξει ότι τα αγόρια παρουσιάζουν περισσότερα και άμεσα προβλήματα από τα κορίτσια μετά το διαζύγιο των παιδιών τους. Τα προβλήματα αυτά έχουν σχέση

με τις συναισθηματικές τους αντιδράσεις, την κοινωνική τους συμπεριφορά, τη γνωστική τους ανάπτυξη και τη σχολική τους επίδοση. Συγκεκριμένα σε παλαιότερες έρευνες υπήρχαν συχνές αναφορές ότι τα αγόρια αντιμετωπίζουν

περισσότερα προβλήματα προσαρμογής μετά το χωρισμό των γονέων τους σε σύγκριση με τα κορίτσια. Νεότερες όμως έρευνες έχουν δείξει ότι οι διαφορές μεταξύ των δυο φύλων δεν είναι τόσο εμφανείς και σταθερές όσο παλαιότερα.

Ο Τσίαντης Γ.1994, αναφέρει συγκεκριμένα, ότι οι έντονες αντιδράσεις των παιδιών οφείλονται στη συναισθηματική αποστέρηση και εμφανίζονται στον τομέα της ταύτισης με το φύλο του γονέα που είναι μακριά, με επιπτώσεις στον τρόπο που θα λειτουργήσει το παιδί σαν γονέας αργότερα. Υποστηρίζει ακόμη ότι οι ψυχολογικές διαταραχές καθώς και οι διαταραχές στις διαπροσωπικές σχέσεις οι οποίες εμφανίζονται αργότερα στη ζωή, ποικίλουν ανάλογα με την ηλικία που έγινε ο χωρισμός και περιληπτικά είναι οι παρακάτω:

- Ø Απουσία μητέρας: συναισθηματική ρηχότητα για τα παιδιά και των δυο φύλων.
- Ø Απουσία μητέρας: συσχετίζεται με νεύρωση στις γυναίκες
- Ø Απουσία πατέρα: συσχετίζεται με (σεξουαλική) παραπτωματικότητα στις γυναίκες.
- Ø Απουσία πατέρα: συσχετίζεται με τάσεις για διαταραχές ή και μικροπροβλήματα με πρόσωπα εξουσίας.

Ακόμη ένας τρίτος παράγοντας –η ιδιοσυγκρασία- των παιδιών είτε κάνει τα παιδιά πιο ευάλωτα και μειώνει την προσαρμοστικότητα τους στο έντονο στρες από τις μεταβολές της συζυγικής κατάστασης των γονέων τους είτε τα προστατεύει και έτσι έχουν την ψυχολογική επάρκεια και αντοχή για να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες των μεταβολών αυτών. Σύμφωνα με τους Amato & Keith (1991α), τα παιδιά με εύκολη ιδιοσυγκρασία, κοινωνική ωριμότητα και επάρκεια, υπευθυνότητα και με λίγα προβλήματα συμπεριφοράς –σε

αντίθεση με τα παιδιά με δύσκολη ιδιοσυγκρασία και προβλήματα συμπεριφοράς- είναι πιο ικανά να αντιμετωπίσουν το χωρισμό των γονέων τους

και είναι περισσότερο πιθανό να έχουν μια πιο θετική αντιμετώπιση από τους γονείς τους και από άλλα άτομα του περιβάλλοντός τους.

Εκτός όμως από τους παραπάνω παράγοντες που αναμφισβήτητα επηρεάζουν την προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο, υπάρχουν και άλλοι γενικότεροι παράγοντες, οι οποίοι κρίνεται αναγκαίο να αναφερθούν και συνοψίζονται στους εξής:

- Ø Το στρες που συνήθως δημιουργείται από τη διακοπή του συνηθισμένου τρόπου ζωής της οικογένειας. Εδώ συμπεριλαμβάνονται μεταβολές όπως αλλαγή κατοικίας, σχολείου, φίλων.
- Ø Το αποτέλεσμα του γεγονότος του διαζυγίου στην ψυχολογική κατάσταση των γονέων. Το διαζύγιο είναι μια εξελεγκτική διαδικασία και πριν από αυτό συνήθως επικρατεί ένταση στις σχέσεις των γονέων. Η έκταση αυτή έχει διακυμάνσεις που μπορεί να κυμαίνονταν από έλλειψη επικοινωνίας μέχρι και ανοιχτή βία στις σχέσεις τους.
- Ø Κοινωνικές επιπτώσεις του διαζυγίου είτε με τη μορφή στίγματος είτε με τη μορφή της έλλειψης ή όχι υποστηρικτικών συστημάτων από τον κοινωνικό περίγυρο του προσώπου που πήρε διαζύγιο.
- Ø Μεταβολή στην οικονομική κατάσταση της οικογένειας και τα προβλήματα που μπορεί να θέσει σε κίνηση.(Τσίαντης Γ.,1994)

Συμπερασματικά θα λέγαμε πως η ηλικία, το αναπτυξιακό στάδιο των παιδιών, το φύλο καθώς και η ιδιοσυγκρασία τους, αποτελούν καθοριστικό παράγοντα στις άμεσες και βραχυχρόνιες αντιδράσεις και την προσαρμογή τους στο χωρισμό των γονέων τους. Οι αντιδράσεις αυτές των παιδιών με βάση τους αναπτυξιακούς στόχους κάθε σταδίου εξέλιξης και τις αντίστοιχες ικανότητες περιγράφονται αναλυτικά στη συνέχεια.

3.2 Αντιδράσεις των παιδιών σύμφωνα με το φύλο

Ο παράγοντας του φύλου των παιδιών είναι καθοριστικός για τις αντιδράσεις τους στο διαζύγιο καθώς και για την προσαρμογή τους σε αυτό. Οι εμπειρικές έρευνες που έχουν γίνει σε μικρή έκταση, επισημαίνουν πως δεν υπάρχει μια απλή αναπόφευκτη σχέση μεταξύ της εμπειρίας του διαζυγίου και των αρνητικών επιδράσεων στην αυτοεκτίμηση των παιδιών. Ο βαθμός των συγκρούσεων μέσα στην οικογένεια και η συχνότητα επαφής με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, αποτελούν τους σημαντικότερους παράγοντες που επηρεάζουν την αυτοεκτίμηση του παιδιού και όχι την δομή της οικογένειας αυτή καθαυτή. Οι σχετικές έρευνες έχουν δείξει ότι τα αγόρια παρουσιάζουν περισσότερα άμεσα και μακροπρόθεσμα προβλήματα, συγκριτικά με τα κορίτσια, μετά το διαζύγιο των γονέων τους. Τα προβλήματα αυτά συσχετίζονται με τις συναισθηματικές τους αντιδράσεις, τις εξωτερικευμένες μορφές προβληματικής συμπεριφοράς στα σπίτι και το σχολείο, την κοινωνική τους συμπεριφορά και τη σχολική τους επίδοση. Στη σχετική βιβλιογραφία έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες για αυτή τη διαφορά στις αντιδράσεις των δυο φύλων.

Οι Wallerstein & Kelly (1980) έχουν προτείνει ότι τα αγόρια κατά την ανάπτυξή τους είναι πιο ευάλωτα στο στρες και σε αντίστοιχες εμπειρίες που προξενούν άγχος, όπως είναι το διαζύγιο των γονέων. Μελέτες με βάση την ψυχαναλυτική προσέγγιση θεωρούν την αυξημένη επιθετικότητα των αγοριών της προσχολικής και σχολικής ηλικίας ως «αναπλήρωση του ανδρισμού» σε μια έντονη προσπάθεια των αγοριών να «αποδείξουν» τον ανδρισμό τους μετά την απουσία του πατέρα από το σπίτι (Anthony, 1974 στο Χατζηχρήστου, 1999). Έχει υποστηριχθεί επίσης η ερμηνεία του προτύπου για την ταυτότητα του ρόλου του φύλου και οι διαφορές έχουν αποδοθεί στη σχέση των αγοριών με το γονέα του αντίθετου φύλου που έχει την επιμέλεια και είναι συνήθως η μητέρα (Warshak &

Santrock,1983 στο Χατζηχρήστου, 1999). Τέλος, ερευνητές έχουν προτείνει ότι διαφορές στις μεθόδους ανατροφής των δυο φύλων από τους γονείς που έχουν την επιμέλεια(συνήθως των μητέρων) οι περισσότεροι αρνητικές στάσεις και η

μειωμένη συναισθηματική υποστήριξη των γονέων και των δασκάλων στην κάλυψη των συναισθηματικών αναγκών των αγοριών μικρής ηλικίας(συγκριτικά με τα κορίτσια) έχουν ως επακόλουθο επιθετικές μορφές συμπεριφοράς (Wallerstein& Kelly,1980)

Σε αντίθεση με τα αποτελέσματα πολλών παλαιότερων ερευνών , που δείχνουν ότι το διαζύγιο έχει αρνητικότερες συνέπειες στην ανάπτυξη των αγοριών απ' ότι στη ανάπτυξη των κοριτσιών, οι (Amato & Keith, 1991a) , αναλύοντας τα αποτελέσματα 92 ερευνών της σχετικής βιβλιογραφίας με τη μέθοδο της μετα -ανάλυσης, διαπίστωσαν ότι τα αγόρια και τα κορίτσια δεν διέφεραν μεταξύ τους στο βαθμό που είχε υποστηριχθεί στις σχετικές έρευνες και ότι η μόνη διαφορά ήταν ότι τα αγόρια είχαν περισσότερες δυσκολίες στην κοινωνική προσαρμογή σε σχέση με τα κορίτσια(Χατζηχρήστου,1999).

3.3 Αναμενόμενες αντιδράσεις των παιδιών ανάλογα με την ηλικία τους

Στην ενότητα αυτή θα γίνει προσπάθεια να παρουσιαστούν οι αναμενόμενες αντιδράσεις των παιδιών ανάλογα με την ηλικία τους. Σκοπός της παρουσίασης αυτής είναι να γίνουν κατανοητές οι αντιδράσεις των παιδιών όταν προκύπτουν στρεσογόνα γεγονότα, όπως το διαζύγιο των γονιών τους.

3.3.1 Η εμπειρία του διαζυγίου στα παιδιά προσχολικής ηλικίας

(βρεφική και νηπιακή ηλικία 0-5 ετών)

Οι περισσότεροι χωρισμοί, όπως έχει διαπιστωθεί, γίνονται τον τέταρτο έως και τον έβδομο χρόνο του γάμου. Η διαπίστωση αυτή μας παραπέμπει στο ότι τα παιδιά που ζουν την εμπειρία του διαζυγίου των γονιών τους, βρίσκονται στην πλειοψηφία τους στην προσχολική ηλικία. Στην ηλικία αυτή ζουν συνήθως τα

παιδιά την ιδιαίτερα οξεία φάση του χωρισμού, τη φάση της άμεσης κρίσης όπως λέγεται αλλιώς, όπου οι γονείς υλοποιούν την απόφαση του ενός ή και των δυο να χωρίσουν, χωρίζοντας και ως προς τον χώρο.

Η προσχολική ηλικία (βρεφική και νηπιακή) είναι γνωστή ως η περίοδος με τις πιο ταχείες εξελίξεις στην κινητική, γνωστική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Καθώς οι διαφορές ανάμεσα στη βρεφική (0- 2 ½ ετών) και στην νηπιακή (3-5 ετών) έχουν ιδιαίτερη σημασία, θα γίνει ξεχωριστή αναφορά σε αυτές. (Kalter, N., 1990)

Βρεφική ηλικία (0-2 /2 ½ ετών)

Στη βρεφική ηλικία τα παιδιά συνειδητοποιούν σταδιακά την ξεχωριστή τους οντότητα από τα πρόσωπα που τα φροντίζουν. Η συναισθηματική σταθερότητα των προσώπων αυτών και η σταθερότητα στις καθημερινές συνήθειες είναι απαραίτητες προϋποθέσεις σε αυτή την κατεύθυνση. Τα παιδιά είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοι δέκτες της ψυχικής αναστάτωσης του γονιού με τον οποίο ζουν μαζί και αντιδρούν με έντονη δυσφορία στην έλλειψη της συνέχειας και στις απρόβλεπτες αλλαγές στις καθημερινές συνήθειες στο περιβάλλον τους. Τα παιδιά μέχρι και την ηλικία των 2 ½ ετών εμφανίζουν διάφορες συμπεριφορές, με τις οποίες εκπέμπουν σήματα ψυχολογικής αναστάτωσης από τις αλλαγές που συμβαίνουν από τη συναισθηματική αναστάτωση των γονιών τους. Η πιο συνηθισμένη αντίδραση στο στρες του χωρισμού για ένα παιδί αυτής της ηλικίας, είναι να χάσει κάτι από αυτό που κατακτά καθημερινά στην ανάπτυξή του. Δηλαδή τον ύπνο, το φαγητό, την κινητικότητα, την ομιλία, τον έλεγχο των σφικτήρων, την συναισθηματική ανεξαρτησία. Την αναστάτωση τους αυτή μπορεί να τη δείξουν επίσης με θυμό, συναισθηματική αστάθεια, φόβο αποχωρισμού αλλά και με συμπεριφορές απόσυρσης και αδιαφορίας. (Kalter, N., 1990)

Είναι φυσιολογικό όμως το παιδί να αντιδρά έτσι αφού αμέσως μετά τη γέννηση του εξαρτάται από τη μητέρα του για τροφή και ερεθίσματα για την

ψυχοκινητική του ανάπτυξη. Η υποστήριξη και η επικοινωνία με τον πατέρα είναι επίσης σημαντική σ' αυτή την ηλικία. Μάλιστα η έλλειψη επαφής με τον πατέρα προκαλεί προβλήματα ταυτότητας.

Νηπιακή ηλικία (3-5 ετών)

Η νηπιακή ηλικία χαρακτηρίζεται από την κατάκτηση βασικών αναπτυξιακών στόχων σε όλους τους τομείς- σωματικό, γνωστικό, γλωσσικό, συναισθηματικό, κοινωνικό- και από την προσπάθεια που κάνει το παιδί να αποκτήσει τη σταδιακή του αυτονομία, έχοντας τη συναισθηματική ασφάλεια των σχέσεων με τους γονείς και προχωρώντας στη διαδικασία ταύτισης μαζί τους. Η ανάπτυξη λοιπόν των παιδιών σε αυτό το στάδιο βασίζεται στον ιδιαίτερο δεσμό γονέα- παιδιού, οπότε συσχετίζεται στενά με την συναισθηματική κατάσταση και την ψυχολογική επάρκεια του γονέα και τη σταθερότητα του περιβάλλοντος.

Έρευνες έχουν δείξει ότι η προσαρμογή των γονέων στο διαζύγιο είναι μια μακρόχρονη διαδικασία που μπορεί να διαρκέσει δυο χρόνια ή και περισσότερα και που επηρεάζει σημαντικά την ικανότητα των γονέων να φροντίσουν τα παιδιά και να επικοινωνούν μαζί τους. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για το γονέα που έχει την επιμέλεια των παιδιών κατά την αρχική φάση μετά το χωρισμό. Γι' αυτό το λόγο τα παιδιά της νηπιακής ηλικίας είναι ευάλωτα στις έμμεσες επιπτώσεις του διαζυγίου και εκδηλώνουν περισσότερο έντονες αντιδράσεις απ' ότι τα μεγαλύτερα παιδιά.(Wallerstein& Kelly, 1983)

Έτσι προσπαθώντας να ερμηνεύσουν τις συγκρούσεις των γονιών τους μπορεί να πιστέψουν ότι αυτά τα ίδια είναι «υπεύθυνα» για τον χωρισμό. Ένα παιδί αυτής της ηλικίας, όπως αναφέρει η Τσιτούρα Στ.,1990, «μπορεί να βασανίζεται από ενοχές. Μπορεί ακόμη να αναπτύσσει και δικές του φαντασίες, δυσκολευόμενο να διακρίνει το πραγματικό από το φανταστικό. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας ακόμη πιστεύουν στα «μάγια» και διατηρούν μια μεγάλη ελπίδα ότι οι γονείς τους θα τα ξαναφτιάξουν».

Σίγουρα η απώλεια του ενός γονιού τα τρομάζει και τα καταθλίβει. Μάλιστα επειδή φοβούνται μήπως χάσουν και τη μητέρα τους προσκολλώνται σ' αυτή και

δεν επιτρέπουν ούτε τους αναγκαίους χωρισμούς. Μερικές φορές δύσκολα αποχωρίζονται τη μητέρα για να επισκεφτούν τον πατέρα, γιατί φοβούνται τον αποχωρισμό. Όσον αφορά τα σημάδια που φανερώνουν την ψυχολογική

αναστάτωση των παιδιών είναι πολλά. Η απώλεια των αναπτυξιακών κατακτήσεων σε όλους τους τομείς ανάπτυξης είναι το πιο συχνό σήμα που εκπέμπει το παιδί αυτής της ηλικίας. Έπειτα η συναισθηματική αστάθεια που μπορεί να εκφραστεί με απότομες αλλαγές διάθεσης, η οργή εκφραζόμενη άμεσα με επιθετική συμπεριφορά προς συνομηλίκους, αδέρφια και έμμεσα προς τους γονείς, φόβοι, άγχος, μελαγχολία. Ιδιαίτερα τα αγόρια αυτής της ηλικίας μπορεί να επιδείξουν συχνότερα επιθετικές συμπεριφορές, να αποφεύγουν τους συνομηλίκους τους και στα πλαίσια Παιδικών Σταθμών, Νηπιαγωγείων να προκαλούν τις παιδαγωγούς προς μια λιγότερο βοηθητική στάση απέναντί τους εκεί που έχουν ανάγκη ακριβώς το αντίθετο. (Λία Λαζαρίδου, 1994)

Συμπερασματικά θα λέγαμε πως τα παιδιά αυτής της ηλικίας είναι ιδιαίτερα ευάλωτα εξαιτίας της γνωστικής τους αδυναμίας να καταλάβουν το χωρισμό των γονέων τους. Ωστόσο καθίσταται αναγκαία η ύπαρξη της άμεσης επικοινωνίας του παιδιού με το γονέα που έχει την επιμέλεια.

3.3.2 Η εμπειρία του διαζυγίου στα παιδιά πρώτης σχολικής ηλικίας (5-9 ετών)

Η ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων των παιδιών αυτής της ηλικίας διευκολύνει τη κατανόηση αυτής της συμπεριφοράς, των αντιδράσεων και των συναισθημάτων τόσο των άλλων όσο και του εαυτού τους. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι τα παιδιά της ηλικίας αυτής έχουν ακόμα την ικανότητα για μια πληρέστερη ερμηνεία των αντιδράσεων, των συναισθημάτων και των αιτιών που σχετίζονται με το χωρισμό. Ακόμη σε αυτή την ηλικία εμφανίζεται η ικανότητα των παιδιών να εκφράζονται με το λόγο και να κατανοούν καλύτερα τον λόγο των άλλων. Στις εξωτερικές πηγές του στρες προστίθενται φαντασιώσεις που φοβίζουν το παιδί (π.χ. ότι κάποιος θα πάθει κάτι ή ότι κάποιος θα τα

εγκαταλείπει κ.λπ.) και αυτοκατηγορίες όπως πχ δεν αξίζει την αγάπη του πατέρα και γι' αυτό κάποιος γονιός έφυγε ή δεν έρχεται να το επισκεφτεί.

Οι αντιδράσεις της ηλικίας αυτής χαρακτηρίζονται από κατάθλιψη, απόσυρση, φόβο, άγχος, φαντασιώσεις, θλίψη, οργή, πτώση σχολικής επίδοσης, επιθετικότητα, αναζήτηση αιτιών και επεξηγήσεων για το διαζύγιο, ντροπή και εσωτερικές συγκρούσεις για τη θέση που θα πάρουν υπέρ του ενός ή του άλλου. (Λία Λαζαρίδου 1994: σελ. 61).

Επίσης οι αντιδράσεις των παιδιών αυτής της ηλικίας χαρακτηρίζονται από έντονη σύγκρουση αισθημάτων θυμού, οργής και αφοσίωσης προς τον ένα γονέα ή και τους 2 γονείς. Τα παιδιά σε αυτή την αναπτυξιακή περίοδο είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στις πιθανές απαιτήσεις να πάρουν θέση υπέρ του ενός ή του άλλου και να είναι αφοσιωμένα αντίστοιχα προς τον ένα ή τον άλλο γονέα. Αυτό συμβαίνει ίσως γιατί οι γονείς θεωρούν τα παιδιά αρκετά μεγάλα ώστε να έχουν «σύμμαχο» και αρκετά μικρά για να μπορούν να προκαλούν και να ενισχύουν τέτοιες μορφές συμπεριφοράς. Η σύγκρουση αυτή όμως επιτείνεται και από την ικανότητα των παιδιών να εμπλέκονται στη δυναμική των σχέσεων της οικογένειας, να επηρεάζουν ενεργητικά και να κατευθύνουν με επιδέξιους τρόπους τις σχέσεις των μελών της οικογένειας μετά το χωρισμό. (Χατζηχρήστου Χρ.1999, σελ.132)

Οι Parish&Dostal ύστερα από έρευνα που έχουν πραγματοποιήσει σχετικά με την συμπεριφορά των παιδιών αναφορικά με το χωρισμό των γονιών τους, επισημαίνουν ότι τα παιδιά της πρώτης σχολικής ηλικίας αμύνονται προσπαθώντας να παραμείνουν ουδέτερα, αφοσιωμένα και στους δυο γονείς, για να διασφαλίσουν την αγάπη τους. Εξαιτίας λοιπόν της παραπάνω συμπεριφοράς είναι σημαντικό να αποφεύγετε από το γονέα η δημιουργία «συμμάχου» γιατί προκαλεί απόγνωση και δυσχεραίνει την άμεση προσαρμογή του στο διαζύγιο. (Parish T.S & Dostal, J.W., 1980)

3.3.3 Η εμπειρία του διαζυγίου στα παιδιά σχολικής ηλικίας (9-12 ετών)

Τα παιδιά αυτής της ηλικίας μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα το διαζύγιο των γονιών τους. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει, πως δέχονται εύκολα ότι το διαζύγιο

συμβαίνει σε αυτά, έστω και αν υπήρχαν σε κάποιες οικογένειες, συγκρούσεις ανάμεσα στους γονείς.

Στην ηλικία αυτή, τα παιδιά είναι πιο ανεξάρτητα. Περνούν πολύ χρόνο στο σχολείο, στις φιλίες και σε άλλες δραστηριότητες. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν έχουν ανάγκη από το σταθερό πλαίσιο του σπιτιού. Αν και τους ενδιαφέρει η γνώμη των άλλων δείχνουν ντροπαλά να μιλήσουν για την οικογενειακή τους κατάσταση την οποία πολλές φορές κρύβουν ή αποσιωπούν. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας όπως αναφέρει η Λία Λαζαρίδου (1994), σπάνια αντιδρούν άμεσα με θλίψη στο χωρισμό των γονιών τους. Αντίθετα, συχνότερα, κυρίως τα αγόρια εκφράζονται με οργή και θυμό. Νιώθουν θυμωμένα με τους γονείς τους χωρίς να το δείχνουν άμεσα. Γίνονται επιθετικά μπρος τα αδέρφια ή τους συνομήλικους τους. Σε αντίθεση με τα αγόρια, τα κορίτσια φαίνεται να αντιμετωπίζουν καλύτερα το χωρισμό. Μπορεί να είναι ιδιαίτερα βοηθητικά και με κατανόηση και προς τους δυο γονείς και να γίνονται αρεστά και αγαπητά. (Λία Λαζαρίδου, 1994)

Ακόμη τα παιδιά σε αυτή την ηλικία έχουν έντονη την αίσθηση του «δικαίου» - όπως αυτά αντιλαμβάνονται την έννοια – και στην προσπάθειά τους να πάρουν θέση στις διαμάχες υπέρ του ενός ή του άλλου γονιού έρχονται σε αντίθεση με την ανάγκη τους να είναι «νομιμόφρονα» και προς τους δυο γονείς, να είναι εντάξει δηλαδή και με τους δυο γονείς και να αγαπιούνται και με τους δυο. Τα μεγαλύτερα παιδιά της σχολικής ηλικίας ύστερα από έρευνα που έχει γίνει από τους Parish&Dostal (1980), θεωρούν τη συμμαχία τους με τον ένα γονέα- κυρίως τον γονέα που έχει την επιμέλεια- πηγή υποστήριξης και σταθερότητας. Επιπλέον, τη θεωρούν πηγή άμυνας για την αντιμετώπιση της αβεβαιότητας, της έλλειψης βοήθειας και άγχους τους, καθώς έχουν τη δυνατότητα εκφόρτισης του θυμού τους σ' έναν αποδεκτό στόχο- το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια.

Σ' αυτήν την ηλικία τέλος, πρέπει να ειπωθεί, πως σημειώνονται διαφορές ανάμεσα στα δυο φύλλα. Στα αγόρια γενικότερα υπάρχουν περισσότερες

αντιδράσεις. Και αυτό γιατί χάνουν τον πατέρα, το αρσενικό που θέλουν να μιμηθούν. Από την άλλη πλευρά πάλι τα παιδιά και συγκεκριμένα τα αγόρια μπορεί να θυμίζουν στην μητέρα ένα ανεπαρκή σύζυγο και να της δημιουργείται έτσι ένα

αίσθημα απόρριψης γεγονός όμως που θα προκαλέσει πολλά προβλήματα προσαρμογής στο χωρισμό των γονέων τους. Συχνά όλοι περιμένουν από αυτά να ανεξαρτητοποιηθούν γρηγορότερα, να ελέγχουν περισσότερο τα συναισθήματά τους και να μην προκαλούν παρηγοριές γι' αυτό και δυσκολότερα εκφράζουν αισθήματα λύπης, αδυναμίας ή εξάρτησης.

3.4 Μακροχρόνιες αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο

Όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες πολλά παιδιά προσαρμόζονται στη νέα κατάσταση μετά τον χωρισμό των γονέων τους και οι έντονες συναισθηματικές τους αντιδράσεις μειώνονται σημαντικά σε διάστημα περίπου 2 ετών μετά το διαζύγιο. Υπάρχουν όμως και άλλα παιδιά που εξακολουθούν να παρουσιάζουν δυσκολίες σε μεγάλο χρονικό διάστημα. Εκτός από τη προσαρμογή στις ποικίλες αλλαγές σε πολλούς τομείς της ζωής τους, τα παιδιά πρέπει επίσης να προσαρμοστούν σε αλλαγές στις ερωτικές σχέσεις των γονέων, σε σχέσεις συμβίωσης των γονέων με άλλους συντρόφους και σε πιθανό δεύτερο γάμο. Σημαντικές έρευνες στη σχετική βιβλιογραφία για τη μακροχρόνια προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο είναι αυτές των Wallerstein & Kelly, της Hetherington και των Guidubaldi και Perry.

Μια από τις σημαντικότερες έρευνες που είχε σκοπό να διερευνήσει τις επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά καθώς και πως αισθάνονται μετά τον χωρισμό των γονέων τους είναι η έρευνα της Judith Wallerstein. Η έρευνά της ξεκίνησε το 1971 (από κοινού στα πρώτα στάδια με τη Joan Kelly) και είναι από τις πιο παλιές σημαντικές έρευνες. Περιλαμβάνει 131 παιδιά ηλικίας 3 - 18 ετών κατά τον χωρισμό από 60 οικογένειες, λευκών στη πλειοψηφία μέσης τάξης. Η έρευνα αυτή είναι ως τώρα η πιο μακρόχρονη, καθώς παρέχει στοιχεία 15 έτη μετά τον χωρισμό. (Μαρκοβίτης Μ., 1994).

Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτής της έρευνας τα παιδιά των μικρότερων ηλικιών και τα περισσότερα που βρίσκονταν στη προεφηβία βιώνουν το χωρισμό πολύ επώδυνα και διαλυτικά για τη ζωή τους. Νιώθουν έντονα φοβίες τόσο

αληθινές όσο και φανταστικές, οι οποίες συνδέονται με μια αυξημένη αίσθηση ευαλωτότητας, με θλίψη για την απώλεια του γονέα που δεν ανέλαβε την επιμέλειά τους.

Σκέπτονται ότι η δική του συμπεριφορά και η δικές τους πράξεις οδήγησαν στο χωρισμό. Μισούν το γονέα τους ή τους γονείς τους που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για τη διάλυση της οικογένειάς τους, του δικού τους κόσμου. Νιώθουν το αίσθημα της μοναξιάς και της διαφορετικότητας. Επίσης εμφανίζεται μεγαλύτερη ένταση στα αγόρια. Τα προβλήματα μειώνονται 1 - 2 χρόνια αργότερα στα κορίτσια. Η υποχώρηση των άμεσων επιπτώσεων πρώτα 1 ή 2 και 4 χρόνια δεν έχει ως συνέπεια την ολική εξάπλωση από την ζωή των παιδιών. Εδώ τίθεται το ερώτημα τι μπορεί να συμβαίνει μακροχρόνια; Οι απαντήσεις στο ερώτημα αυτό θα επηρεάσουν τις μορφές παρέμβασης, την κοινωνική πολιτική, τα δικαστήρια αλλά και τις αποφάσεις των γονέων κατά κάποιο τρόπο.

Η έρευνα της Judith Wallerstein η οποία παρέχει στοιχεία 15 έτη μετά το διαζύγιο, παρατηρώντας τα παιδιά των χωρισμένων οικογενειών όταν είναι στη 3η 10ετία της ζωής τους ή ακόμα και στην 4η μας δίνει απαντήσεις και στα παραπάνω ερωτήματα.

Πέντε χρόνια μετά το διαζύγιο το φύλλο και η ηλικία δεν έχουν τη ίδια σημασία όπως μετά το διαζύγιο. Σημαντικός παράγοντας είναι οι σχέσεις της διαλυμένης οικογένειας και η ποιότητα της φροντίδας. Μετά από 5 χρόνια στο 1/3 των παιδιών διαπιστώνεται βαριά κατάθλιψη ενώ 10 χρόνια μετά επανέρχονται οι παράγοντες ηλικία και φύλο.

Τα παιδιά τα οποία τη περίοδο του χωρισμού βρίσκονται στη προσχολική περίοδο και τώρα στην εφηβεία φαίνεται να τα πηγαίνουν καλά στο σχολείο και στις άλλες δραστηριότητες. Μιλούν με πικρία για τη συναισθηματική και οικονομική στέρηση. Τα μισά περίπου σκέπτονται τη συμφιλίωση των γονέων τους. Δέκα χρόνια αργότερα τα παιδιά που βρίσκονται και διανύουν τώρα τη

Τρίτη τους 10ετία θεωρούν το διαζύγιο ως τη μεγαλύτερη διαμορφωτική εμπειρία τους. Γίνονται συχνές αναδρομές ή αντίθετα υπάρχει μια βασανιστική αμνησία. Η Judith Wallerstein αναφέρει ο Μαρκοβίτης Μ., 1994 τείνει να παραδεχτεί την

εμφάνιση συνεπειών ύστερα από πολλά χρόνια ακόμα και αν η αρχική και ενδιάμεση προσαρμογή φαίνεται θα λέγαμε, καλή. Σύμφωνα με όσα αναφέρει το έργο που ψυχολογικά έχουν να φέρουν σε πέρας τα παιδιά μετά το χωρισμό είναι πολλαπλό και σταδιακό. Έτσι:

1. Έχουν ως άμεσο έργο να παραδεχτούν τη διάλυση της οικογένειας, πράγμα αρκετά δύσκολο για τα παιδιά μικρότερης ηλικίας.

2. Είναι ανάγκη να επανέλθουν στις συνηθισμένες δραστηριότητες και αυτό φαίνεται πιο εύκολο εκεί που προϋπήρχε ικανοποιητική κοινωνική και συναισθηματική λειτουργία.

3. Πρέπει να αντιμετωπίσουν τα συναισθήματα απώλειας και απόρριψης.

4. Έχουν το δύσκολο έργο να συγχωρήσουν τους γονείς και αυτό μπορεί να πάρει χρόνια.

5. Πρέπει να φτάσουν στην οριστικότητα αποδοχής του διαζυγίου, να εγκαταλείψουν την επιθυμία επανόδου στην αρχική κατάσταση.

6. Πρέπει να επιλύσουν θέματα σχέσεων να μπορέσουν να αγαπούν και να αγαπιούνται. (Μαρκοβίτης Μ., 1994).

Έπειτα η Hetherington σε μια δική της έρευνα αναφέρει ότι το διαζύγιο έχει πιο αρνητικές μακροπρόθεσμες συνέπειες για τα αγόρια, ενώ ο δεύτερος γάμος της μητέρας συσχετιζόταν με τη μείωση των προβλημάτων στα αγόρια και αντίθετα με την αύξηση αυτών στα κορίτσια. Τα προβλήματα εξωτερικευμένων μορφών συμπεριφοράς είναι πιο σταθερά στα κορίτσια. Τα παιδιά των χωρισμένων γονέων αντιμετωπίζουν περισσότερες αρνητικές αλλαγές και εμπειρίες στη ζωή τους, που συσχετίζονται άμεσα με προβλήματα συμπεριφοράς στο μέλλον. Η Hetherington διερεύνησε επίσης της ετερόφυλες σχέσεις εφήβων κοριτσιών τον οποίον οι γονείς είχαν χωρίσει πριν αυτά φτάσουν στην ηλικία των

5 ετών σε σύγκριση με τα κορίτσια που ο πατέρας είχε πεθάνει και με αυτά που ζούσαν και με τους 2 γονείς. Τα κορίτσια των χωρισμένων οικογενειών επιδίωκαν περισσότερη προσοχή και επαφή και είχαν πιο έντονη μη λεκτική επικοινωνία σε

ετερόφυλες σχέσεις με συνομηλίκους και ενηλίκους, σε αντίθεση με τα κορίτσια των οποίων ο πατέρας είχε πεθάνει, που εκδήλωναν αντίστοιχα μορφές συμπεριφοράς οι οποίες χαρακτηρίζονταν από απόσυρση, διστακτικότητα και αποφυγή. Επίσης είχαν περισσότερα αρνητική στάση και συγκρούσεις με το πατέρα τους. Τα κορίτσια που είχαν βιώσει το διαζύγιο των γονέων τους πριν από τα 5 έτη είχαν νωρίτερα ερωτικές σχέσεις με συνομηλίκους και ενηλίκους. Ακόμα η σχέση μητέρα και κόρης χαρακτηρίζεται από ασυνέπεια στην επιβολή πειθαρχίας. (Hetherington, 1972).

Από την έρευνα της έγινε ακόμα μια εκτίμηση στα παιδιά 6 χρόνια μετά το διαζύγιο από την οποία προκύπτουν 3 ομάδες παιδιών οι οποίες ανταποκρίνονται στα ερωτήματα όπως τα θέτει η Hetherington: «Ποια παιδιά 6 χρόνια μετά είναι οι χαμένοι, οι επιβίωσαντες και οι νικητές ;» Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει παιδιά με βασικά χαρακτηριστικά την ανασφάλεια και την επιθετικότητα. Πρόκειται για παιδιά δυσπροσάρμοστα με προβλήματα σε πολλούς τομείς. Είναι παρορμητικά, ευέξαπτα και δείχνουν κοινωνικά αποσυρμένα. Τα αγόρια δείχνουν να εμφανίζονται πιο συχνά στη ομάδα αυτή. Στη δεύτερη ομάδα περιλαμβάνονται παιδιά ικανά, δημοφιλή, αγαπητά από τους μεγάλους και αυτάρκη. Είναι όμως άτομα εγωκεντρικά και χειριστικά. Οι φίλιες τους τελειώνουν γρήγορα αγόρια και κορίτσια εκπροσωπούνται με την ίδια συχνότητα. Τα παιδιά της 3ης ομάδα είναι και αυτά ικανά και δημοφιλή δείχνουν όμως σταθερότητα και δεν εκμεταλλεύονται τις σχέσεις τους. Είναι άτομα με ζεστασιά και συμπόνια, βοηθούν και συμμερίζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από ότι τα παιδιά της 2ης ομάδας. Τα κορίτσια είναι περισσότερα σε αυτή τη κατηγορία. (Μαρκοβίτης Μ., 1994).

Ο Guidubaldi και Perry σε μια επανεξέταση δείγματος 6 χρόνια μετά το διαζύγιο αναφέρουν πως τα παιδιά των χωρισμένων γονέων ιδιαίτερα τα αγόρια, εμφάνισαν περισσότερες δυσκολίες συμπεριφοράς, λιγότερη προσπάθεια για

επίδοση στο σχολείο και χαμηλότερου δείκτης ευτυχίας κατά τις εκτιμήσεις των γονέων και των δασκάλων σε σχέση με τα παιδιά που έμεναν και με τους 2 γονείς. Τα παιδιά των χωρισμένων γονέων ήταν πιθανότερο να επαναλάβουν μια

τάξη ή και να παραπεμφθούν στο σχολικό ψυχολόγο. Τα αγόρια των χωρισμένων γονέων που διατηρούσαν την επαφή και την επικοινωνία με τον πατέρα τους είχαν καλύτερη προσαρμογή και επικοινωνία.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι το πρόβλημα των παιδιών σε τελική ανάλυση δεν συνδέεται μόνο με το διαζύγιο αλλά και με τις καταστάσεις που βιώνουν τα παιδιά σε μια κατάσταση γάμου. Τα παιδιά ζουν καθημερινά τη κρίση του γάμου και πολλές φορές μπορεί να τραυματίζονται περισσότερο από ένα διαζύγιο.

Το διαζύγιο δεν είναι ένα μεμονωμένο γεγονός αλλά μια σύνθετη σειρά αλλαγών, μια διαδικασία πολλών σταδίων από ριζικές αλλαγές οι οποίες δυστυχώς ασκούν μεγάλη επίδραση στα παιδιά και μπορούν να τα σημαδέψουν για πολλά χρόνια μετά το διαζύγιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΓΟΝΕΙΣ

4.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις για την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά

Ποικίλοι ψυχοκοινωνικοί, οικονομικοί, οικογενειακοί και ατομικοί παράγοντες διαμορφώνουν καθοριστικά την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά και τη μετέπειτα προσαρμογή τους. Έχει διαπιστωθεί ότι το ενδεχόμενο κοινωνικό στίγμα και τα αρνητικά στερεότυπα για τους χωρισμένους γονείς και τη λειτουργία της οικογένειας μετά το διαζύγιο επιδρούν αρνητικά σε όλα τα μέλη της οικογένειας. Πέρα όμως από τις επιπτώσεις της κοινωνικής προκατάληψης, στα πλαίσια διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις για την ερμηνεία των πιθανών αρνητικών επιδράσεων του διαζυγίου στη ζωή των παιδιών. Οι Amato και Keith (1991a) με βάση την ανασκόπηση των σχετικών ερευνών της βιβλιογραφίας και την ανάλυση με τη στατιστική μέθοδο της μετα-ανάλυσης αναφέρουν τις ακόλουθες τρεις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις για την ερμηνεία των επιδράσεων του διαζυγίου στην προσαρμογή των παιδιών: (α) προσέγγιση με βάση την απουσία και αποστέρηση του ενός γονέα, (β) προσέγγιση με βάση τη δυσμενή μεταβολή της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας μετά το διαζύγιο, και (γ) προσέγγιση με βάση τη σύγκρουση στην οικογένεια.

Οι Hetherington, Bridges και Insabella (1998) προτείνουν αντίστοιχα και περιγράφουν αναλυτικά τις ακόλουθες πέντε θεωρητικές προσεγγίσεις για την ερμηνεία της σχέσης του διαζυγίου και του δευτέρου γάμου των γονέων με την προσαρμογή των παιδιών: (α) ατομικά χαρακτηριστικά που συσχετίζονται με αυξημένο κίνδυνο και ευπάθεια, (β) η σύνθεση της οικογένειας - απουσία του ενός γονέα, (γ) το στρες και η δυσμενής κοινωνικο-οικονομική κατάσταση, (δ)

επιβαρυνόμενη ψυχολογική κατάσταση των γονέων, και (ε) λειτουργία της οικογένειας. Οι προσεγγίσεις με βάση την απουσία του ενός γονέα και τη δυσμενή οικονομική

κατάσταση είναι κοινές στις προτάσεις και των δύο ερευνητών. Επίσης, η προσέγγιση με βάση τη λειτουργία της οικογένειας περιλαμβάνει τις συγκρούσεις στην οικογένεια. Όλες οι προσεγγίσεις βασίζονται σε αποτελέσματα πολυάριθμων ερευνών της σχετικής βιβλιογραφίας και τις αντίστοιχες απόψεις και θεωρίες των ερευνητών.

Η προσέγγιση με βάση τα ατομικά χαρακτηριστικά που συσχετίζονται με αυξημένο κίνδυνο και ευπάθεια (Hetherington, Bridges και Isabella, 1998) αναφέρεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ενηλίκων και των παιδιών που μπορεί να επηρεάσουν την έκθεση τους και την προσαρμοστικότητα τους σε αντίξοες συνθήκες και τραυματικές εμπειρίες. Αποτελέσματα διαχρονικών ερευνών έχουν δείξει ότι πολλά από τα προβλήματα που αποδίδονται στο διαζύγιο, στο δεύτερο γάμο και στις επακόλουθες αλλαγές προϋπήρχαν των μεταβατικών αυτών σταδίων.

Ορισμένα χαρακτηριστικά των ενηλίκων (π.χ. αντικοινωνικές μορφές συμπεριφοράς, κατάθλιψη, νευρωτική διαταραχή) αυξάνουν την πιθανότητα για διάλυση του γάμου, συγκρούσεις στις συζυγικές σχέσεις, στην οικογένεια και σε σχέσεις εκτός οικογένειας και αρνητικές εμπειρίες στη ζωή.

Ορισμένα χαρακτηριστικά των παιδιών, είτε κάνουν τα παιδιά πιο ευάλωτα και μειώνουν την προσαρμοστικότητα τους στο έντονο στρες από τις μεταβολές της συζυγικής κατάστασης των γονέων τους, είτε τα προστατεύουν και έχουν την ψυχολογική επάρκεια και αντοχή για να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες των μεταβολών αυτών. Τα χαρακτηριστικά αυτά αναφέρονται κυρίως στην προσωπικότητα και την ιδιοσυγκρασία, στο στάδιο ανάπτυξης και στο φύλο των παιδιών. Τα παιδιά με «εύκολη» ιδιοσυγκρασία, κοινωνική ωριμότητα και επάρκεια, υπευθυνότητα και με λίγα προβλήματα συμπεριφοράς - σε αντίθεση με τα παιδιά με «δύσκολη» ιδιοσυγκρασία και προβλήματα συμπεριφοράς - είναι πιο ικανά να αντιμετωπίσουν το χωρισμό των γονέων τους και είναι περισσότερο πιθανό να έχουν πιο θετική αντιμετώπιση και στήριξη από τους γονείς τους και από άλλα

άτομα του περιβάλλοντος τους. Σε κάθε στάδιο ανάπτυξης τα παιδιά έχουν διαφορετικές αντιδράσεις και ανάγκες. Όσον αφορά το φύλο, ενώ σε παλαιότερες

έρευνες υπήρχαν συχνές αναφορές ότι τα αγόρια αντιμετωπίζουν περισσότερα προβλήματα προσαρμογής μετά το χωρισμό των γονέων τους σε σύγκριση με τα κορίτσια, νεότερες έρευνες έχουν δείξει ότι οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων δεν είναι τόσο εμφανείς και σταθερές όσο είχε προηγουμένως αναφερθεί (Amato και Keith, 1991a).

Η προσέγγιση με βάση τη σύνθεση της οικογένειας - απουσία του ενός γονέα (Amato και Keith, 1991a, Hetherington, Bridges και Insabella, 1998) αναφέρεται στη σημασία της παρουσίας και των δυο βιολογικών γονέων στην οικογένεια για την καλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών, Σύμφωνα με την παραδοσιακή άποψη, οποιαδήποτε απόκλιση στη δομή της οικογένειας πέρα από την παραδοσιακή μορφή της πυρηνικής οικογένειας με δύο βιολογικούς γονείς στο ίδιο σπίτι συσχετίζεται με αύξηση των προβλημάτων στα παιδιά. Δύο γονείς μπορούν να παρέχουν πολλαπλά πρότυπα ρόλων στα παιδιά τους, καθώς και να συμμετέχουν και να αλληλοϋποστηρίζονται στη διαπαιδαγώγηση, την επίβλεψη, τη φροντίδα και την πειθαρχία των παιδιών. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, κατά την οποία η απουσία του πατέρα αποτελεί τον πλέον καθοριστικό παράγοντα στην ανάπτυξη των παιδιών, τα παιδιά που έχουν επαφή και επικοινωνία με τον πατέρα μετά το χωρισμό θα έχουν καλύτερη προσαρμογή, και τα παιδιά από οικογένειες με ένα γονέα απόντα εξαιτίας διαζυγίου ή θανάτου θα παρουσιάζουν παρόμοια προβλήματα προσαρμογής. Αποτελέσματα ερευνών έχουν δείξει ότι τα παιδιά από οικογένειες όπου οι γονείς έχουν χωρίσει ή ο ένας γονέας έχει πεθάνει παρουσιάζουν περισσότερα προβλήματα προσαρμογής συγκριτικά με τα παιδιά που ζουν και με τους δύο γονείς. Επίσης, άλλες έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά χωρισμένων γονέων εμφανίζουν περισσότερα προβλήματα συγκριτικά με τα παιδιά των οποίων ο ένας γονέας έχει πεθάνει. Οι διαφορές αυτές έχουν συσχετιστεί με άλλους παράγοντες, όπως μεγαλύτερη υποστήριξη από την εκτεταμένη οικογένεια ιδιαίτερα μετά το θάνατο ενός γονέα (και όχι μετά το διαζύγιο) καθώς και συγκρούσεις που προηγούνται του διαζυγίου (και όχι του θανάτου ενός γονέα).

Σύμφωνα με την παραδοσιακή άποψη, οι αρνητικές επιπτώσεις του διαζυγίου οφείλονται στην ελλιπή κοινωνικοποίηση και τις ελλιπείς διαδικασίες ταύτισης του

παιδιού που μεγαλώνει με τον ένα από τους δύο γονείς. Η ψυχαναλυτική άποψη δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην επίλυση του οιδιπόδειου συμπλέγματος και στην ομαλή μετέπειτα ταύτιση του παιδιού με το γονέα του ίδιου φύλου στην προσχολική ηλικία. Έτσι, ο χωρισμός των γονέων θεωρείται ότι έχει ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις στα μικρά παιδιά, και κυρίως στα αγόρια, στο βαθμό που συνήθως ο πατέρας είναι εκείνος από τους δύο γονείς που δεν έχει την επιμέλεια των παιδιών και δεν μένει μαζί τους. Η θεωρία της προσκόλλησης αναφέρεται στη σπουδαιότητα της συναισθηματικής σχέσης που αναπτύσσεται ανάμεσα στο παιδί και στη μητέρα του ή/και προς άλλα πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντος του που το περιποιούνται και το φροντίζουν κατά τη νηπιακή ηλικία. Η σταθερότητα των σχέσεων αυτών κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού είναι σημαντική για τη μετέπειτα ψυχοκοινωνική του εξέλιξη (Bowlby, 1973). Το διαζύγιο επιφέρει την απουσία και την αποστέρηση του ενός γονέα, συνήθως του πατέρα, με αποτέλεσμα τη ρήξη των συναισθηματικών δεσμών μεταξύ γονέα και παιδιού, οπότε θεωρείται ότι έχει περισσότερες αρνητικές επιδράσεις στη μικρή κυρίως ηλικία. Η συσχέτιση του διαζυγίου με προβλήματα συμπεριφοράς στα παιδιά ερμηνεύθηκε ως απόδειξη ότι ο χωρισμός αυτός καθαυτός προκαλεί άμεσες αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη των παιδιών. Η ερμηνεία αυτή έχει επικριθεί γιατί παραβλέπει τη σημασία των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούν σε κάθε χωρισμό και γιατί δεν λαμβάνει υπόψη τα αποτελέσματα των συγκρούσεων και της εχθρότητας μεταξύ των γονέων. Σύγχρονες απόψεις σχετικές με τη θεωρία αυτή τονίζουν περισσότερο τη σημασία της προσκόλλησης και της ποιότητας των συναισθηματικών σχέσεων που αναπτύσσει το παιδί με τους γονείς και με περισσότερα άτομα του άμεσου οικογενειακού του περιβάλλοντος.

Σ' αυτή τη γενικότερη θεωρητική κατεύθυνση μπορούν να ενταχθούν και τα αποτελέσματα των εμπειρικών ερευνών που δείχνουν ότι το διαζύγιο ακολουθείται από μια μεταβολή της σχέσης των παιδιών με το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια ως προς τη χρονική διάρκεια της επαφής και την ποιότητα της σχέσης. Συνήθως, τα

περισσότερα παιδιά δεν έχουν συχνή επαφή με το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, συνήθως τον πατέρα, ενώ ακόμα και όταν υπάρχει συχνή επαφή, περιορίζεται

κυρίως σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες (Furstenberg και Nord, 1985). Απόψεις σχετικές με την ελλιπή κοινωνικοποίηση των παιδιών και την έλλειψη πατρικού μοντέλου στην οικογένεια τονίζουν τη σημασία της απουσίας του ενός γονέα στην εφηβική κυρίως ηλικία για την εξέλιξη της προσωπικότητας και τη διαμόρφωση των σχέσεων με το άλλο φύλο. Πολλές από τις μητέρες που έχουν την επιμέλεια, εξαιτίας των διαφορετικών συνθηκών ζωής μετά το διαζύγιο, διαθέτουν λιγότερο χρόνο και ενέργεια για τα παιδιά, γεγονός που συνδέεται και με τη μείωση της επίβλεψης, της πειθαρχίας και της βοήθειας προς τα παιδιά. Τα κορίτσια που μεγάλωσαν σε μονογονεϊκές οικογένειες είναι περισσότερο πιθανό να παντρευτούν νωρίς και να κάνουν παιδιά, να γεννήσουν παιδιά πριν από το γάμο και να χωρίσουν (McLanahan και Bumpass, 1988).

Η προσέγγιση που αναφέρεται στη *δυσμενή μεταβολή της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας μετά το διαζύγιο* (Amato και Keith, 1991a, Hetherington, Bridges και Insabella, 1998) ερμηνεύει τις επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά με βάση τη σημαντική μείωση του οικογενειακού εισοδήματος στις μονογονεϊκές οικογένειες και τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι περισσότερες από τις οικογένειες αυτές αμέσως μετά το χωρισμό των γονέων. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο, σε διεθνή κλίμακα οι οικογένειες με μόνες-μητέρες είναι από τις μη προνομιούχες κοινωνικές ομάδες και διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να ζήσουν κάτω από το όριο της φτώχειας. Η κοινωνικό-οικονομική θέση της οικογένειας συσχετίζεται συνήθως με την ποιότητα της εκπαίδευσης των παιδιών, τη σχολική τους επίδοση και τη συμμετοχή τους σε εξωσχολικές δραστηριότητες. Η μεταβολή της οικονομικής κατάστασης στις μονογονεϊκές οικογένειες έχει πολλές φορές ως συνέπεια την αλλαγή κατοικίας και τη μετακόμιση σε πιο υποβαθμισμένες περιοχές καθώς και την αλλαγή σχολείου για τα παιδιά. Έχει παρατηρηθεί επίσης διεθνώς αλλαγή και στην εργασία και την απασχόληση των μόνων-μητέρων για την αντιμετώπιση των οικονομικών δυσκολιών. Πολλές μόνες-μητέρες αναγκάζονται να δουλέψουν για πρώτη φορά ή να αυξήσουν

τις ώρες εργασίας, με συνέπεια να διαθέτουν λιγότερο χρόνο για τα παιδιά τους. Έρευνες στην Αμερική έχουν επίσης δείξει ότι στις μονογονεϊκές οικογένειες πολλά

από τα παιδιά, όταν φθάσουν στην εφηβική ηλικία, αναγκάζονται να εγκαταλείψουν το σχολείο νωρίς για να συνεισφέρουν οικονομικά στην οικογένεια τους (McLanahan και Bumpass, 1988). Η θεωρία αυτή της οικονομικής στέρησης ως μοναδικής αιτίας των επιπτώσεων του διαζυγίου στα παιδιά έχει επικριθεί, γιατί αποτελέσματα ερευνών έχουν δείξει ότι τα παιδιά από διαζευγμένους γονείς εμφανίζουν περισσότερες ψυχοκοινωνικές δυσκολίες από ότι τα παιδιά που ζουν και με τους δυο γονείς, ακόμα και όταν το εισόδημα έχει εξισωθεί στατιστικά και για τις δυο μορφές οικογένειας.

Η προσέγγιση που αναφέρεται στην *επιβαρυνμένη ψυχολογική κατάσταση των γονέων* (Hetherington, Bridges και Insabella, 1998) ερμηνεύει την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά με βάση την "ψυχολογική κατάσταση των γονέων και την ικανότητα τους στο γονεϊκό τους ρόλο. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι αντιδράσεις των γονέων στο στρες είναι πιο καθοριστικές για την προσαρμογή των παιδιών από αυτό καθαυτό το στρες, και η επιβάρυνση της ψυχικής υγείας των γονέων συνδέεται με την προσαρμογή των παιδιών, επειδή έχει συνήθως ως αποτέλεσμα - ιδιαίτερα κατά την αρχική περίοδο μετά το χωρισμό - τη μειωμένη ικανότητα στο γονεϊκό τους ρόλο.

Η προσέγγιση με βάση τη *λειτουργία της οικογένειας* (Amato και Keith, 1991a, Hetherington, Bridges και Insabella, 1998) αναφέρεται στις μεταβολές και τις διαταραχές των σχέσεων μεταξύ των πρώην συζύγων, καθώς και στις μεταβολές των σχέσεων των γονέων με τα παιδιά. Οι συνεχείς έντονες συγκρούσεις και η εχθρότητα μεταξύ των γονέων πριν και μετά το διαζύγιο αποτελεί έναν από τους πλέον καθοριστικούς παράγοντες που συσχετίζεται με προβλήματα προσαρμογής των παιδιών (Amato και Keith, 1991a). Έρευνες έχουν δείξει ότι η συνεχής εχθρότητα μεταξύ των γονέων και το αντίστοιχο συναισθηματικό κλίμα στο σπίτι προκαλούν άγχος, στρες, ανασφάλεια, κατάθλιψη καθώς και ποικίλα προβλήματα συμπεριφοράς και σχολικής επίδοσης στα παιδιά, τόσο στις οικογένειες με δύο γονείς όσο και στις μονογονεϊκές οικογένειες (Rutter, 1971, 1980). Έχει επίσης

διαπιστωθεί ότι οι συγκρούσεις των γονέων δεν σταματούν συνήθως μετά το χωρισμό, αλλά είναι δυνατό να αυξηθούν και να διατηρηθούν για πολλά χρόνια.

Μετά από εκτενή ανασκόπηση των σχετικών ερευνών, ο Emery (1982) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι συγκρούσεις των γονέων, παρά η οικογενειακή τους κατάσταση αυτή καθαυτή (παντρεμένοι, διαζευγμένοι, χήροι), συσχετίζονται περισσότερο με τις δυσκολίες προσαρμογής των παιδιών. Ο Emery κατέληξε στο συμπέρασμα αυτό με βάση τα ακόλουθα ερευνητικά αποτελέσματα: (α) τα παιδιά από χωρισμένους γονείς έχουν περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα σε σύγκριση με τα παιδιά που ο ένας γονέας τους έχει πεθάνει (β) τα παιδιά από χωρισμένους γονείς που ζουν σε περιβάλλον χωρίς συγκρούσεις έχουν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς από τα παιδιά που ζουν και με τους δυο γονείς αλλά σε περιβάλλον με συνεχείς συγκρούσεις και εχθρότητα (γ) σε οικογένειες με συγκρούσεις, είτε οι γονείς είναι παντρεμένοι είτε χωρισμένοι, τα παιδιά παρουσιάζουν παρόμοιες αντιδράσεις (ανεξέλεγκτη συμπεριφορά), παρόμοιες διαφορές στις αντιδράσεις τους ανάλογα με το φύλο τους (τα αγόρια παρουσιάζουν περισσότερα προβλήματα), ενώ παρόμοια είναι και η σπουδαιότητα ορισμένων παραγόντων που διευκολύνουν την προσαρμογή των παιδιών (όπως είναι η καλή σχέση με τον ένα γονέα) (δ) τα παιδιά έχουν περισσότερα προβλήματα όταν υπάρχει συνεχιζόμενη ένταση και συγκρούσεις μεταξύ των γονέων μετά το διαζύγιο συγκριτικά με τα παιδιά των οποίων οι γονείς έχουν λιγότερες συγκρούσεις μετά το διαζύγιο και (ε) πολλά από τα προβλήματα των παιδιών με χωρισμένους γονείς παρουσιάζονται συνήθως πολύ πριν το χωρισμό" των γονέων. Τα αποτελέσματα των εμπειρικών ερευνών με βάση τη στατιστική μέθοδο της μετα-ανάλυσης τονίζουν κυρίως τη σπουδαιότητα της μείωσης των συγκρούσεων μέσα στην οικογένεια για την καλύτερη προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο (Amato και Keith, 1991a).

Οι καλές σχέσεις και η ποιοτική επικοινωνία των παιδιών και με τους δυο γονείς μετά το χωρισμό, καθώς και η κοινή στάση και η συνεργασία των γονέων για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών συσχετίζονται με τη θετική προσαρμογή των παιδιών. Οι κατάλληλες μέθοδοι διαπαιδαγώγησης από τους γονείς στηρίζονται σε στενές

σχέσεις με τα παιδιά, οι οποίες χαρακτηρίζονται από εκδηλώσεις αγάπης και τρυφερότητας, αλλά και από σταθερά όρια, έλεγχο και επίβλεψη των παιδιών.

Εμπειρικά δεδομένα στηρίζουν όλες τις θεωρητικές προσεγγίσεις ερμηνείας των επιδράσεων του διαζυγίου στα παιδιά (λιγότερα δεδομένα για τις προσεγγίσεις με βάση την απουσία ενός γονέα και τη δυσμενή οικονομική κατάσταση της οικογένειας και σημαντικά δεδομένα για την προσέγγιση με βάση τη λειτουργία της οικογένειας), οπότε όλες οι προσεγγίσεις μπορούν να θεωρηθούν συμπληρωματικές υποθέσεων (Amato και Keith, 1991a, Hetherington, Bridges και Insabella, 1998). Η συνεκτίμηση όλων των προσεγγίσεων είναι απαραίτητη για μια πληρέστερη κατανόηση των ποικίλων παραμέτρων που συσχετίζονται με την προσαρμογή των παιδιών και των σύνθετων τρόπων αλληλεπίδρασής τους που είναι καθοριστικοί για τον προσδιορισμό και για την εξισορρόπηση των παραγόντων «κινδύνου» και των «προστατευτικών» παραγόντων για την προσαρμογή όλων των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο.

4.2 Κοινωνικές επιπτώσεις σε παιδιά και γονείς

Οι πολλές, διαφορετικές και πολύπλοκες πλευρές της κοινωνικής, επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, που επηρεάζονται από το διαζύγιο, συνδυάζονται μεταξύ τους και έχουν επιπτώσεις όχι μόνο στις σχέσεις μας με τους άλλους, αλλά και σ' αυτή την ίδια την ύπαρξή μας. Η διάλυση του γάμου, μάλιστα μπορεί να απορυθμίσει για μεγάλο χρονικό διάστημα την κοινωνική μας ταυτότητα, υπονομεύοντας ταυτόχρονα το ίδιο το άτομο.

Η κοινωνική ταυτότητα ενός ατόμου δημιουργείται από τον συνδυασμό των επαγγελματικών, οικογενειακών, συζυγικών κ.τ.λ., ρόλων και σχέσεων με τα άλλα άτομα. Κι αν κάποιος έχει επενδύσει περισσότερο στον συζυγικό του ρόλο και στη σχέση, τότε το κενό που θα δημιουργηθεί από το διαζύγιο θα είναι τεράστιο και η αίσθηση του ατόμου για την ίδια του την ταυτότητα μπορεί να χαθεί για πολύ καιρό. Αναμφισβήτητα, η απώλεια της κοινωνικής

ταυτότητας θα είναι πιο έντονη στα πρώτα στάδια της διάστασης και του διαζυγίου, όταν δεν θα έχει αρχίσει ακόμη η φάση της προσαρμογής. Σ' αυτή την περίοδο, όταν ο κόσμος του ατόμου έχει σωριαστεί, το παρελθόν

φαίνεται μολυσμένο και η επένδυση που έγινε σ' αυτό, χάσιμο χρόνου και κόπων. Όσο για το μέλλον, φαίνεται να μην έχει σκοπό, ούτε προορισμό. Κι όσα αποτελούσαν την ταυτότητα, μοιάζουν να έχουν εξαφανιστεί. Τώρα το «Εγώ» έχει αντικαταστήσει το «Εμείς», κι αυτό το «Εγώ» έχει υποβαθμιστεί στο μηδέν. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τους μακροχρόνιους γάμους, όταν κάποιος εγκαταλείπει τον σύντροφο των τελευταίων είκοσι ή τριάντα χρόνων- σ' αυτές τις περιπτώσεις, η προσαρμογή είναι ακόμη πιο δύσκολη και η σύζυγος ή ο σύζυγος που έμεινε πίσω, μπορεί να μην ξεπεράσει ποτέ το καταθλιπτικό στάδιο του πόνου. Ακόμη, όμως, και εκείνοι που ηθελημένα εγκατέλειψαν το σύντροφό τους, μπορεί να νιώσουν απώλεια κοινωνικής ταυτότητας. Σε μερικές περιπτώσεις, η απελευθέρωση από μια καταπιεστική συζυγική σχέση μπορεί να βοηθήσει να καταλάβουμε ποιοι πραγματικά είμαστε. (Κίρκ, Μ., 2002)

4.2.1 Κοινωνικές στάσεις – Δίκτυα υποστήριξης

Τις τελευταίες δεκαετίες, η αύξηση του αριθμού των διαζυγίων έχουν συνδεθεί με μια προοδευτική αλλαγή των στάσεων γύρω από το διαζύγιο και μια αύξηση της αποδοχής της διάλυσης του γάμου (Thornton, 1985). Ωστόσο, παρά τη σταδιακή αλλαγή των αρνητικών στάσεων απέναντι στα χωρισμένα άτομα, διατηρείται ακόμα έντονο το κοινωνικό στίγμα για τις μονογονεϊκές οικογένειες, που θεωρούνται απειλή για το θεσμό της παραδοσιακής οικογένειας με δύο γονείς και της σταθερότητας της κοινωνίας (Popenoe, 1988). Οι αντιλήψεις αυτές συνδέονται με το χαρακτηρισμό των οικογενειών αυτών ως «διαλυμένων οικογενειών» ή «ελλιπών οικογενειών» ή «αποδιοργανωμένων οικογενειών» (Burgess, 1970), που έχουν αναπόφευκτα αρνητική επίδραση στα παιδιά στο βαθμό που αποτελούν «αποκλίνονται» από το «φυσιολογικό» συστήματα

οικογένειας (Anthony, 1974). Το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό των διεξυγμένων ατόμων ξαναπαντρεύεται είναι ενδεικτικό ότι το διαζύγιο δεν

αποτελεί απειλή για το θεσμό του γάμου, αλλά μέρος μιας προσπάθειας για ατομική πλήρωση.

Η σύγχρονη κοινωνική ψυχολογία χρησιμοποιεί τον εξής ορισμό της έννοιας στάση: Με τη χρήση της έννοιας στάση προς κάποιο αντικείμενο, κάποια ιδέα ή κάποιο πρόσωπο, εννοείται ένα διαρκές σύστημα με γνωστικό στοιχείο, συναισθηματικό στοιχείο, και τέλος, με κάποια τάση προς την έκφραση συμπεριφοράς. Οι στάσεις λοιπόν, αντιπροσωπεύουν την αντίληψη των κοινωνικών φαινομένων από την πλευρά του ανθρώπου και συμπεριλαμβάνουν το στοιχείο της σοβαρότητας. Οι εντυπώσεις μας για πρόσωπα και ομάδες ατόμων εξαρτώνται από την τάση του ανθρώπου να γενικεύει με βάση μεμονωμένα στοιχεία. Οι στερεότυπες αντιλήψεις για ομάδες αφορούν την τάση μας να τοποθετούμε πρόσωπα σε γνωστικές κατηγορίες και να συμπεριφερόμαστε προς αυτά σα να είναι όλα όμοια. (Γεωργιάς, 1995)

Η σταδιακή αλλαγή των στερεότυπων αντιλήψεων με τη μελέτη, την έρευνα και την κατανόηση της λειτουργίας των οικογενειών αυτών οδήγησε στην αντικατάσταση του όρου «διαλυμένο σπίτι» (broken home) με τον όρο «μονογονεϊκή οικογένεια» (single-parent family) και προοδευτικά, με την αναγνώριση του σημαντικού ρόλου του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια(συνήθως του πατέρα) στην οικογένεια μετά το χωρισμό, στη χρησιμοποίηση επίσης του όρου «δυσάδερμη μονογονεϊκή οικογένεια» (double single-parent family) (Sager και συν., 1983 ή «διαπυρηνική οικογένεια»(binuclear family) (Ahrons,1980).

Τα αρνητικά αυτά στερεότυπα και η κοινωνική προκατάληψη εναντίον των μονογονεϊκών οικογενειών, που βασίζεται στην αντίληψη ότι η δομή αυτών των οικογενειών είναι «μη φυσιολογική», αντικατοπτρίζονται και στους τρόπους αντιμετώπισης των αναγκών και στις υπηρεσίες που προσφέρουν στα μέλη των μονογονεϊκών οικογενειών οι διάφοροι οργανισμοί, κοινωνικές υπηρεσίες και

υπηρεσίες υγείας, που είναι παρόμοιες με τις υπηρεσίες που προσφέρονται στις πυρηνικές οικογένειες(Hawkins, 1979 Κογκίδου, 1995).

Τα παιδιά εξαιτίας του διαζυγίου αναγκάζονται συχνά να χάσουν άτομα από το περιβάλλον τους. Ακόμη νιώθουν το αίσθημα της ντροπής που πολλές φορές δημιουργείται λόγω των προκαταλήψεων, των στερεότυπων και του κοινωνικού στιγματισμού που υπάρχει στην κοινωνία μας. Μετά το διαζύγιο δοκιμάζονται και οι κοινωνικές σχέσεις, πρόβλημα που γίνεται κυρίως αντιληπτό στην ενήλικη ζωή. Λόγω της ανασφάλειας που νιώθουν επειδή διαλύθηκε η οικογένειά τους έχουν την εντύπωση πως καμία σχέση δεν διαρκεί για πάντα.. Δημιουργούν σχέσεις επιφανειακές με ημερομηνία λήξης. Το σημαντικό είναι πως στις σχέσεις που δημιουργούν με το άλλο φύλλο συμπεριφέρονται με τέτοιο τρόπο τον οποίο έχουν υιοθετήσει από τη σχέση των γονιών τους. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι πολλά παιδιά εμφανίζουν χαμηλές επιδόσεις στο σχολείο υπό τέτοιες συνθήκες.

Παρόλα αυτά το σημαντικότερο βοήθημα στο να ξεπεραστούν αυτές οι δυσκολίες είναι σίγουρα οι σχέσεις που θα έχουν και με τους δύο γονείς, η συμπαράσταση του οικογενειακού περιβάλλοντος ή άλλων αγαπημένων προσώπων, αλλά κυρίως το περιβάλλον και οι συνθήκες μέσα στις οποίες θα συνεχιστεί η ζωή τους . Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις παιδιών που λόγω τις συμπεριφοράς που σχημάτισαν και των ήρεμων συνθηκών της ζωής , μετά το διαζύγιο μπόρεσαν να ξεπεράσουν το τραύμα του διαζυγίου. Κάποιοι άνθρωποι όταν ξέρουν ότι κάποιο παιδί έχει διαζευγμένους γονείς, συχνά θεωρούν πως σίγουρα αυτό το παιδί δεν θα ήταν καλός φίλος για το παιδί τους ή καλός σύζυγος, με αποτέλεσμα αυτά τα άτομα να περιθωριοποιούνται.

Όλοι μας γνωρίζουμε κάποια περίπτωση ενός παιδιού το οποίο το ξεχωρίζουν οι συμμαθητές του στο σχολείο(κυρίως σε μικρές ηλικίες) λόγω της ταμπέλας «παιδί χωρισμένων γονιών». Έχει κατασκευαστεί μια εικόνα ψεύτικη ή υπερβολική για αυτά τα παιδιά. Οι άνθρωποι γενικεύουν τις καταστάσεις και πολλές φορές χρησιμοποιούν και συγκεκριμένες εκφράσεις, όπως άλλωστε

συμβαίνει και με άτομα άλλων ομάδων της κοινωνίας μας. Χρησιμοποιούνται λοιπόν κάποιες εκφράσεις όπως «προβληματικό παιδί» , «έχει ψυχολογικά προβλήματα», «το κακόμοιρο» , «παιδί χωρισμένων γονιών» και άλλα.

Τέτοιες στάσεις απέναντι σε αυτά τα παιδιά κάνει το πρόβλημα μεγαλύτερο. Κάποιο παιδί με κάποια από τα προβλήματα που έχουν αναφερθεί δεν υποστηρίζονται ώστε να βελτιωθούν, αλλά απομονώνονται λόγω της προκατάληψης και της ταμπέλας που υπάρχει. Τα άτομα που δεν έχουν επηρεαστεί σημαντικά από το διαζύγιο των γονιών τους ή μετά έζησαν σε ιδανικές συνθήκες πάλι απομονώνονται αφού αντιμετωπίζονται σαν «άτομα προβληματικά» εξαιτίας της γενίκευσης.

Το διαζύγιο επιφέρει αλλαγές και στις διαπροσωπικές και κοινωνικές σχέσεις των πρώην συζύγων με τους συγγενείς, τους φίλους, τους γνωστούς και τον ευρύτερο κοινωνικό κύκλο τους. Η ύπαρξη συγγενών και/ή φίλων για τη βοήθεια και υποστήριξη αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την προσαρμογή όλων των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο. Ως «δίκτυο υποστήριξης» έχει οριστεί «ένα σύνολο προσωπικών επαφών μέσω των οποίων το άτομο διατηρεί την κοινωνική του ταυτότητα και γίνεται δέκτης συναισθηματικής υποστήριξης, υλικής βοήθειας και υπηρεσιών, πληροφοριών και νέων κοινωνικών επαφών»(Walker, MacBride, & Vachon ,1977). Οι αλλαγές στη συζυγική σχέση προκαλούν αντίστοιχες μεταβολές στις σχέσεις με τα μέλη του ευρύτερου κοινωνικού δικτύου υποστήριξης, που συχνά εμπλέκονται στη διαδικασία του χωρισμού υποστηρίζοντας ή παρεμποδίζοντας τις προσπάθειες για λήξη του γάμου(Milardo,1987). Οι σχέσεις με συγγενείς, φίλους και γνωστούς μπορούν αντίστοιχα να μετριάσουν ή να επιδεινώσουν την επίδραση του χωρισμού. (Milardo ,1987)

Οι γυναίκες έχουν πιο στενή επαφή και επικοινωνία με τους συγγενείς τους, συγκριτικά με τους άνδρες , μετά το διαζύγιο- είτε επιστρέφουν στο πατρικό τους σπίτι είτε όχι. Η επικοινωνία αυτή τους παρέχει ασφάλεια, συναισθηματική υποστήριξη, υλική και πρακτική βοήθεια, καθώς και βοήθεια στη φροντίδα και φύλαξη των παιδιών, ιδιαίτερα κατά τον πρώτο χρόνο μετά το

χωρισμό(Leslie&Grady,1985 McLanahan, Wedemeyer &Adelberg,1981) Tietten,1985). Εντούτοις, παρά την υποστήριξή τους, οι συγγενείς τείνουν να είναι κριτικοί και να παρεμβαίνουν ιδιαίτερα στα θέματα της ανατροφής των

παιδιών, πράγμα που συχνά οδηγεί σε ένταση, παλινδρόμηση, αισθήματα εξάρτησης της μητέρας και μεταβολές στα όρια των ρόλων των σχέσεων (Colleta,1979 Leslie&Grady,1985 McLanahan, Wedemeyer &Adelberg,1981)

Οι κοινωνικές σχέσεις και η κοινωνική ζωή των ατόμων μετά το διαζύγιο συνήθως περιορίζονται δραστικά. Επικρατεί ένα έντονο συναίσθημα μοναξιάς, κυρίως κατά την αρχική χρονική περίοδο (από ένα μέχρι δυο χρόνια) μετά το διαζύγιο, τότε και δημιουργούνται νέες σχέσεις.(Milardo, 1987). Έχει επισημανθεί επίσης ότι επειδή η κοινωνική ζωή και οι αντίστοιχοι κοινωνικοί ρόλοι τείνουν να οργανώνονται με βάση τα ζευγάρια και τις πυρηνικές οικογένειες, συχνά τα χωρισμένα άτομα δεν θεωρούνται κατάλληλα για συμμετοχή σε κοινωνικές εκδηλώσεις, ενώ πολλές φορές θεωρούνται ακόμα και «απειλή» - ιδιαίτερα οι χωρισμένες γυναίκες- για τα παντρεμένα ζευγάρια (Goetting, 1981)

Οι περισσότερες από τις μόνες-μητέρες διατηρούν τις παλιές στενές φιλίες τους, που τους προσφέρουν κατανόηση, συναισθηματική στήριξη, συμβουλές και βοήθεια, ενώ με την πάροδο του χρόνου δημιουργούνται νέες φιλίες (Leslie&Grady,1985 McLanahan, Wedemeyer &Adelberg,1981). Παρά ταύτα, συχνά οι μόνες- μητέρες δυσκολεύονται να διατηρήσουν τις κοινωνικές επαφές ή να δημιουργήσουν νέες σχέσεις εξαιτίας του υπερβολικού καθημερινού φόρτου εργασίας και της φροντίδας της οικογένειας. Έτσι, καθώς δεν έχουν τον απαραίτητο χρόνο και την ενέργεια που απαιτείται για να κάνουν κάτι τέτοιο, οι χωρισμένες γυναίκες καταλήγουν να έχουν λιγότερους φίλους και να συμμετέχουν λιγότερο σε κοινωνικές και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις συγκριτικέ με τις παντρεμένες γυναίκες και τους πρώην συζύγους τους αντίστοιχα(Hetherington, Cox&Cox.1977)

4.2.2 Αντιδράσεις από το κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον

Η αντίδραση της ευρύτερης οικογένειας του ζευγαριού που χωρίζει ποικίλλει ανάλογα με τη σύνθεση ή τον τύπο της, το είδος των σχέσεων μεταξύ των μελών

της και τις πολιτισμικές αξίες που την περιβάλλουν. Όμως, σε κάθε περίπτωση, γονείς, αδέρφια και λοιποί κοντινοί συγγενείς παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία του χωρισμού. Η άποψη ότι όταν κάποιος συνδέεται συναισθηματικά μ' ένα πρόσωπο, συνδέεται μόνο μ' αυτό κι όχι με την οικογένειά του, είναι πράγματι αληθινή, όμως την ώρα του χωρισμού πολλές φορές βλέπουμε ότι αυτό δεν συμβαίνει. Συχνά για παράδειγμα, ζευγάρια που έχουν αποφασίσει να χωρίσουν καθυστερούν το χωρισμό απλά από φόβο για την πιθανή κριτική και απόρριψη των φίλων και συγγενών τους. Επίσης συχνά φοβούνται ότι οι συγγενείς θα επέμβουν ή ότι θα αυξήσουν τις πιέσεις στο οικογενειακό περιβάλλον. Τελικά, όπως συμβαίνει με τις αποτυχίες στη δουλειά, τις σοβαρές ασθένειες ή τις αναταραχές σε κάθε σημαντικό τομέα της ζωής, ο χωρισμός επηρεάζει και την οικογενειακή ισορροπία και μπορεί να έχει ισχυρές συνέπειες στους γονείς και στα αδέρφια. Σ' αυτό προστίθεται και ο φόβος ότι μετά το χωρισμό ίσως χρειαστεί να ζήσουν οι χωρισμένοι ξανά με τους γονείς, έστω και προσωρινά, και να μπουν έτσι στον πειρασμό να συμπεριφέρονται πάλι σαν παιδιά. Πράγματι, για κάποιους που υποχρεώνονται να γυρίσουν στο πατρικό σπίτι, αυτή η επιλογή, αν και πρακτική και προσωρινή, τους ξαναθυμίζει παλιά συναισθήματα εξάρτησης αλλά τώρα χωρίς να έχουν τη θέση που είχαν παλιά μέσα στην οικογένεια. (Λούις Ρόχας, Μ., 1998).

Όταν φτάνει η στιγμή που πρέπει να μάθουν οι συγγενείς την είδηση του χωρισμού, πολλά ζευγάρια φαντάζονται αντιδράσεις έκπληξης, οργής ή λύπης. Περιμένουν βροχή τις ερωτήσεις, τις εκπλήξεις, τις κατηγορίες, μέχρι και τις παρακλήσεις για να τους αναγκάσουν να συμφιλιωθούν. Μπροστά στο χωρισμό, υπάρχουν γονείς που δείχνουν κατανόηση και προσφέρουν την άμεση και ανεπιφύλακτη βοήθειά τους. Άλλοι, αντίθετα, νιώθουν εξαπατημένοι και κυριαρχημένοι από την οργή, κατηγορούν σε τέτοιο βαθμό τα παιδιά τους, που δίνουν την αίσθηση ότι ήταν αυτοί που απέτυχαν στη ζωή τους. Συχνά οι γονείς

κατηγορούν τον ίδιο τους τον εαυτό για την κρίση που περνούν τα παιδιά τους. Σκέφτονται ότι έκαναν λάθη στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους ή στον τρόπο που τους συμπεριφέρονταν ή ότι δεν ήξεραν να τους διδάξουν ή να τους

εμπνεύσουν τις αρχές για να διατηρήσουν μια σχέση. Άλλοι γονείς ντρέπονται και δείχνουν συντετριμμένοι στους φίλους και στην κοινωνία, φοβούνται ότι θα τους απορρίψουν ή θα τους θεωρήσουν υπεύθυνους. Είναι αλήθεια ότι η διάλυση του γάμου αποτελεί συχνά μια νέα και άγνωστη εμπειρία γι' αυτές τις οικογένειες και για αυτό δεν ξέρουν πως πρέπει να αντιδράσουν, τι πρέπει να πουν ή να κάνουν.

Ορισμένοι γονείς θεωρούν το χωρισμό κάτι ατιμωτικό και κοινωνικά απαράδεκτο και δυσκολεύονται πολύ να δεχτούν ότι μια τέτοια ατυχία έχει συμβεί στην οικογένειά τους, ιδιαίτερα αν δεν είχαν ζήσει ποτέ μια παρόμοια εμπειρία από κοντά. Άλλωστε, οι γονείς- όπως και οι σύζυγοι ή τα παιδιά τους- χρειάζονται να ερμηνεύσουν και να αιτιολογήσουν αυτό που συνέβη για να μπορέσουν να το δεχτούν. Κατά κάποιο τρόπο, όταν οι λόγοι του χωρισμού είναι προφανείς ή ουσιαστικοί, όπως στην περίπτωση βίας που ασκείται στα πλαίσια του σπιτιού, σοβαρού αλκοολισμού ή της εγκατάλειψης της συζυγικής στέγης, οι συγγενείς επιδουκνείουν περισσότερη αντοχή από όταν οι σύζυγοι επικαλούνται λόγους λιγότερο καταφανείς ή δραματικούς, όπως ασυμφωνία χαρακτήρων ή ότι έχουν ακολουθήσει διαφορετικούς δρόμους.(Λούις Ρόχας, Μ., 1998).

4.3 Ψυχολογικές επιπτώσεις

Πολλοί γάμοι αποτυγχάνουν και δεν είναι δυνατόν να επανέλθουν στην προηγούμενη κατάσταση. Στην πραγματικότητα είναι πάρα πολλοί οι γάμοι που θα κλονιστούν ή θα αποτύχουν ανεπανόρθωτα . το διαζύγιο είναι μια απόφαση που έχει επιπτώσεις σε όλα τα μέλη της οικογένειας και όχι μόνο στους συντρόφους. Είναι το γεγονός ζωής που λαμβάνει τη δεύτερη υψηλότερη θέση πρόκλησης στρες ανάμεσα σε σαράντα τρεις θεωρητικά τραυματικές καταστάσεις οι οποίες είναι καταγεγραμμένες στην Κλίμακα Κοινωνικής Αναπροσαρμογής

των Holmes και Rahe. Πράγματι, το διαζύγιο είναι ένα από τα πιο συνηθισμένα δυσμενή γεγονότα ζωής που αντιμετωπίζουν οι γονείς και τα παιδιά.(Martin Herbert, 2008)

4.3.1 Ψυχολογικές επιπτώσεις στους γονείς

Η διαδικασία του χωρισμού, όπως αναφέρει η Χατζηχρήστου(1999), είναι ιδιαίτερα σύνθετη, διότι οι δεσμοί των συζύγων λειτουργούν σε πολλά διαφορετικά επίπεδα (συναισθηματικό, σεξουαλικό, κοινωνικό, οικογενειακό, νομικό και οικονομικό), οπότε είναι πιθανόν η ρήξη στον καθένα από αυτούς τους δεσμούς να συμβεί σε διαφορετικό χρονικό διάστημα. Η ρήξη των συναισθηματικών δεσμών, για παράδειγμα, συμβαίνει συνήθως πολύ νωρίτερα από το φυσικό χωρισμό. Η απόφαση για το διαζύγιο και ο φυσικός χωρισμός που ακολουθεί δημιουργούν ποικίλες συναισθηματικές αντιδράσεις. Οι χρονικές περίοδοι πριν την απόφαση για το διαζύγιο, καθώς επίσης και κατά τη διάρκεια του φυσικού χωρισμού, έχουν επισημανθεί ως εξίσου τραυματικές και ως αιτία εξαιρετικά έντονων αγχωτικών αντιδράσεων (Chiriboga, Roberts, Stein, 1978).

Οι αλλαγές που επέρχονται μετά το διαζύγιο σχετίζονται με όλους τους τομείς της ζωής ενός ατόμου, οπότε ο θρήνος και η αποδιοργάνωση μπορεί να έχουν μεγάλη ένταση (Lowenstein, 1979). Οι κυριότερες ψυχολογικές αντιδράσεις των χωρισμένων συζύγων είναι συνήθως λύπη, θυμός, κατάθλιψη, αλλαγές στην αυτοεκτίμηση, παλινδρόμηση, στρες, άγχος, συναισθηματική προσκόλληση του ενός συζύγου στον άλλο, αισθήματα ανακούφισης και δημιουργίας προοδευτικά μιας κατάστασης που θα οδηγήσει σε νέες ευκαιρίες για προσωπική και οικογενειακή ζωή (Chiriboga, Roberts, Stein, 1978, Kelly, 1982, Wallerstein & Kelly, 1980). Η απουσία του συζύγου, δημιουργεί ένα αίσθημα αποπροσανατολισμού, εγκαταλείψεως, ενοχής και αμφιβολιών (Μαντζιάφου, 1981). Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας του θρήνου και τη βαθμιαία προσαρμογή στις ποικίλες αλλαγές, επέρχεται ένα καινούριο στάδιο ισορροπίας με ατομική εξέλιξη και λιγότερες σκέψεις για το παρελθόν και το χωρισμό.

Τα συναισθήματα που επικρατούν στην αρχική φάση του χωρισμού διαφέρουν και ανάλογα με τις συνθήκες του χωρισμού, όπως, για παράδειγμα, όταν ένας σύζυγος εγκαταλείπει το σπίτι μετά από μια μεγάλη σύγκρουση,

οπότε ο θυμός είναι το κυρίαρχο συναίσθημα, όταν ο χωρισμός αποτελεί διαφυγή από επανειλημμένη κακοποίηση, οπότε η ανακούφιση είναι το κυρίαρχο συναίσθημα ή όταν ο ένας σύζυγος εγκαταλείπει το γάμο για μια άλλη σχέση, οπότε η προσμονή και η χαρά μπορεί να κυριαρχούν (Kaslow, Schwartz, 1987).

Το διαζύγιο, επιπλέον ασκεί διαφορετική επίδραση στον κάθε σύζυγο και έχει σχέση με το ποιος παίρνει την πρωτοβουλία να χωρίσει. Περισσότερο αγχώδης και δύσκολη είναι συνήθως η περίοδος πριν από το χωρισμό για το/τη σύζυγο που παίρνει την πρωτοβουλία για το διαζύγιο, ενώ για τον άλλο σύζυγο δυσκολότερη είναι η περίοδος μετά το χωρισμό (Kelly, 1982). Η κυριότερη διαφορά στις ψυχολογικές τους αντιδράσεις είναι ότι ο/η σύζυγος που είχε την πρωτοβουλία για το διαζύγιο αισθάνεται να έχει αυτός/ή τον έλεγχο της κατάστασης και δεν έχει, έκδηλα αισθήματα ταπείνωσης και απόρριψης, ενώ ο/η σύζυγος που δεν ήθελε το διαζύγιο έχει αισθήματα ταπείνωσης, απόρριψης και έλλειψη δύναμης να επηρεάσει την απόφαση του άλλου συζύγου (Wallerstein & Kelly, 1980). Το ξεκίνημα όμως της διαδικασίας του διαζυγίου συχνά προκαλεί στο/στη σύζυγο που είχε την πρωτοβουλία αισθήματα ενοχής για τον πόνο που προξενεί στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας και αισθήματα αποτυχίας, επειδή δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες και την αποτυχία του γάμου, αισθήματα που συχνά μετατρέπονται σε θυμό. (Kessler, 1975).

Πέρα από τις διαφορές στις ψυχολογικές αντιδράσεις των συζύγων, η απώλεια ενός προσώπου αποτελεί μια από τις πιο τραυματικές εμπειρίες που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος, και ο ψυχικός πόνος που προέρχεται από το χωρισμό είναι μεγάλος και για τους δυο συζύγους. Αποτελέσματα ερευνών δείχνουν ότι σε άτομα χωρισμένα, διαζευγμένα ή με πρόβλημα γάμου εμφανίζονται σε μεγαλύτερα ποσοστά - σε σύγκριση με τους παντρεμένους- προβλήματα σωματικής υγείας, ψυχικής υγείας, κοινωνικής προσαρμογής, αλκοολισμού,

αυτοκτονιών, ανθρωποκτονιών, καθώς και τροχαίων ατυχημάτων ιδιαίτερα κατά την περίοδο των έξι μηνών πριν από το χωρισμό και των έξι μηνών μετά το χωρισμό (Bloom, Asher, White, 1978, Wertlieb, Budman, Demby, Randall

1984). Όσον αφορά τις ερωτικές και συντροφικές σχέσεις των ατόμων που χωρίζουν, μετά το πέρας του χρόνου γίνεται μια μετάβαση από τις σύντομες και περιστασιακές σχέσεις σε στενές συντροφικές σχέσεις με συναισθηματική δέσμευση και επικοινωνία (Bohannon, 1970, Cleveland, 1979, Kessler, 1975).

Ο πατέρας που βρίσκεται ξαφνικά μόνος είναι γενικά ελάχιστα προετοιμασμένος για τον οικιακό του ρόλο. Τα ψώνια, το μαγείρεμα, η ενασχόληση με το νυκτοκοιρίδι, το πλύσιμο, η υποχρέωση να κοιμίσει τα παιδιά και να τα φροντίσει όταν αρρωσταίνουν αποτελούν προβλήματα που κατακλύζουν την καθημερινή του ζωή. Καθώς είναι λιγότερο διαθέσιμος, αποδιοργανώνεται πολλές φορές στην εργασία του από το πρόβλημα της φύλαξης των παιδιών ή από κάποιες διαδικασίες που αφορούν την οργάνωση της οικιακής ζωής. Αναγκάζεται, μάλιστα ορισμένες φορές να αλλάξει απασχόληση, προκειμένου να είναι πιο κοντά στο σπίτι του ή να έχει περισσότερο ελεύθερο χρόνο, με κίνδυνο να μειωθεί ο μισθός του. Αν αυτή η αλλαγή αποτελεί επιλογή του, τότε προσαρμόζεται ευκολότερα απ' ό,τι αν του έχει επιβληθεί. Από την άλλη πλευρά, τα εισοδήματά του είναι συχνά υψηλότερα από εκείνα της μητέρας που ζει μόνη με το παιδί της, ο περίγυρός του τον εκτιμά περισσότερο και ως εκ τούτου του προσφέρει πιο εύκολα τη βοήθειά του. (Claire Garbar, Francis Théodore, 1996).

Η μητέρα που μεγαλώνει μόνη το παιδί της έχει να αντιμετωπίσει στις περισσότερες περιπτώσεις την πτώση του βιοτικού της επιπέδου. Η επαγγελματική δραστηριότητα της γυναίκας, ακόμα και σήμερα, συνήθως δεν αποφέρει παρά έναν κατώτερο μισθό. Ανακύπτουν τότε οικονομικά προβλήματα τα οποία την υποχρεώνουν να εργαστεί περισσότερο και πιο σκληρά απ' ό,τι πριν. Αυτό συνεπάγεται, όμως, την μείωση του χρόνου που μπορεί να αφιερώσει στην οικογένεια, κάτι που οξύνει τις δυσκολίες που ήδη αντιμετωπίζει στη διαχείριση της οικιακής και γονεϊκής ζωής. Ορισμένες μητέρες δεν εργάζονται και τα οικονομικά προβλήματα είναι ακόμη οξύτερα. Οι γυναίκες αυτές δεν χαίρουν της ίδιας

κοινωνικής εκτίμησης με τον άντρα που βρίσκεται σε αντίστοιχη θέση και για αυτό είναι πιο ευάλωτες. Επίσης, πολλές φορές οι μητέρες μειονεκτούν όσον αφορά την πειθαρχία την οποία πρέπει να επιβάλουν στα παιδιά τους. (Claire Garbar, Francis

Théodore, 1996).

Έρευνες έχουν δείξει, ότι η επίδραση που θα ασκήσει ένα διαζύγιο στους γονείς, εξαρτάται από κάποιους σημαντικούς παράγοντες, οι οποίοι διαφοροποιούν τις ποικίλες ψυχολογικές αντιδράσεις στο διαζύγιο καθώς και την προσαρμογή μετά το χωρισμό και είναι η προσωπικότητα και η αυτοεκτίμηση του κάθε συζύγου, το φύλο, η ηλικία και η μόρφωση του, το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, ο ρόλος του/της συζύγου στη λήψη της απόφασης για το διαζύγιο, οι στάσεις των συζύγων για τους ρόλους των φύλων, η διάρκεια του γάμου, η επικοινωνία και η ποιότητα της σχέσης των συζύγων πριν και μετά το χωρισμό, η ύπαρξη παιδιών, καθώς και η παρουσία άλλων εξωτερικών παραγόντων, όπως οι σχέσεις με άτομα του άλλου φύλου, η ύπαρξη συγγενών ή φίλων για υποστήριξη και οι αλλαγές στην οικονομική κατάσταση (Χατζηχρήστου, 1999).

Όπως και να έχουν τα πράγματα, οι άντρες και οι γυναίκες, όταν μεγαλώνουν μόνοι τους τα παιδιά τους, καταναλώνουν μια τεράστια φυσική και ψυχική ενέργεια, επειδή είναι αναγκασμένοι να διευθετήσουν, εκτός από τα προσωπικά τους αισθήματα αποτυχίας και ενοχής, όλες τις υποχρεώσεις- οικιακές, παιδαγωγικές, σχολικές- που πριν μοιράζονταν με κάποιον άλλο. Υποφέρουν από ένα αίσθημα απομόνωσης, από έλλειψη χρόνου και χρημάτων. Ορισμένες φορές η κούραση και η μοναξιά τους κάνουν να αποθαρρύνονται και δεν έχουν τη δύναμη να αντιδράσουν στα γεγονότα. Μεγάλος αριθμός γονέων, όμως, παρ' όλες τις δυσκολίες αντιμετωπίζουν το γεγονός ότι ξαναβρεθήκαν μόνοι τους σαν μια βελτίωση στη ζωή τους. Θεωρούν ότι έθεσαν τέλος σε μια ανταγωνιστική κατάσταση, η οποία ήταν επώδυνη τόσο για τους γονείς όσο και για τα παιδιά. (Claire Garbar, Francis Théodore, 1996).

Το διαζύγιο πέρα από τις αρνητικές επιδράσεις που ασκεί στον συναισθηματικό και ψυχολογικό κυρίως τομέα των διαζευγμένων γονέων, ορισμένες φορές είναι πιθανό να ασκήσει και θετική επίδραση και ο χωρισμός να

αποτελέσει πηγή ανακούφισης για τους δύο σύζυγους, ο γάμος των οποίων χαρακτηρίζεται από έντονες συγκρούσεις και διαμάχες, που οδηγούν σε αδιέξοδο και αποδυναμώνουν τη σχέση τους. Οι δύο σύζυγοι μετά το διαζύγιο, πολλές

φορές, παρατηρείται ότι προσαρμόζονται θετικά στη νέα κατάσταση, ότι αποδίδουν σ' ένα καινούριο τρόπο ζωής μέσω μιας διαδικασίας επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας του/της και αποδεχόμενοι προοδευτικά το χωρισμό, αρχίζουν σταδιακά να σταθεροποιούν μια νέα ταυτότητα στους τομείς της ζωής τους, όπως είναι ο κοινωνικός και ο επαγγελματικός (Wiseman, 1975). Η θετική προσαρμογή μετά το διαζύγιο έχει οριστεί εννοιολογικά ως «ανάπτυξη της ταυτότητας του ατόμου που δεν συνδέεται με την ιδιότητα του/της παντρεμένου/ης ή με τον/την πρώην σύζυγο, και η εκτέλεση με επάρκεια των υποχρεώσεων των ρόλων στην καθημερινή ζωή στους τομείς του νοικοκυριού, της οικογένειας, της εργασίας και του παιχνιδιού» (Kitson & Raschke, 1981). Ωστόσο, η προσαρμογή του κάθε ατόμου είναι διαφορετική ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του και τις οικογενειακές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου περιβάλλοντος όπου ζει (Χατζηχρήστου, 1999).

Επομένως, το διαζύγιο είναι μια απόφαση με σημαντικές επιδράσεις στους δύο συντρόφους αλλά και σε όλα τα μέλη της οικογένειας και κυρίως στα παιδιά. Για τους περισσότερους ενήλικες που περνούν από το τραύμα του χωρισμού ο κόσμος καταρρέει και είναι πραγματικά πολύ εύκολο να αγνοήσουν, να μειώσουν τη σημασία ή να αποτύχουν να υποστηρίξουν το παιδί σε αυτή τη δοκιμασία (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 1998). Οι ίδιοι οι γονείς, όμως, δε θα πρέπει να ξεχνάνε πως παύοντας να είναι σύζυγοι, δεν παύουν ποτέ να είναι γονείς (Δραγάση-Σηφάκη, 1999). Τα αρνητικά αποτελέσματα και οι αρνητικές επιδράσεις του διαζυγίου συνήθως υποχωρούν για την πλειοψηφία των οικογενειών το δεύτερο χρόνο μετά το διαζύγιο (Hatzichristou, 1993).

4.3.2 Ψυχολογικές επιπτώσεις στα παιδιά ανά ηλικία

Αν όλα τα διαζύγια, όλα τα διαλυμένα σπιτικά προκαλούσαν ψυχολογικά προβλήματα, η κοινωνία θα είχε να αντιμετωπίσει ένα τεράστιο σε μέγεθος πρόβλημα. Και τούτο διότι ο αριθμός των διαζυγίων είναι πολύ μεγάλος. Σε πάρα πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, είναι πολύ πιθανό πολύ μικρά παιδιά να εμπλέκονται

σε ότι προηγείται και ακολουθεί ένα διαζύγιο. Ο χωρισμός, το γεγονός που πραγματικά προκαλεί ψυχικό τραυματισμό στα παιδιά, συχνότατα γίνεται πολλά χρόνια πριν το διαζύγιο.

Αρκετά συχνά εκφράζεται η άποψη ότι τα παιδιά θεωρούν τους εαυτούς τους υπεύθυνους για την διάλυση του γάμου των γονέων τους και συνεπώς αισθάνονται μεγάλες ενοχές. Στην πραγματικότητα, οι αντιδράσεις αυτού του είδους από την πλευρά των παιδιών δεν είναι πολύ συνηθισμένες. Πολύ πιο συνηθισμένος είναι ο θυμός εναντίον των γονέων επειδή χωρίζουν. Και πολύ πιο συχνά βλέπουμε παιδιά όλων των ηλικιών να εκφράζουν την επιθυμία να βρεθούν πάλι μαζί οι γονείς τους, και να κατηγορούν τον έναν ή τον άλλο ή και τους δύο για το χωρισμό. Ειδικότερα τα μικρά παιδιά κάνουν την οδυνηρή διαπίστωση ότι οι κοινωνικές σχέσεις δεν διαρκούν για πάντα.

Τα περισσότερα παιδιά δεν επιθυμούν το χωρισμό των γονέων τους και συχνά αισθάνονται ότι οι γονείς τους δεν έλαβαν υπόψη τους τα δικά τους συμφέροντα. Ο χωρισμός των γονέων ωθεί τα παιδιά να επανεκτιμήσουν τη σχέση τους με τους γονείς τους και να θέσουν υπό αμφισβήτηση όλες τις κοινωνικές σχέσεις.

Ένας χωρισμός των συζύγων μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά να επανεξετάσουν τις δικές τους σχέσεις με τους γονείς τους και, πράγματι, να θέσουν υπό αμφισβήτηση όλες τις κοινωνικές σχέσεις. Συγκεκριμένα, τα μικρότερα παιδιά κάνουν την οδυνηρή συνειδητοποίηση ότι όλες οι κοινωνικές σχέσεις δεν διαρκούν για πάντα. Εάν η μαμά και ο μπαμπάς μπορούν να δώσουν τέλος το γάμο τους, τότε τι είναι ασφαλές; Δεν θα μπορούσε να συμβεί το ίδιο και στη δική τους σχέση με τη μαμά και τον μπαμπά; Πολλές παιδαριώδεις αντιδράσεις σε μια τέτοια στιγμή αποτελούν εκδηλώσεις φόβου εγκατάλειψης από τον ένα ή και από τους δυο γονείς, και πιθανόν τέτοιοι φόβοι να είναι περισσότερο έντονοι εάν έχει σταματήσει η επικοινωνία με τον ένα γονέα. Αν όμως, οι σχέσεις ανάμεσα στους γονείς και το

παιδί παραμείνουν άθικτες και υποστηρικτικές, αυτοί οι φόβοι συνήθως έχουν μικρή χρονική διάρκεια. (Herbert, 2008)

Είναι δύσκολο να υπολογισθούν οι συνέπειες του διαζυγίου στην ψυχοσυναισθηματική ισορροπία του παιδιού εξαιτίας της πολυπλοκότητας των

παραγόντων- παραμέτρων που παρεμβαίνουν. Δεν έχουν όλα τα διαζύγια αρνητικές και μόνιμες συνέπειες, αλλά πάντα είναι μια περίοδος έντονου ψυχικού πόνου και ψυχικής και πρακτικής αναδιοργάνωσης. Οι ψυχολόγοι υποστηρίζουν, ότι ο κυριότερος παράγοντας μακροπρόθεσμων συνεπειών δεν είναι το διαζύγιο- χωρισμός αλλά οι ενδοοικογενειακές συγκρούσεις που τις περισσότερες φορές συνοδεύουν το χωρισμό. Σύμφωνα με τους J. De Ajuriaguerra & D.Marcelli (Masson, 1984), οι σημαντικότερες αρνητικές συνέπειες παρατηρούνται στις περιπτώσεις εκείνες, που η σύγκρουση που προηγήθηκε του διαζυγίου ήταν ιδιαίτερα ισχυρή. Εξαρτάται επίσης από το ρόλο που έχει δοθεί στα παιδιά μέσα σε αυτή τη σύγκρουση. Βέβαια, είναι γνωστό στους ειδικούς της παιδικής ηλικίας, ότι σπάνια τα παιδιά μένουν έξω από το χωρισμό. Πολλές φορές βρίσκονται σε ομηρία ανάμεσα στους γονείς, πολλές φορές θεωρούνται υπαίτια των διαζυγίων (για να «σωθούν» από τον άλλο γονέα) ή γίνονται συνένοχοι του ενός ή του άλλου γονέως. (συλλογικό έργο, 2009).

Οι επιπτώσεις του διαζυγίου των γονέων στον ψυχικό κόσμο των παιδιών είναι μεγάλες και με πολύ δυσμενή επακόλουθα στην διαμόρφωση της προσωπικότητας και της μετέπειτα συμπεριφοράς του παιδιού. Σύμφωνα με την Μαρία Μαντιάρου - Κανελλοπούλου (1981), οι επιπτώσεις του διαζυγίου στον ψυχικό κόσμο του παιδιού περιληπτικά είναι οι παρακάτω:

1. Στερούνται της παρουσίας του ενός από τους δύο γονείς και πολλές φορές σε μια περίοδο που είναι κρίσιμη. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να αναπτύσσεται σε αυτό το συναίσθημα της ανασφάλειας.

2. Η εικόνα των γονέων, σαν πρότυπα μέσα στη ζωή εξασθενεί σημαντικά. Ο ένας από τους δύο γονείς κατηγορεί τον άλλο σαν υπαίτιο του χωρισμού αναφέροντας όλα τα δυσμενή στοιχεία ώστε με τον τρόπο αυτό να μειώσει την θέση του άλλου γονέα και να τον ρίξει χαμηλά στα μάτια των παιδιών του. Αυτό έχει σαν

αποτέλεσμα τα παιδιά να βρίσκονται σε δίλημμα ποιον από τους δύο γονείς να δικαιώσουν.

3. Τα παιδιά των χωρισμένων γονιών τραυματίζονται ψυχικά κατά την περίοδο που προηγήθηκε του χωρισμού εφ' όσον υπήρξαν μάρτυρες στους καυγάδες και στις

διαμάχες των γονιών αλλά και την διάρκεια του χωρισμού, όπου οι διαφορές των συζύγων οδηγούν σε δικαστικούς αγώνες ή σε πράξεις εκδίκησης που περιλαμβάνουν και τα παιδιά τα οποία γίνονται αντικείμενα εκβιασμού και εκδικήσεως.

4. Γίνονται το αντικείμενο του ανταγωνισμού εύνοιας για τον κάθε γονιό χωριστά που χρησιμοποιεί διάφορα μέσα για να πραγματοποιήσει τον σκοπό του με αποτέλεσμα να χαλάσει τον χαρακτήρα του παιδιού.

5. Τα παιδιά των χωρισμένων γονιών ζουν μόνιμα σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα, αποκτούν μια διαρκή νευρική κατάσταση, άγχος και αβεβαιότητα που είναι δυνατόν να καταλήξει στην εμφάνιση ψυχοσωματικών συμπτωμάτων.

6. Παρουσιάζουν μια αδυναμία συγκεντρώσεως της προσοχής τους, μια πτώση της πνευματικής ενεργητικότητας, μια πτώση του ενδιαφέροντος για εργασία και μια αυτοεγκατάλειψη.

7. Παρατηρούνται δυσκολίες στην κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού που αποφεύγει την παρέα με συνομηλίκους κλείνεται στον εαυτό του, φοβάται να δώσει εξηγήσεις για τον χωρισμό των γονιών του στο σχολείο.

8. Τα ψυχικά τραύματα γίνονται ακόμη πιο σοβαρά όταν προκύπτει ένας νέος γάμος των γονιών του ή μια σύναψη μιας άλλης σχέσης. (Μαρία Μαντζιάρου - Κανελλοπούλου, 1981: σελ.187)

Το διαζύγιο δημιουργεί ως επί το πλείστον αρνητικές ψυχολογικές επιπτώσεις. Η διαβίωση και η έκθεση του παιδιού σ' ένα περιβάλλον επιζήμιο σε μεγάλες χρονικές περιόδους, παρά το άμεσο τραύμα του χωρισμού, προκαλούν στο παιδί αρνητικές επιπτώσεις. Μια από αυτές είναι εκείνη στην ανάπτυξή του.

Οι εμπειρικές έρευνες που έχουν γίνει σε μικρή έκταση, επισημαίνουν ότι δεν υπάρχει μια απλή αναπόφευκτη σχέση μεταξύ της εμπειρίας του διαζυγίου και των αρνητικών επιδράσεων στην αυτοεκτίμηση των παιδιών. Ο βαθμός των

συγκρούσεων μέσα στην οικογένεια και η συχνότητα επαφής με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, αποτελούν τους σημαντικότερους παράγοντες που επηρεάζουν την αυτοεκτίμηση του παιδιού και όχι την δομή της οικογένειας αυτή καθαυτή.

4.3.2.1 Παιδιά βρεφικής και προσχολικής ηλικίας

Η βρεφική και η νηπιακή ηλικία χαρακτηρίζονται από την κατάκτηση βασικών αναπτυξιακών στόχων σε όλους τους τομείς – σωματικό, γνωστικό, γλωσσικό, συναισθηματικό, κοινωνικό – και από την προσπάθεια που κάνει το παιδί να αποκτήσει την αυτονομία του, έχοντας τη συναισθηματική ασφάλεια των σχέσεων με τους γονείς και προχωρώντας στη διαδικασία ταύτισης μαζί τους. Η ανάπτυξη λοιπόν των παιδιών σε αυτό το στάδιο βασίζεται στον ιδιαίτερο δεσμό γονέα παιδιού, οπότε συσχετίζεται στενά με τη συναισθηματική κατάσταση και την ψυχολογική επάρκεια του γονέα και τη σταθερότητα του περιβάλλοντος. Έρευνες έχουν δείξει ότι η προσαρμογή των γονέων στο διαζύγιο είναι μια μακροχρόνια διαδικασία που μπορεί να διαρκέσει δυο χρόνια ή περισσότερο και που επηρεάζει σημαντικά την ικανότητα των γονέων να φροντίσουν τα παιδιά και να επικοινωνούν μαζί τους. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για το γονέα (συνήθως τη μητέρα) που έχει την επιμέλεια των παιδιών κατά την αρχική φάση μετά το χωρισμό (Emery,1998, Hetherington, Cox & Cox,1982, Wallerstein & Kelly,1980) Γι' αυτό το λόγο τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στις άμεσες επιπτώσεις του διαζυγίου και εκδηλώνουν περισσότερο έντονες και γενικευμένες αντιδράσεις απ' ό,τι τα μεγαλύτερα παιδιά (Wallerstein & Kelly,1980)

Όλα τα βρέφη χρειάζεται να προσκολληθούν στον ένα γονέα (ή υποκατάστατο γονέα) για να επιβιώσουν. Οι αναπτυσσόμενοι δεσμοί αγάπης και εμπιστοσύνης του παιδιού αποτελούν σημαντική πηγή χαράς για την μητέρα και τον πατέρα του. Το συναισθηματικό δέσιμο του παιδιού με τους γονείς του, η δημιουργία δεσμού αποτελεί θεμέλιο για την φυσιολογική του ανάπτυξη. Ο Erik Erikson (1965) υποστηρίζει ότι πρωταρχικό καθήκον κατά την νηπιακή ηλικία

είναι η ανάπτυξη βασικής εμπιστοσύνης προς τους άλλους. Πιστεύει ότι, κατά τους πρώτους μήνες και τα πρώτα χρόνια της ζωής, τα παιδιά μαθαίνουν για την ασφάλεια - αν ο κόσμος είναι είναι ένα καλό και ασφαλές μέρος για να ζήσουν ή πηγή πόνου, δυστυχίας, ματαιώσης και αβεβαιότητας. Επειδή τα βρέφη είναι

τόσο απόλυτα εξαρτημένα για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, έχουν ανάγκη να ξέρουν ότι μπορούν να βασίζονται στον εξωτερικό κόσμο. Αυτή η εμπιστοσύνη και η αίσθηση αξιοπιστίας απειλείται σε μεγάλο βαθμό καθ' όλη την χρονική διάρκεια του διαζυγίου. Ο χωρισμός ή οι χωρισμοί παιδιού και γονέων, που αποτελεί μέρος του διαζυγίου, οδηγεί τους ανθρώπους στα άκρα του πόνου. Ο Ralph Waldo Emerson είπε με διορατικό τρόπο ότι η «λύπη μας ξανακάνει όλους παιδιά». Δεν διευκολύνεται η κατάσταση όταν αναποφάσιστοι γονείς χωρίζουν, ξανασμίγουν, χωρίζουν ξανά...και ούτω καθ' εξής. Είναι σκληρό οι ελπίδες των παιδιών να μεγαλώνουν, μετά να συντρίβονται και μετά να ξαναγεννιούνται.

Η αντίδραση των παιδιών της προσχολικής ηλικίας στο χωρισμό των γονέων εμφανίζεται συνήθως με ποικίλες συναισθηματικές αντιδράσεις και αλλαγές στη συμπεριφορά τους οι οποίες στα αγόρια διαρκούν περισσότερο. Ο φόβος, το άγχος, η θλίψη και ο θυμός των παιδιών, εκδηλώνονται συνήθως με διαταραχές ύπνου, παλινδρόμηση στον έλεγχο των σφικτήρων, διαταραχές στο φαγητό, εριστικότητα, επιθετικότητα, σύγχυση, ενοχές, αυτοκατηγορίες, συναισθηματική εξάρτηση, αυξημένες αυτοερωτικές δραστηριότητες (Hetherington, Cox&Cox,1979b). Έχει επίσης παρατηρηθεί πως τα παιδιά που φοιτούν στο σχολείο ή πηγαίνουν στον παιδικό σταθμό είναι δυνατό να ταραάζονται όταν πρόκειται να φύγουν, και ίσως διαμαρτύρονται έντονα την ώρα της αναχώρησης. Παρουσιάζουν ζωηρές φαντασιώσεις εγκατάλειψης ή θανάτου των γονιών ή τραυματισμού, και συχνά εκδηλώνουν επιθετικότητα απέναντι σε άλλα παιδιά και μαλώνουν με τα αδέρφια τους.(Herbert, 1996)

Σχετικά με τις κοινωνικές σχέσεις των παιδιών της προσχολικής ηλικίας, έχουν παρατηρηθεί δυσκολίες. Τα παιδιά συμπεριφέρονται με ανωριμότητα και περιορισμό στο παιχνίδι, μέχρι και τα δυο πρώτα χρόνια μετά το χωρισμό των γονέων((Hetherington, Cox&Cox,1979c), όπως επίσης παρατηρούνται

εκδηλώσεις ανυπακοής, εξάρτησης και επιθετικότητας ότι στο σπίτι και στο σχολείο, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των γονέων και των εκπαιδευτικών και όπως προκύπτει από μεθόδους αντικειμενικής παρατήρησης(Hetherington, Cox&Cox,1978)

Τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας αισθάνονται θλιμμένα και τρομαγμένα όταν χωρίζουν οι γονείς τους και γίνονται πολύ φορτικά και απαιτητικά. Ο φόβος για το σκοτάδι, οι νυχτερινοί εφιάλτες και οι διαταραχές στον ύπνο είναι συνηθισμένο φαινόμενο. Τα παιδιά προσχολικής ή και σχολικής ηλικίας γίνονται πολύ νευρικά και διαμαρτύρονται έντονα όταν οι γονείς ή άλλα οικεία πρόσωπα φεύγουν, αφήνοντας τα μόνα στο χώρο του νηπιαγωγείου ή του σχολείου. Έχουν επίσης παρατηρηθεί πολύ ζωντανές φαντασιώσεις που έχουν σχέση με την εγκατάλειψη και το θάνατο των γονέων. Μια πρόσθετη συνέπεια από το χωρισμό είναι η επιθετικότητα εναντίον των άλλων παιδιών, Είναι γενικά κατανοητό ότι όλες οι παραπάνω αντιδράσεις των παιδιών δείχνουν το φόβο τους ότι θα εγκαταλειφθούν από τον ένα ή και τους δύο γονείς τους. Ο φόβος γίνεται οξύτερος όταν έχει διακοπεί η επαφή με τον ένα γονέα.

4.3.2.2 Παιδιά σχολικής ηλικίας

Η ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων των παιδιών αυτής της ηλικίας διευκολύνει την κατανόηση της συμπεριφοράς, των αντιδράσεων και των συναισθημάτων τόσο των άλλων όσο και του εαυτού τους. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι τα παιδιά της ηλικίας αυτής έχουν ακόμη τη δυνατότητα για μια πληρέστερη ερμηνεία των αντιδράσεων, των συναισθημάτων, και των αιτιών που σχετίζονται με το χωρισμό. Οι αντιδράσεις των παιδιών της σχολικής ηλικίας χαρακτηρίζονται συνήθως από κατάθλιψη, απόσυρση, θλίψη, φόβο, άγχος, φαντασιώσεις για προσωπική ευθύνη, φαντασιώσεις για συμφιλίωση των γονέων, θυμό, οργή, πτώση της σχολικής επίδοσης, αλλαγές στη συμπεριφορά στο σχολείο, επιθετικότητα, αισθήματα απώλειας ή απόρριψης, αναζήτηση των αιτιών και επεξηγήσεων για το διαζύγιο, ντροπή και εσωτερικές συγκρούσεις για τη «θέση» που θα πάρουν υπέρ του ενός ή του άλλου γονέα(Allison &

Furstenberg,1989, Brady, Bray & Zeep,1986, Brown,1980 Guidubaldi, Cleminshaw, Perry & McLoughlin,1983, Wallerstein & Kelly,1976,1980)

Οι αντιδράσεις των παιδιών αυτής της ηλικίας χαρακτηρίζονται από την έντονη σύγκρουση αισθημάτων θυμού, οργής και «αφοσίωσης» προς τον έναν ή

τον άλλο γονέα ή και τους δυο γονείς. Τα παιδιά σε αυτή την αναπτυξιακή περίοδο είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στις πιθανές «απαιτήσεις» να πάρουν θέση στις διαμάχες υπέρ του ενός ή του άλλου γονέα, και να είναι «αφοσιωμένα», αντίστοιχα, προς τον έναν ή τον άλλο γονέα. Αυτό συμβαίνει γιατί ίσως οι γονείς θεωρούν τα παιδιά αρκετά μεγάλα, ώστε να τα έχουν σύμμαχο και αρκετά μικρά για να προκαλούν και να ενισχύουν τέτοιες μορφές συμπεριφοράς(Wallerstein & Kelly,1980). Η σύγκρουση όμως αυτή επιτείνεται και από την ικανότητα των παιδιών να εμπλέκονται πλέον στη δυναμική των σχέσεων της οικογένειας, επηρεάζουν ενεργητικά και να «κατευθύνουν» με επιδέξιους τρόπους τις σχέσεις και την επικοινωνία των μελών της οικογένειας μετά το χωρισμό(Hess & Camara,1979, Wallerstein & Kelly, 1980)

Στα κάπως μεγαλύτερα παιδιά η θλίψη και η λύπη παραμένουν ένα κυρίαρχο χαρακτηριστικό γνώρισμα, αλλά ο θυμός γίνεται περισσότερο αισθητός. Ο θυμός συνήθως κατευθύνεται προς τους γονείς, ιδιαίτερα προς εκείνον με τον οποίο το παιδί ζει και ο οποίος τις περισσότερες φορές είναι η μητέρα. Ανεξάρτητα από τα πραγματικά γεγονότα που οδήγησαν στη διάλυση του γάμου, η μητέρα είναι πιθανό να κατηγορηθεί από το παιδί για οτιδήποτε έχει συμβεί. Ο απών πατέρας είναι αρκετά πιθανό να εξιδανικευτεί, ενώ η μητέρα θεωρείται υπεύθυνη που εκείνος έφυγε μακριά. Τα παιδιά, ειδικά στις ηλικίες των 7 έως 8 ετών, ενδέχεται να εκφράσουν πολύ έντονη επιθυμία για τον πατέρα τους. (Herbert, 2008)

Είναι ενδιαφέρουσα η παρατήρηση ενός διευθυντή δημοτικού σχολείου: « Το παιδί γίνεται σκυθρωπό όταν το ζευγάρι διαλύεται. Δεν παίζει πια στην τάξη, είναι σαν να βρίσκεται στα σύννεφα, είναι απορροφημένο στις σκέψεις του και στους διαλογισμούς του». Αυτή η συμπεριφορά εκφράζει ένα βαθύτερο κλονισμό τον οποίο το παιδί δεν μπορεί να μεταφράσει με λόγια. Ακόμα, μια λέξη που χαρακτηρίζει τα παιδιά των χωρισμένων γονέων στη σχολική ηλικία είναι ο

«αποπροσανατολισμός». Δεν ξέρουν πώς να προσανατολιστούν. Προσανατολισμός σημαίνει να αναπτύσσονται από μέρα σε μέρα οι δυνατότητες του ατόμου για ένα μελλοντικό σκοπό. Αλλά, τα παιδιά αυτά δεν ξέρουν αν οφείλουν το μεν κορίτσι να γίνει κορίτσι με σκοπό να παντρευτεί μια μέρα ή να

γίνει μια μελλοντική χωρισμένη. Το δε αγόρι να γίνει αγόρι με σκοπό να ζευγαρώσει μια μέρα ή να μείνει εργένης, αν ο πατέρας του δεν έχει ξαναπαντρευτεί.(Dolto,1993)

4.4 Επιπτώσεις του διαζυγίου στη σχολική επίδοση των παιδιών

Ο χωρισμός των γονέων είναι μια διαδικασία με πολλά στάδια, κατά τα οποία οι αντιδράσεις των παιδιών - ιδιαίτερα κατά την αρχική περίοδο είναι έκδηλες στο σπίτι και στο σχολείο. Συχνά τα παιδιά αισθάνονται πως ο χώρος του σχολείου είναι πιο «ασφαλής» για να εκδηλώσουν τα συναισθήματά τους.

Τα παιδιά ανάλογα με την προσαρμογή τους στο σχολείο έχουν χωριστεί στις ακόλουθες ομάδες αναφέρει η Χατζηχρήστου Χρ. (1999): 1) παιδιά στα οποία δεν παρατηρήθηκε αλλαγή και ήταν αυτά που είχαν καλή προσαρμογή πριν το διαζύγιο, η οποία συνέχισε να υπάρχει και μετά το διαζύγιο και αυτό οφείλεται στις καλές σχέσεις που είχαν τα παιδιά με τους γονείς. 2) παιδιά που παρουσίασαν έντονη θλίψη - θυμό στο σχολείο και παλινδρόμηση στο σπίτι αλλά η συμπεριφορά τους βελτιώθηκε 6 - 8 εβδομάδες μετά το χωρισμό των γονέων 3) παιδιά που εκδήλωσαν υπερβολική προσκόλληση, παλινδρόμηση, σύγχυση και αποδιοργάνωση και είχαν ανάγκη από ψυχολογική υποστήριξη 4) παιδιά με προβλήματα προσωπικότητας, εσωτερικευμένες διαταραχές - κυρίως κορίτσια - πριν το χωρισμό που επιδεινώθηκε μετά το χωρισμό. Η καλή επικοινωνία των παιδιών με το γονέα που έχει την επιμέλεια είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη καλή προσαρμογή τους. Οι συνεχόμενες διαμάχες - συγκρούσεις με τους γονείς συνδέονται με τις μειωμένες επισκέψεις του παιδιού στο σπίτι του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια. Αντίθετα η έλλειψη επικοινωνίας έχει συσχετιστεί με την

καθυστέρηση της γλωσσικής ανάπτυξης των παιδιών βρεφικής και νηπιακής ηλικίας.

Στα παιδιά σχολικής ηλικίας η εξωτερίκευση του θυμού - ιδιαίτερα των αγοριών στο σχολικό περιβάλλον, με ποικίλες μορφές επιθετικότητας, αντίδρασης, απειθαρχίας, διευκόλυνε τα παιδιά να αποκτήσουν την ισορροπία

τους σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, ενώ αντίθετα σοβαρές διαταραχές παρουσίασαν τα παιδιά που ο θυμός τους παρέμεινε εσωτερικευμένος προς όλα τα άτομα και περιβάλλοντα, οπότε και εκδήλωσαν παθητική παλινδρόμηση.

Όσον αφορά τη σχολική προσαρμογή των παιδιών οι μελέτες δείχνουν ότι τα αγόρια είναι αυτά που στο σχολικό περιβάλλον παρουσιάζουν μεγαλύτερη επιθετικότητα από τα κορίτσια, χαμηλότερες βαθμολογίες και δέχονται λιγότερο τη κριτική σε σχέση με τα παιδιά που ζουν και με τους 2 γονείς τους. (Χατζηχρήστου Χρ. 1999).

Οι διαφορές στη γνωστική και σχολική επίδοση των παιδιών από μονογονεϊκές ή μη οικογένειες εξαρτάται και από άλλες καθοριστικές μεταβλητές όπως το κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο, οι οικονομικές δυσκολίες, τα υψηλά επίπεδα άγχους και η περιορισμένη επικοινωνία παιδιών - γονέων.

Ο Κυριαζόπουλος (2002), επισημαίνει ότι, το παιδί του διαζυγίου μπορεί να νιώθει φοβία για το σχολείο ή ακόμη και απόρριψη γι' αυτό. Επίσης, το παιδί μπορεί να αρνείται να συνεργαστεί με το δάσκαλο ή με τα άλλα παιδιά, να βάζει τα κλάματα, να είναι δειλό ή επιθετικό, να έχει ακράτεια ούρων, τάση για εμετό και το χειρότερο και συγκινητικότερο, το ίδιο το παιδί να έχει απορρίψει τον ένα γονέα του και να μην δέχεται να τον δει ούτε στο διάλειμμα.

Έρευνες που έκανε η Dr. Joanne Rocklin, η οποία εργάζεται με ζευγάρια που παίρνουν διαζύγιο, δείχνουν ότι, είτε η οικογένεια είναι χωρισμένη είτε όχι, οι συνεχιζόμενες συγκρούσεις των γονέων είναι η πιο βλαβερή παράμετρος για τα παιδιά όλων των ηλικιών. Παιδιά των οποίων οι γονείς τσακώνονται συχνά μπροστά τους, έχουν μικρότερες κοινωνικές δεξιότητες από τους συνομηλίκους τους και παίρνουν χαμηλότερους βαθμούς στο σχολείο.

Η Vicki Lansky (1994), υπογραμμίζει ότι, η επίδραση του διαζυγίου στην συμπεριφορά και στη σχολική επίδοση διαφέρει από παιδί σε παιδί. Κάποια παιδιά αναφέρει ότι, περνούν πολύ δύσκολες στιγμές, αποτυγχάνουν στα μαθήματα, αρνούνται να συμμετάσχουν σε οτιδήποτε δεν είναι υποχρεωτικό, αγνοούν τους δασκάλους που προσπαθούν να βοηθήσουν και χάνουν φίλους εξαιτίας της επιθετικότητας ή της απάθειάς τους. Η Lansky τονίζει ότι, αυτό

συμβαίνει γιατί, είναι δύσκολο να ανταπεξέλθεις στις απαιτήσεις του σχολείου, όταν είσαι θλιμμένος και υποφέρεις.

Ωστόσο, άλλα παιδιά βλέπουν το σχολείο σαν ένα σωσίβιο. Απορροφούνται από το διάβασμα, τις σχολικές δραστηριότητες και τις φίλες, προσπαθώντας να ξεφύγουν από τα προβλήματά τους. Μερικοί βρίσκουν ακόμη ότι, η ευκαιρία να μιλήσουν για το διαζύγιο με τους καθηγητές ή τους φίλους τους, είναι ένας τρόπος εκτόνωσης. Άλλοι μπορεί να προτιμούν να κρατήσουν τα οικογενειακά τους προβλήματα στο σπίτι και να βλέπουν το σχολείο σαν ένα μέρος για να χαλαρώσουν και να τα ξεχάσουν όλα. Έτσι λοιπόν, αν και μερικά παιδιά σχολικής ηλικίας βελτιώνονται στο σχολείο σε μια προσπάθειά τους να ξεχάσουν τι συμβαίνει στο σπίτι, άλλα χειροτερεύουν γιατί ανησυχούν φοβερά για τους γονείς τους.

Η Lansky αναφέρει ότι, μερικές φορές, το παιδί θα αφήσει τους βαθμούς του να πέσουν σαν ένα τέχνασμα για να τραβήξει την προσοχή των γονιών του και να τους φέρει αναγκαστικά πιο κοντά. (V. Lansky ,1994)

Η Κογκίδου Δ. (1995), αναφέρει ότι, τα παιδιά που μεγαλώνουν σε μονογονεϊκές οικογένειες, αποτελούν μια ομάδα υψηλού κινδύνου από πολλές απόψεις και φυσικά ως προς την εκπαιδευτική επιτυχία, χωρίς όμως να υπάρχει μεγάλος βαθμός συμφωνίας ως προς τις αιτίες. Ωστόσο, τονίζει ότι, υπάρχουν έρευνες που δείχνουν ότι οι εκπαιδευτικοί έχουν διαφορετική αντίληψη και προσδοκίες, για τα παιδιά των χωρισμένων γονέων από αυτές που σχηματίζουν για τα παιδιά που ζουν σε οικογένειες με δυο γονείς. Επιπλέον αναφέρει ότι, οι αλλαγές στην οικογενειακή οργάνωση- που χαρακτηρίζουν τις μονογονεϊκές οικογένειες- έχουν συσχετιστεί με δυσκολίες στην επίτευξη εκπαιδευτικής

επιτυχίας των παιδιών μέσω πολλών μηχανισμών, όπως ένταση από τις συσσωρευμένες αλλαγές(Simmons, Burgeson, Carlton- Ford and Blyth, 1987), ένταση εξαιτίας της ύπαρξης ενός θετού γονέα (Amato and Ochiltree, 1987), χαμηλότερες προσδοκίες των εκαπιδευτικών για τα παιδιά αυτών των οικογενειών (Hess and Camara, 1979), ελάχιστος διαθέσιμος χρόνος των γονέων για τα παιδιά και η πίεση από τις εργασιακές συνθήκες (Milne, Meyers, Rosenthal and Ginsburg, 1986), η επίδραση της προσαρμογής του γονέα στο νέο σχήμα οικογενειακής οργάνωσης που επηρεάζει άμεσα τη δυνατότητα προσαρμογής του παιδιού. (Hess and Camara, 1979), η διαθεσιμότητα ανδρικών μοντέλων στο περιβάλλον του παιδιού. (Κογκίδου Δ., 1995)

Ωστόσο, ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία, είναι ότι υπάρχει κοινωνικός στιγματισμός, ο οποίος σε συνδυασμό με αρκετές από τις παραπάνω καταστάσεις, μπορεί να οδηγήσει τα παιδιά σε μη ευνοϊκή θέση στο σχολείο, όπως άλλωστε προκύπτει από τα αποτελέσματα των ερευνών. (Carmezzy and Rutter, 1983 στο Κογκίδου Δ., 1995).

Παρόλα αυτά, η Weisner & Garnier (1992), υπογραμμίζουν ότι, παρά τους σημαντικούς κινδύνους που αναφέρθηκαν, υπάρχουν αρκετοί λόγοι που αιτιολογούν την πρόβλεψη ότι, αρκετά παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών, μπορούν να έχουν εκπαιδευτική επιτυχία. Υποστηρίζουν ότι αυτό που καθορίζει τελικά την εκπαιδευτική επιτυχία των παιδιών, είναι η ποιότητα της οικογενειακής ζωής (εισόδημα, προσδοκίες- αξίες γονέων). Αυτή, αποτελεί έναν παράγοντα προστασίας από τον κίνδυνο για εκπαιδευτική αποτυχία καθώς και η προσήλωση στις αξίες που έχει η οικογένεια (π.χ. αξίες επιτυχίας) (Κογκίδου Δ.,1995).

Σε μια συγκριτική μελέτη μεταξύ παιδιών χωρισμένων γονέων που ζούσαν με τους 2 γονείς τους σε 3 τάξεις του Δημοτικού σχολείου (Α' , Γ' , Ε'), σε εθνικό επίπεδο στις ΗΠΑ ο Guidubaldi και οι συνεργάτες του βρήκαν διαφορές μεταξύ των 2 ομάδων σε σχέση με τις μεταβλητές σχολικής επίδοσης, γνωστικής ανάπτυξης και κοινωνικής και συναισθηματικής προσαρμογής. Τα παιδιά των χωρισμένων γονιών ήταν περισσότερο εξαρτημένα, απείθαρχα και λιγότερο

δημοφιλή στους συμμαθητές τους σύμφωνα με εκτιμήσεις των δασκάλων τους. Είχαν επίσης μικρότερους βαθμούς στη γλώσσα και στα μαθηματικά, ήταν περισσότερο πιθανό να μείνουν στην ίδια τάξη και είχαν χαμηλότερα ποσοστά επιτυχίας σε τεστ νοητικής και σχολικής επίδοσης. Οι διαφορές όμως στις σχολικές μετρήσεις ήταν μικρές. Ως προς τις διαφορές προσαρμογής των παιδιών σε σχέση με το φύλλο διαπιστώθηκε ότι τα αγόρια από χωρισμένους γονείς είχαν

περισσότερες δυσκολίες συμπεριφοράς και επίδοσης σε σχέση με τα κορίτσια χωρισμένων γονέων όσο και με τα αγόρια που ζούσαν και με τους 2 γονείς. Επίσης τα αγόρια των χωρισμένων γονέων της Ε΄ τάξης είχαν περισσότερες δυσκολίες από τα αγόρια της Α΄ και Γ΄ τάξης, ενώ αυτή η διαφορά δεν βρέθηκε για τα κορίτσια. (Guidubaldi J. 1985: σελ.532).

Ο Μάρτιν Ρίτσαρντς (1995) σε μια πιο πρόσφατη έρευνα, ανέλυσε ένα μεγάλο μέρος ερευνητικού υλικού, σχετικά με την επίδραση του διαζυγίου των γονέων στα παιδιά, από την Αυστραλία, τις Η.Π.Α., την Βρετανία και άλλες χώρες. Υποστήριξε ότι, οι έρευνες αυτές κατέληξαν σε μια σειρά από αξιόπιστα συμπεράσματα. Μέσα από την ανάλυση διαπίστωσε ότι, τα παιδιά με όμοια κοινωνική προέλευση, οι γονείς των οποίων είχαν χωρίσει ή διαζευχθεί, εμφανίζουν μικρές αλλά σταθερές διαφορές αργότερα στη ζωή τους, από τα παιδιά των οποίων οι γονείς δεν είχαν χωρίσει. Κατά μέσον όρο, αναφέρει ότι, τα παιδιά αυτά έχουν χαμηλότερα επίπεδα αυτοεκτίμησης και σχολικής επιτυχίας, ενώ ως ενήλικες αλλάζουν συχνότερα δουλειές και εμφανίζουν μια τάση να χωρίζουν και οι ίδιοι. Ο Ρίτσαρντς τονίζει ότι, οι διαφορές αυτές δεν είναι καθόλου εύκολο να εξηγηθούν, όσο σταθερές κι αν είναι. Ωστόσο, αναφέρει ότι μερικά παιδιά των οποίων οι γονείς έχουν διαζευχθεί, έχουν πετύχει στο σχολείο και δεν εμφανίζουν ιδιαίτερα σημάδια έλλειψης αυτοεκτίμησης. Αντίθετα, παιδιά των οποίων οι γονείς δεν χώρισαν, πέρασαν δυστυχισμένα παιδικά χρόνια, δεν τα κατάφεραν καλά στο σχολείο και δεν είχαν επιτυχημένη επαγγελματική ζωή. (Ρίτσαρντς, 1995)

Όσον αφορά τη γνωστική ανάπτυξη και τη σχολική επίδοση των παιδιών της σχολικής ηλικίας σχετικές έρευνες χρησιμοποιούν το γενικό όρο «οικογένειες με

απόντα τον πατέρα». Επειδή όμως στον όρο αυτό αναφέρει η Χατζηχρήστου Χρ., περιλαμβάνονται διάφορες μορφές οικογένειας και η απουσία του πατέρα συμβαίνει σε διαφορετικές ηλικίες των παιδιών η εξαγωγή συμπερασμάτων είναι προβληματική. Μερικές έρευνες πάλι διαπιστώνουν πως η σχολική επίδοση των εφήβων χωρισμένων γονέων είναι χαμηλότερη ενώ άλλες δείχνουν ότι η οικογενειακή δομή μακροπρόθεσμα έχει μικρή συσχέτιση με τη σχολική επίδοση

των εφήβων. Η χαμηλότερη δε σχολική επίδοση των εφήβων πιθανόν συσχετίζεται με τις συχνές απουσίες και τη διακοπή από το σχολείο όπως επίσης και με τη πιθανή μικρότερη άσκηση ελέγχου και φροντίδας για το σχολείο από τους γονείς. (Χατζηχρήστου Χρ., 1999:σελ. 143)

Στην Αυστρία όπως προέκυψε από έρευνα τα παιδιά των χωρισμένων γονέων υστερούσαν στη γραφή, ανάγνωση και αριθμητική. Στην Ιταλία προέκυψαν ότι τα παιδιά παρουσίασαν περισσότερες δυσκολίες στη σχολική τους προσαρμογή. Στην Ολλανδία τα παιδιά παρουσίασαν προβλήματα στο τομέα της «εκπαίδευσης» και αυτό γιατί προέρχονταν από μη αναπτυγμένο περιβάλλον. Στη Δανία τα παιδιά που προέρχονταν από μονογονεϊκές οικογένειες παρουσίασαν προβλήματα στη σχολική επίδοση.

Στην Ελλάδα σε μια έρευνα που ξεκίνησε στη δεκαετία του '70 για να παρατηρηθεί και να καταγραφεί η επίδραση του διαζυγίου πάνω σε κάθε μέλος της οικογένειας, σχετικά με τις αντιδράσεις των παιδιών των χωρισμένων γονιών στο σχολείο, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μερικές περιπτώσεις συμπεριφοράς του παιδιού στο σχολείο καθρέπτιζε τη συμπεριφορά τους και αλλού. (Μαρία Μαντζιάρου - Κανελλοπούλου, 1981: σελ.181.

4.5 Οικονομικές επιπτώσεις

Ο οικονομικός παράγοντας είναι ζωτικής σημασίας μετά το χωρισμό. Υπάρχει στενή συσχέτιση ανάμεσα στην απουσία του πατέρα και τη φτώχεια, και πολλές από τις δυσμενείς επιπτώσεις της στέρησης του πατέρα είναι κυρίως οι συνέπειες της φτώχειας. Η φτώχεια ασκεί μεγάλη πίεση στη μητέρα. Μια παρατεταμένη

περίοδος δυσκολιών που οδηγεί σιγά- σιγά στην τελεσίδικη απόφαση του διαζυγίου μπορεί να κάνει τη μητέρα να νιώσει κατάθλιψη και ψυχική και σωματική εξάντληση. Η οικονομική πίεση ίσως εξαντλήσει τα τελευταία συναισθηματικά αποθέματα της μητέρας που έχει μείνει μόνη, και για μια γυναίκα σε αυτή τη κατάσταση το να βρει στέγη είναι εξαιρετικά δύσκολο. Τα παιδιά κάτω των πέντε ετών έχουν ανάγκη από ιδιαίτερη φροντίδα και στενή

παρακολούθηση. Εάν η μητέρα διαθέτει λιγοστά χρήματα, ίσως αναγκαστεί να ζητήσει εργασία χωρίς προηγουμένως να έχει βρει το κατάλληλο άτομο που θα την αναπληρώσει ικανοποιητικά στην φροντίδα του παιδιού. Αυτό αρκετές φορές, οδηγεί σε ανεπαρκή προστασία και παρακολούθηση του παιδιού. Συχνά οι μητέρες που στερούνται τους συζύγους τους χάνουν την κοινωνική τους ζωή, όπως και τη συναισθηματική και σωματική υποστήριξη. Δεδομένων όλων αυτών των παραγόντων, δεν πρέπει να εκπλήσσει σχεδόν καθόλου το γεγονός ότι μερικές γυναίκες εκφράζουν επιφυλάξεις για τη δύναμη και την επάρκειά τους να τα βγάλουν πέρα μόνες με όλες τις ευθύνες της ανατροφής των παιδιών.(Herbert, 2008)

Μέσα λοιπόν στο δικό τους προβληματισμό και τις άμεσες ψυχολογικές συνέπειες του χωρισμού έχουν να αντιμετωπίσουν και τη φροντίδα των τέκνων επιβαρύνοντας τις οικονομικά και ηθικά. Συχνά οι ίδιες οι μητέρες φοβούμενες τις δυσκολίες ανατροφής των παιδιών σε μονογονεϊκό περιβάλλον καταβάλλουν περισσότερη ενέργεια και σαφώς κουράζονται περισσότερο. Αυτό το τελευταίο σε συνδυασμό με τον κοινωνικό στιγματισμό τις κάνει πια να αισθάνονται μειονεκτικά. Συνήθως μάλιστα η αίσθηση αυτή είναι πραγματική, αφού μετά το διαζύγιο απουσιάζουν από την προηγούμενη κοσμική ζωή τους λόγω και του συνδρόμου ανεπάρκειας και του μειωμένου ελεύθερου χρόνου εφόσον επιφορτίζονται αποκλειστικά με την ανατροφή των παιδιών και λόγω των οικονομικών δυσχερειών. Έτσι είναι συνηθισμένο φαινόμενο να βλέπουμε διαζευχθείσες γυναίκες να μένουν ανύπαντρες για να αντέξουν τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα ή για να αφιερωθούν περισσότερο στα παιδιά τους.

Από την άλλη κάναμε ήδη λόγο για τη δυσχερή οικονομική τους θέση. Στα καθημερινά και πάγια έξοδα προστίθεται για κάποιον -αν όχι και για τους δύο- συζύγους και η επιβάρυνση του ενοικίου. Το σπίτι που μπορεί να είχε χωρίς ενοίκιο η οικογένεια (φιλοξενούμενοι από γονείς, αγορά, γονική παροχή κλπ) μετά το διαζύγιο δεν υπάρχει πια και τουλάχιστον ο ένας θα υποχρεωθεί να νοικιάσει ένα νέο σπίτι επιβαρύνοντας την τσέπη του. Άλλοτε η διαζευχθείσα απασχολούνταν μόνο με τα οικιακά και δεν είχε βγει στην παραγωγή, κάτι που εκ των πραγμάτων υποχρεώνεται να αλλάξει και να αναζητήσει εργασία εκτός σπιτιού. Ωστόσο, στατιστικά οι περισσότερες γυναίκες που υποβάλλουν αίτηση διαζυγίου είναι μορφωμένες και είναι εργαζόμενες εκτός οικίας.

Η διατροφή ουσιαστικά έρχεται να καλύψει ένα τέτοιο κενό και να υποχρεώσει τον πατέρα να συνεχίσει να συμβάλλει για το καλό των παιδιών του. Ωστόσο, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που δε δίνεται διατροφή δυσκολεύοντας τη ζωή των μητέρων και των παιδιών. Πρέπει όμως στο ζήτημα αυτό να κάνουμε μια διευκρίνηση. Η διατροφή που δίνεται παραδοσιακά είναι πολύ χαμηλή για να εξασφαλίσει ένα αξιοπρεπές μέλλον για τη ζωή των παιδιών. Από την άλλη μέσα στις ευρύτερες οικονομικές δυσχέρειες στη χώρα μας η διατροφή μοιάζει υψηλή για τους πατέρες και μοιάζει ανάλογα με το επάγγελμά τους με πραγματική αφαιμάξη οδηγώντας και αυτούς σε οικονομικό μαρασμό. Οι άνδρες έχουν ίσως τις λιγότερες επιπτώσεις, επειδή κυρίως δεν υφίστανται την κοινωνική κατακραυγή. Ωστόσο, τα ψυχολογικά προβλήματα και σε αυτούς είναι αξιοσημείωτα. Λόγω όμως της ελευθερίας που έχουν οι άνδρες στη σύναψη σχέσεων και την απουσία του κοινωνικού στιγματισμού μπορούν να ξαναδημιουργήσουν τη ζωή τους. Βέβαια κάτι τέτοιο σαφώς και τους επιβαρύνει οικονομικά αφού δίπλα στα έξοδα της νέας οικογένειας θα πρέπει να προστεθούν και εκείνα της διατροφής.

Αυτός είναι ένας πολύ σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας ο οποίος δεν βοηθά τη μόνη- μητέρα και το/τα παιδί/ά της να ορθοποδήσουν.. Πολλές μόνες-μητέρες δεν έχουν ξαναεργαστεί ποτέ πριν το διαζύγιο και όταν αναγκαστούν να το κάνουν, δυσκολεύονται αρκετά στο να προσαρμοστούν οι ίδιες αλλά και τα

παιδιά τους, τα οποία δεν έχουν συνηθίσει τη μητέρα τους να λείπει από το σπίτι και να τα φροντίζει ή γιαγιά ή να πηγαίνουν στον παιδικό σταθμό. Ακόμη δεν είναι λίγες οι μητέρες οι οποίες είναι ανειδίκευτες και αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες στην εύρεση εργασίας, λόγω των υψηλών απαιτήσεων στην αγορά εργασίας. (άρθρο του site www.poll daddy.com.δημοσίευση 6/3/07)

4.6 Επαγγελματικές συνέπειες

Τον πρώτο καιρό μετά το διαζύγιο, η αποτελεσματικότητα του ατόμου, συνήθως μειώνεται, εξαιτίας όσων συμβαίνουν γύρω του. Τότε οι απουσίες από το γραφείο αυξάνουν και η ικανότητα συγκέντρωσης στη δουλειά ελαττώνεται, επειδή ο κόσμος του ατόμου καταρρέει γύρω του.

Φαίνεται φυσικό, αλλά δεν είναι καθόλου δίκαιο, άτομα που μόλις έχουν χωρίσει να εισπράττουν από το επαγγελματικό περιβάλλον τους λιγότερη συμπάθεια, σε σύγκριση με τα άτομα που πενθούν για την απώλεια κάποιου δικού τους προσώπου. Πολλοί χωρισμένοι, μάλιστα, άντρες και γυναίκες, παραπονιούνται πως αντιμετωπίζονται ρατσιστικά στον επαγγελματικό τους χώρο. Αυτό μπορεί να οφείλεται τόσο στη δική τους έλλειψη αξιοπιστίας (νευρικές κρίσεις, προβλήματα με τα παιδιά, απουσίες για τα δικαστήρια), όσο και σε διάφορες ασθένειες, καθώς και στην πιθανότητα να αντιμετωπίζουν οι άλλοι το διαζύγιο ως μια απόδειξη ψυχολογικής αστάθειας. Στις πρώτες φάσεις διάστασης ή της διάλυσης του γάμου, είναι αναπόφευκτη και συχνή η συναισθηματική κατάρρευση- και είναι εντελώς αδύνατον αυτή η κατάρρευση να μην επηρεάζει την καθημερινή ζωή. Αυτό σημαίνει πως η εξωτερική εργασία, όταν υπάρχει, δεν μπορεί παρά να επηρεαστεί δυσμενώς.

Γυναίκες που εργάζονταν και ταυτόχρονα μεγάλωναν οι ίδιες τα παιδιά τους, μπορεί ξαφνικά να διαπιστώσουν πως αυτό το κατόρθωσαν μόνο χάρη στη βοήθεια του συζύγου. Άλλες γυναίκες πάλι, που δεν είχαν εργαστεί αρκετά χρόνια, επειδή έμεναν στο σπίτι φροντίζοντας τα παιδιά τους, βλέπουν πως δεν

είναι πια καθόλου εύκολο να ξαναβρούν δουλειά, ακόμη κι όταν δεν έχουν φιλοδοξίες να συνεχίσουν την παλιά τους καριέρα. Τελικά, υποχρεώνονται να δεχτούν οποιαδήποτε εργασία, ασχέτως του αν ταιριάζει με τις σχολικές ώρες και τις διακοπές των παιδιών τους. Παρόλα αυτά, ορισμένα άτομα βρίσκουν στην εξωτερική εργασία μια αίσθηση αυτοπεποίθησης κι έναν τρόπο οικονομικής επιβίωσης, γεγονός που απαλύνει σε μεγάλο βαθμό τον πόνο τους. (Κίρκ, Μ., 2002)

4.7 Οι επιπτώσεις ενός νέου γάμου στα παιδιά

Ο Martin Herbert (1998), αναφέρεται στις επιπτώσεις που έχει ο νέος γάμος του μπαμπά ή της μαμάς, πάνω στα παιδιά και στον τρόπο, με τον οποίο αυτά αντιδρούν. Όταν ο γονέας θα ξαναπαντρευτεί, είναι πιθανό να εμφανιστούν προβλήματα προσαρμογής. Οι δυσκολίες του ετεροθαλούς παιδιού, όπως και τα προβλήματα του θετού γονέα είναι θρυλικά.

Έρευνες έχουν δείξει ότι, όταν οι γονείς ξαναπαντρευτούν, υποβάλλουν τα παιδιά τους σε κάποιο βαθμό τραυματικής εμπειρίας. Όταν ένα παιδί με τον νέο γάμο της μητέρας ή του πατέρα του, αλλάζει σπίτι βιώνει υψηλότερα επίπεδα αβεβαιότητας, ανασφάλειας και πίεσης. Όταν ιδιαίτερα πρόκειται, για νεαρούς εφήβους εμφανίζονται σημαντικά προβλήματα αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Περισσότερος καταστροφικός και από το φόβο της ζήλιας είναι το παιδί, ο φόβος της εγκατάλειψης. Γιατί το παιδί νιώθει πως οι γονείς του αφοσιώνονται συνεχώς σε άλλες ρομαντικές σχέσεις και τους δίνουν προτεραιότητα αναλογικά με τη σχέση τους με το ίδιο. Όταν ο γονέας που βρίσκει νέο σύζυγο είναι του ίδιου φύλου με το παιδί, υπάρχει μεγαλύτερος κίνδυνος να εμφανιστούν ψυχολογικά προβλήματα. Όλα τα παραπάνω βέβαια, προέρχονται από στατιστικά στοιχεία και αντικατοπτρίζουν απλώς, έναν ελάχιστο αυξημένο κίνδυνο. Ως αντιπαραβολή, υπάρχουν πολλά παραδείγματα θετών γονέων που φέρνουν μεγάλη ευτυχία και ανακούφιση στα παιδιά που υιοθετούν. (Martin Herbert,1998)

Όπου εμφανίζονται, καταστάσεις προστριβών, ζήλιας και αμφιθυμίας, που είναι συνηθισμένα χαρακτηριστικά στις σχέσεις θετού παιδιού - θετού γονέα,

υπάρχει τρόπος να ξεπεραστούν. Με σωστό χειρισμό που εκφράζει περίσκεψη και συναισθηματική συμμετοχή. Δηλαδή, ο γονιός πρέπει να προσπαθήσει να δει τα πράγματα από την πλευρά του παιδιού. Να καταλάβει πως νιώθει και να προσπαθήσει να εξηγήσει τον θυμό και τα υπόλοιπα συναισθήματα που αισθάνεται. Έτσι, θα καταφέρει να έρθει πιο κοντά του, θα γίνει το πρώτο πλησίασμα και σιγά - σιγά θα ξεκαθαριστούν κάποια πράγματα. (Martin Herbert,1998)

Σύμφωνα με την Κ. Γκάρμαρ και Φ. Τεοντόρ (1996), τα μέλη μιας παραδοσιακής οικογένειας έχουν ευθύς εξαρχής την αίσθηση, ότι ανήκουν κάπου και είναι μια αίσθηση η οποία συμβολίζεται κυρίως από το πατρώνυμο, κάτι που όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν. Στην οικογένεια, που έχει ανασυγκροτηθεί είναι απόλυτα δικαιολογημένο να έχει ο καθένας και το δικό του επώνυμο.

Οι ανακατατάξεις στην μέχρι πριν οικογενειακή ζωή δημιουργούν στο παιδί ερωτηματικά αναφορικά με τις ρίζες του. Βρίσκεται ξαφνικά, ανάμεσα σε δυο οικογένειες με δυο « πατεράδες» και δυο «μητέρες» και μπορεί να αναρωτηθεί για το αν προέρχεται επίσης, από πολλά γένη. Γι' αυτό και είναι απαραίτητο, να του διευκρινιστεί ότι η γενεαλογική σειρά καθορίζεται μόνο από τους γεννήτορες του. Αυτοί σηματοδοτούν την καταγωγή του, τη θέση του στη διάδοχη των γενεών και τους δεσμούς του με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας.

Μετά το χωρισμό των γονέων του, το παιδί αναγκάζεται να δημιουργήσει νέες σχέσεις και με τους δυο γονείς του, χωριστά πλέον. Είναι όμως υποχρεωμένο να δημιουργήσει συναισθηματικούς δεσμούς με τον «πατριό», τη «μητριά» - και αν υπάρχουν - και με τα νέα του αδέλφια. Όταν το παιδί υποχρεώνεται να προσαρμοστεί στην ύπαρξη δυο διαφορετικών οικογενειών, μια από τις πλέον δύσκολες καταστάσεις που έχει αντιμετωπίσει, ένα η διάσταση απόψεων όσον αφορά τη διαπαιδαγώγησή του. Όταν αυτό ισχύει και οι κανόνες των δυο οικογενειών είναι διαφορετικοί, τότε οι γονείς οφείλουν να τους καθορίσουν με σαφήνεια και να προσπαθούν να τους τηρούν σταθερά, ώστε και τα παιδιά να μάθουν να συμπεριφέρονται ανάλογα.

Οι ίδιες συγγραφείς συνεχίζουν αναφερόμενες στα συναισθήματα του παιδιού. Έτσι λοιπόν, αισθάνεται διχασμένο σαν να είναι κομμένο στα δυο. Ονειρεύεται διαρκώς πως, οι γονείς του θα ξανασμίξουν και όταν εμφανίζεται ο «νέος γονέας» διαψεύδεται αυτό το όνειρο του. Το παιδί που δεν έχει αποδεχτεί το διαζύγιο των γονιών του, κινδυνεύει να βιώσει το δεύτερο γάμο του γονέα του σαν προδοσία. Επειδή, τα παιδιά αργούν να δεχτούν τις νέες συγκινήσεις και αλλαγές θα ήταν προτιμότερο να μεσολαβήσει κάποιο χρονικό διάστημα μεταξύ της διάλυσης της οικογένειας του και της δημιουργίας μιας καινούργιας.

Το παιδί που ζει με δυο οικογένειες ξαφνικά, βρίσκεται και αντιμέτωπο με δυο διαφορετικούς τρόπους ζωής. Σε αυτές τις καταστάσεις, θα πρέπει να προσαρμοστεί. Αν μπορέσει να επωφεληθεί από αυτές τις διαφορές, θα κερδίσει μεγαλύτερη ευρύτητα πνεύματος. Δεν είναι, όμως πάντα εύκολο να εντοπίσει τι είναι αυτό που επιτρέπεται και τι όχι, σε κάθε οικογένεια. Το παιδί χρειάζεται χρόνο και ηρεμία. Χρειάζεται τον χρόνο του, για να αφήσει την μια οικογένεια και τις σχέσεις που δημιούργησε το Σαββατοκύριακο και να ξαναγυρίσει στην κανονική του οικογένεια, με την οποία ζει καθημερινά. (Κ.Γκάρμαρ και Φ.Τεοντόρ, 1996)

Σε άρθρο του Maureen Freely, στην εφημερίδα Guardian 2002, αναφέρει ότι «τα προβλήματα είναι λιγότερα αν η μητέρα είναι ευχαριστημένη από τη νέα της ζωή. Είναι καλύτερα για το παιδί να μεγαλώνει έτσι παρά με μια μητέρα πληγωμένη που θυσιάζει τη ζωή της για αυτό και του ζητάει ανταλλάγματα. Βέβαια τα παιδιά κάτω από τις προϋποθέσεις μίας νέας οικογένειας που δεν την επέλεξαν μπορεί να δυσανασχετήσουν στην αρχή, όμως αργότερα βλέποντας τους γονείς του, να έχουν ανασυγκροτήσει τη ζωή τους και να είναι ευτυχισμένοι, είναι και αυτά ευτυχισμένα και εξελίσσονται φυσιολογικά».

Η προσθήκη ενός νέου πατριού στην οικογένεια, ίσως να συναντήσει και άλλες δυσκολίες. Σύμφωνα με τη Satir V.,1989, ο πραγματικός γονιός και τα παιδιά, έχουν ζήσει χρόνια μαζί και μερικά πράγματα, όπως οικογενειακά αστεία και υπονοούμενα, μπορούν να κάνουν τον πατριό να αισθάνεται ξένος. Γι' αυτό λοιπόν ο πατριός θα πρέπει να έχει πάντα στο μυαλό του και τον άλλο, τον

αληθινό γονιό του παιδιού. Αυτό το πρόσωπο μπορεί να μένει αλλού και όμως είναι μια διαρκής παρουσία για τον πρόγονό του. Θα πρέπει να δώσει στο παιδί πολλές ευκαιρίες μέχρι να του δώσει να καταλάβει ότι δεν προσπαθεί να πάρει τη θέση του γονιού του. Αυτό απαιτεί χρόνο, υπομονή και αντοχή στην έλλειψη αγάπης.

Στην περίπτωση που ο πατέρας ξαναπαντρεύεται και κάνει παιδιά με την μητριά τους, τα παιδιά έχουν πολύ δουλειά να κάνουν για να ξεκαθαρίσουν μέσα τους τη θέση του πατέρα τους. Όταν τα πράγματα δεν είναι ξεκάθαρα ανάμεσα

στον πατέρα και τα παιδιά, η κατάσταση μπορεί να δημιουργεί συναισθήματα χαμηλής στάθμης, ερωτηματικά και ζήλιες. (Satir V., 1989)

Είναι φανερό ότι το διαζύγιο και η μετά από αυτό προσαρμογή των παιδιών είναι δύσκολη υπόθεση και ένας καινούριος γάμος μπορεί να φέρει νέα προβλήματα και να επιβάλλει νέα προσαρμογή. Εντούτοις, οι φυσικοί γονείς μπορούν να καταλάβουν τις ανάγκες των παιδιών και να συμβάλλουν στη δημιουργία καλών οικογενειακών σχέσεων. Αυτό που είναι απαραίτητο προκειμένου να υπάρξει μια καλή και υγιής σχέση μεταξύ νέου γονιού και παιδιού, είναι η ειλικρίνεια και η ανοιχτή επικοινωνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΜΕΤΑ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

5.1 Σχέσεις των μελών της οικογένειας μετά το χωρισμό

Οι περισσότερες έρευνες των προηγούμενων δεκαετιών αποσκοπούσαν κυρίως στη διερεύνηση των αρνητικών επιπτώσεων του διαζυγίου στην προσαρμογή των παιδιών. Αντίθετα, τα τελευταία χρόνια οι σύγχρονες έρευνες αποσκοπούν κυρίως στη διερεύνηση της λειτουργίας της οικογένειας και των σχέσεων των μελών της μετά το διαζύγιο, αφού έχει αποδειχθεί πλέον η καθοριστική σημασία τους στην προσαρμογή όλων των μελών της οικογένειας. Το διαζύγιο αποτελεί τη λύση του γάμου, αλλά δεν προκαλεί τη διάλυση της οικογένειας. Οι γονείς παύουν να είναι σύζυγοι και ο ένας μετακομίζει σε άλλο σπίτι. Η οικογένεια αλλάζει μορφή. Τα παιδιά όμως εξακολουθούν να έχουν δύο γονείς και οι γονείς συνεχίζουν να έχουν το γονεϊκό ρόλο. Ο χωρισμός των γονέων προκαλεί αλλαγές στις σχέσεις των μελών της οικογένειας και διαφορές στο ρόλο και τις υποχρεώσεις του γονέα που έχει την επιμέλεια των παιδιών συνήθως της μητέρας- σε σύγκριση με το γονέα ο οποίος δεν έχει την επιμέλεια. Οι Wallerstein και Kelly(1980) παρατηρούν ότι ενώ ο ρόλος της μητέρας (που έχει την επιμέλεια) στη φροντίδα και τη συναισθηματική στήριξη των παιδιών γίνεται περισσότερο κυρίαρχος στην οικογένεια μετά το διαζύγιο, δεν μειώνεται αντίστοιχα ο ψυχολογικός ρόλος του πατέρα. Ωστόσο, παρά τη σπουδαιότητα της συνεργασίας και της αλληλοϋποστήριξης των γονέων στα θέματα των παιδιών, που διευκολύνει την προσαρμογή και των γονέων και των παιδιών, έχει υπολογιστεί ότι στις Η.Π.Α. περίπου μόνο το ένα τέταρτο των χωρισμένων γονέων έχει τέτοιες σχέσεις, ενώ περίπου ίδιος αριθμός γονέων έχει αρνητικές σχέσεις (Maccoby & Mnookin 1992).

Μετά το χωρισμό των γονέων, οι αλλαγές που επέρχονται αφορούν τη δομή και την οργάνωση της οικογένειας, καθώς και τους ρόλους και τις σχέσεις των μελών της. Έρευνες έχουν δείξει ότι στην αρχή παρουσιάζονται δυσκολίες στην ιεραρχική

δομή της οικογένειας, στις συναισθηματικές σχέσεις και στη φροντίδα του νοικοκυριού. Κατά την αρχική περίοδο μετά το χωρισμό, οι διαζευγμένες μητέρες, παράλληλα με την ατομική-ψυχολογική προσαρμογή τους, έχουν να αντιμετωπίσουν τις αλλαγές σε όλους τους τομείς της ζωής τους με επακόλουθες επιπτώσεις στις μεθόδους διαπαιδαγώγησης και στην επικοινωνία τους με τα παιδιά. Κατά την περίοδο αυτή έχει παρατηρηθεί ότι οι διαζευγμένες μητέρες, σε σύγκριση με τις παντρεμένες, δείχνουν λιγότερη συνέπεια και αποτελεσματικότητα στον έλεγχο των παιδιών και έχουν μικρότερες απαιτήσεις και προσδοκίες από αυτά και λιγότερο κατάλληλη και στοργική επικοινωνία με τα παιδιά τους (Hetherington, Cx&Coz 1982 ,Hetherington, 1991). Οι διαζευγμένες μητέρες επανακτούν συνήθως την ικανότητα τους για φροντίδα και επικοινωνία με τα παιδιά σε διάστημα δυο χρόνων μετά το διαζύγιο, υπάρχει όμως η πιθανότητα να συνεχιστούν τα προβλήματα άσκησης ελέγχου μεταξύ των μητέρων και των γιων (Hetherington και συν., 1985 Hetherington, 1991),

Οι δυσκολίες στις σχέσεις γονέα- παιδιού στις μονογονεϊκές οικογένειες ποικίλλουν ανάλογα με την ηλικία των παιδιών (Wallertein & Kelly,1980). Ο Weiss υποστηρίζει ότι ένα πρόβλημα το οποίο αντιμετωπίζουν συνήθως οι διαζευγμένες μητέρες με τα παιδιά προσχολικής ηλικίας είναι ότι τα μικρά παιδιά επιζητούν έντονα τη συνεχή προσοχή και τη φροντίδα της μητέρας τους, παραπονιούνται, γκρινιάζουν, εκδηλώνουν έναν αρνητισμό και γενικά είναι πολύ απαιτητικά. Τα παιδιά σχολικής ηλικίας κατανοούν περισσότερο την ψυχολογική κατάσταση και την επιβάρυνση της μητέρας τους, έχουν όμως και αυτά πολλές απαιτήσεις από τη μητέρα τους, όπως οι συνομήλικοί τους που ζουν και με τους δυο γονείς. Η μεγάλη προσπάθεια των διαζευγμένων μητέρων να έχουν τα παιδιά τους τις ίδιες εμπειρίες και ευκαιρίες με τους συνομηλίκους τους που ζουν και με τους δυο γονείς και να συμμετέχουν σε εξωσχολικές δραστηριότητες επιβαρύνει ιδιαίτερα το καθημερινό τους πρόγραμμα. Στις μονογονεϊκές οικογένειες οι έφηβοι αναλαμβάνουν συνήθως περισσότερα καθήκοντα και υποχρεώσεις στο σπίτι και έχουν μεγαλύτερη αυτονομία στη λήψη αποφάσεων, εμπειρίες καθοριστικές για να «μεγαλώσουν γρηγορότερα». Οι διαζευγμένες μητέρες συχνά έχουν διαφονίες με τους εφήβους και αντιμετωπίζουν

ιδιαίτερα προβλήματα στην άσκηση του ελέγχου και την επίβλεψη τους (DEMO & ACOCK 1996), Έχει επίσης παρατηρηθεί ότι η επιβάρυνση που νιώθουν οι διαζευγμένες μητέρες από τις πολλές υποχρεώσεις και ευθύνες, τις απαιτήσεις των παιδιών, τα αισθήματα ενοχής, την απουσία ενός συντρόφου για υποστήριξη και τα αισθήματα μοναξιάς μπορεί να τις οδηγήσει να αναζητήσουν συναισθηματική ασφάλεια και φροντίδα από τα παιδιά εφηβικής ηλικίας, ιδιαίτερα τα αγόρια .Η σχέση μητέρας-παιδιού χαρακτηρίζεται τότε από μια «αντιστροφή ρόλων.», και το παιδί, έχοντας ιδιαίτερες ευθύνες και φροντίδα για τη μητέρα, αντιμετωπίζει δυσκολίες στην κάλυψη των δικών του συναισθηματικών αναγκών και στην επίτευξη της αυτονομίας του (Wallerstein & Kelly 1980).

Ο ρόλος, οι υποχρεώσεις, οι σχέσεις με τα παιδιά και οι συναισθηματικές αντιδράσεις διαφέρουν πολύ για το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια συνήθως τον πατέρα συγκριτικά με τον άλλο γονέα. Η «απουσία των παιδιών» αποτελεί την πλέον οδυνηρή εμπειρία για τους διαζευγμένους πατέρες και συσχετίζεται με συμπτώματα επιβάρυνσης της σωματικής και ψυχικής τους υγείας (Grief 1979). Σε αντίθεση με τη συμπεριφορά των μητέρων, η συμπεριφορά των πατέρων στις σχέσεις τους με τα παιδιά είναι λιγότερο προβλέψιμη από ό,τι η αντίστοιχη συμπεριφορά τους πριν το διαζύγιο (Hetherington και συν., 1985). Για πολλούς πατέρες, η εμπειρία της περιορισμένης επικοινωνίας με τα παιδιά είναι ιδιαίτερα οδυνηρή- έτσι προτιμούν να αποσύρονται, και να μην επικοινωνούν με τα παιδιά τους (Hetherington, Cox & Cox, 1976). Πολλοί όμως πατέρες προσπαθούν να αυξήσουν την ενασχόληση τους με τα παιδιά και να βελτιώσουν την επικοινωνία τους.

Γενικά, τα αποτελέσματα των ερευνών συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό παιδιών έχει μικρή επικοινωνία και επαφή με τον πατέρα και ότι η συχνότητα της επικοινωνίας και των επισκέψεων μειώνεται σημαντικά με την πάροδο του χρόνου (Amato, 1987· Furstenberg, Nord, Peterson ,Zill, 1983 Fustenberg & Nord 1985, Hetherington, Cox& Cox 1976, & Kelly, 1980). Η έλλειψη συχνής επικοινωνίας του πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια με τα παιδιά έχει συσχετιστεί με την εχθρότητα και τη συνέχιση των συγκρούσεων μεταξύ των γονέων για οικονομικά ζητήματα και θέματα διαπαιδαγώγησης των παιδιών, την παρεμπόδιση

της επικοινωνίας από τη μητέρα, την περιορισμένη επικοινωνία με τα παιδιά πριν από το διαζύγιο, τις πολλές υποχρεώσεις και χα καθήκοντα στην εργασία, το χαμηλότερο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, τα ψυχικά προβλήματα, τη μεγάλη απόσταση κατοικίας και την τέλεση δεύτερου γάμου (Fine, Moreland, &Schwebel,1983, Fustenberg και συν. 1983 Fustenberg & Nord 1985), Σύμφωνα με αναφορές της μητέρας για αγόρια σχολικής ηλικίας που ήταν πολύ συνδεδεμένα με τον πατέρα τους, η κάθε επαφή με τον πατέρα κατά την αρχική περίοδο προκαλούσε έντονα αισθήματα «καινούριας στέρησης» και συνδεόταν με προβλήματα συμπεριφοράς (Wallerstein & Kelly, 1980). Οι συχνές επαφές και η επικοινωνία των κοριτσιών με τον πατέρα μπορεί να αποτελούν απειλή για τη μητέρα. Γενικά, τα παιδιά που έχουν «συμμαχήσει» με το γονέα του ίδιου φύλου τείνουν να αποξενώνονται από το γονέα του αντίθετου φύλου¹(Healy, Malley &Stewart1990).

Η επικοινωνία των διαζευγμένων πατέρων με τα παιδιά τους είναι περισσότερο κοινωνική και ψυχαγωγική (φαγητό, εκδρομές, δραστηριότητες). Χαρακτηρίζεται από χαλαρούς κανόνες και μικρότερες προσδοκίες για τη συμπεριφορά των παιδιών και για τα μαθήματα του σχολείου συγκριτικά με τις οικογένειες όπου τα παιδιά ζουν και με τους δύο γονείς (Fustenberg & Nord 1985). Κατά την αρχική περίοδο μετά το χωρισμό οι πατέρες είναι πιθανό να προσπαθούν να ικανοποιήσουν όλες τις επιθυμίες των παιδιών και να συμμετέχουν σε πολλές δραστηριότητες «σαν να ήταν κάθε μέρα Χριστούγεννα» (Hetherington, Cox & Cox, 1976b 1976). Προοδευτικά, η επικοινωνία των διαζευγμένων πατέρων με τα παιδιά γίνεται πιο φυσιολογική, παρόλο που εξακολουθούν να είναι περισσότερο ελαστικοί και να θέτουν μικρότερους περιορισμούς απ' ό,τι οι πατέρες που δεν έχουν χωρίσει. Ακόμη, τείνουν να έχουν μια περισσότερο φιλική, στοργική και ισότιμη σχέση με τα παιδιά τους παρά μια παραδοσιακή γονεϊκή σχέση (Fustenberg & Nord 1985, Hetherington, Cox&Cox 1982, Munsch, Woodward & Darling 1995).

Εκτός από τις περιπτώσεις όπου ο πατέρας παρουσιάζει ψυχικές διαταραχές ή υπάρχει συνεχιζόμενη μεγάλη σύγκρουση μεταξύ των γονέων, η συχνή επικοινωνία και επαφή με τον πατέρα έχει συσχετιστεί με θετική ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών (Emery,1988, Heally, Malley& StewaRT,1990,Hess & Camara 1979,

Hetherington 1979). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ποιότητα της επικοινωνίας των πατέρων με τα παιδιά. Τα περισσότερα από τα παιδιά που συναντούν τους γονείς οι οποίοι δεν έχουν την επιμέλεια τους σε τακτικά διαστήματα είναι ικανοποιημένα από την επικοινωνία τους, τη στοργή και τη φροντίδα των γονέων (Fustenberg & Nord, 1985). Όπως και στις οικογένειες όπου οι γονείς ζουν μαζί, ο ρόλος των διαζευγμένων πατέρων είναι σημαντικός για τη στήριξη της μητέρας στην ανατροφή των παιδιών, τη διαμεσολάβηση για την επίλυση των συγκρούσεων μητέρας-παιδιών και τη μείωση των συγκρούσεων σε θέματα διαπαιδαγώγησης των παιδιών (Emery 1988). Η κοινή στάση και ουσιαστική συνεργασία των γονέων στα θέματα των παιδιών, που είναι περισσότερο πιθανή όταν δεν υπάρχουν μεγάλες συγκρούσεις, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα όχι μόνο για τη θετική προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο αλλά και σε ενδεχόμενο δεύτερο γάμο των γονέων (Hetherington 1989 , Maccoby, Buchanan, Mnookin & Dornbush, 1991).

Ένα μικρό ποσοστό μόνων-γονέων που έχουν την επιμέλεια των παιδιών είναι άνδρες και πατέρες αγοριών ή παιδιών συνήθως μεγαλύτερης ηλικίας. Οι πατέρες που επιζητούν να αναλάβουν την επιμέλεια των παιδιών ασχολούνται συνήθως περισσότερο μαζί τους και είναι πιο ικανοί στη φροντίδα τους από ό,τι οι πατέρες στους οποίους ανατίθεται η επιμέλεια των παιδιών από το δικαστήριο είτε επειδή οι μητέρες δεν θέλουν την επιμέλεια είτε διότι δεν θεωρούνται ικανές να την αναλάβουν (Mendes, 1976). Οι δυσκολίες που αναφέρουν οι μόνιμοι-πατέρες είναι συνήθως τα προβλήματα εξισορρόπησης του χρόνου με τις πολλές υποχρεώσεις, ευθύνες και καθήκοντα, καθώς επίσης η ανάγκη τους να αποδείξουν στους άλλους ότι είναι ικανοί να φροντίζουν τα παιδιά (Smith & Smith, 1981). Μετά την αρχική μεταβατική περίοδο, οι πατέρες που έχουν την επιμέλεια αναφέρουν ότι έχουν καλύτερες σχέσεις με τα παιδιά και ότι αυτά εμφανίζουν λιγότερα προβλήματα (συγκριτικά με τις μητέρες που έχουν την επιμέλεια) (Clarke & Stewart & Hayward 1996). Την καλύτερη προσαρμογή στο ρόλο του μόνου-γονέα έχουν οι πατέρες με εμπιστοσύνη στο νέο τους ρόλο ως μόνιμοι-γονείς, που δεν αισθάνονται ότι πρέπει να αποδείξουν ότι είναι ικανοί και που έχουν τις γνώσεις και τις ικανότητες να

φροντίζουν για τις συναισθηματικές, κοινωνικές και υλικές ανάγκες των παιδιών τους και των ίδιων (Smith & Smith 1981).

Συμπερασματικά, οι καλές σχέσεις και η ποιοτική επικοινωνία των παιδιών και με τους δύο γονείς, καθώς και η κοινή στάση, συνεργασία και αλληλοϋποστήριξη των γονέων στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών αποτελούν τους πλέον καθοριστικούς παράγοντες για τη θετική προσαρμογή των παιδιών στο χωρισμό των γονέων. Η ποιοτική επικοινωνία των γονέων με τα παιδιά βασίζεται σε στενές σχέσεις με διαφορετικούς ρόλους, με εκδηλώσεις τρυφερότητας και αγάπης, αλλά και με σταθερά όρια, έλεγχο και επίβλεψη των παιδιών, καθώς και με σταθερές προσδοκίες ανάλογα με την ηλικία τους και τις ικανότητες τους.

5.2 Μετά το διαζύγιο τι αλλάζει για το παιδί;

Όταν το διαζύγιο είναι πλέον γεγονός υπάρχουν και καινούριες ανακατατάξεις στην οικογένεια. Όσο λιγότερες όμως είναι αυτές τόσο καλύτερα θα τις αφομοιώσει το παιδί και θα μπορέσει να προσαρμοστεί στην νέα κατάσταση. Ορισμένες φορές το παιδί θα πρέπει να μετακομίσει, να αφήσει την γειτονία του ή και την πόλη του. Το μικρό παιδί δύσκολα προσαρμόζεται στις νέες αλλαγές. Εντούτοις, αν δεν μπορούμε να κάνουμε διαφορετικά, είναι καλό να κρατήσουμε ορισμένα αντικείμενα του προηγούμενου σπιτιού και να αναπλάσουμε ένα γνώριμο περιβάλλον με τα αντικείμενα αυτά που περιστοιχίζουν το παιδί. Έστω κι αν δεν υπάρξει μετακόμιση, σίγουρα το σπίτι δεν θα είναι πια το ίδιο.

Ορισμένες φορές το βιοτικό επίπεδο και η ζωή γίνεται αβέβαια όσον αφορά τον οικονομικό τομέα. Το παιδί μπορεί να βιώσει άσχημα αυτές τις στερήσεις, να τις εκλάβει ως τιμωρία και να γίνει επιθετικό. Για να αποφευχθεί θα ήταν καλό ο γονιός που μένει μαζί του να του μιλήσει για την πραγματική του κατάσταση, χωρίς να κατηγορήσει τον άλλον γονέα. Έπειτα οι γονείς δεν θα έχουν την ίδια συμπεριφορά με πριν. Αυτός με τον οποίο ζει τώρα έχει αναλάβει να καλύπτει όλες τις ανάγκες του παιδιού, ενώ είναι ήδη κουρασμένος και πιεσμένος από την

ρήξη της συζυγικής τους ζωής και τις αυξημένες έγνοιες. Είναι συχνά υπεραπασχολημένος και διαθέτει λίγο χρόνο για να καλύψει τις ανάγκες του παιδιού του. Ακόμη και οι παιδαγωγικές πρακτικές θα τροποποιηθούν. Αν ο γονέας με τον οποίο ζει καθημερινά είχε μάλλον προστατευτικό ρόλο, τώρα θα πρέπει να έχει πειθαρχικό και αντίστροφα. με τον ίδιο τρόπο θα αλλάξει η θέση που κατείχε κάθε παιδί σε σχέση με τα αδέρφια του η οποία και θα ανατραπεί αν τα αδέρφια χωριστούν. Κάποιο θα επωμιστεί το ρόλο του πρώτου με πρόσθετες ευθύνες. Όλες αυτές οι τροποποιήσεις της καθημερινής ζωής έρχονται να προστεθούν στη σημαντική αλλαγή που συμβαίνει στη ζωή του, δηλαδή τη διακοπή της σχέσης τους με τον άλλον γονέα. (claire garber & francis theodore, 1994)

Η προσαρμογή του παιδιού θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από την ποιότητα των σχέσεων που θα έχουν οι γονείς μαζί του, πράγμα που είναι άμεσα συνδεδεμένο με τον τρόπο με τον οποίο οι γονείς βιώνουν το χωρισμό τους. Αν τον βιώσουν σαν μια αποτυχία το παιδί μπορεί να αισθανθεί σαν την προσωποποίηση αυτής της αποτυχίας. Αν το διαζύγιο αντιπροσωπεύει το τέλος της διαμάχης, τότε θα έχει κάποιο νόημα για το παιδί. Αν δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο, που είναι και το σύνηθες, το παιδί βρίσκεται σε αμηχανία και είναι ανίκανο να καταλάβει το παραμικρό που γίνεται γύρω του. Σίγουρα τα παιδιά έχουν ανάγκη οι γονείς τους να κρατούν αποστάσεις από την αμοιβαία εχθρότητά τους προκειμένου να τα βοηθήσουν να αφομοιώσουν όλες αυτές τις οικογενειακές αλλαγές. Αναμφισβήτητα για να μπορέσει το παιδί να αποδεχτεί το χωρισμό των γονιών του η διαδικασία είναι ψυχοφθόρα και χρονοβόρα. Για να αποκατασταθεί ψυχολογικά έχει ανάγκη από την αγάπη και την τρυφερότητα και των δυο γονιών του και την ύπαρξη ηρεμίας.

5.3 Προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο

Από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970, η επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά αποτέλεσε σημαντικό θέμα έρευνας για πολλούς επιστήμονες. Στην

έρευνα αυτή συνέλαβαν και άλλοι παράγοντες. Κυρίως όμως η μεγάλη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων. Ποικίλοι κοινωνικοί, οικογενειακοί και ατομικοί παράγοντες παίζουν σημαντικό ρόλο στην επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά και στη μετέπειτα προσαρμογή τους. Κοινωνικές αξίες και πρότυπα επηρεάζουν την αντίληψη των παιδιών για το διαζύγιο και έμμεσα τις αντιδράσεις τους. Έρευνες έχουν δείξει ότι το ενδεχόμενο κοινωνικό στίγμα και τα αρνητικά στερεότυπα για τους γονείς που έχουν χωρίσει, για την προσαρμογή των παιδιών και την λειτουργία της οικογένειας μετά το διαζύγιο επιδρούν αρνητικά σε όλα τα μέλη της οικογένειας.

« Η αλληλεπίδραση των παραμέτρων του μακροσυστήματος, όπως αναφέρει η Χατζηχρήστου Χρ. (1999: σελ.116-117), (πολιτισμικές και κοινωνικές αξίες, νόρμες, στάσεις), του εξωσυστήματος (κοινωνικοί παράμετροι του συγκεκριμένου περιβάλλοντος), του μικροσυστήματος (σχέσεις μελών της οικογένειας) και του οντογενετικού συστήματος (ψυχοκοινωνική επάρκεια και χαρακτηριστικά του παιδιού) παίζει καθοριστικό ρόλο στη ζωή των παιδιών. Πολυάριθμες έρευνες έχουν δείξει ότι οι παράμετροι που σχετίζονται με την προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο είναι ποικίλλεις, αλλά η διερεύνηση της σύνθετης αλληλεπίδρασης των παραμέτρων αυτών που προσδιορίζει τους παράγοντες «κινδύνου» καθώς και τους «προστατευτικούς» παράγοντες για την προσαρμογή και την καλή ψυχική υγεία των παιδιών».

Έντονες συγκρούσεις σύμφωνα με τον Cherlin (1991), και διαφωνίες των γονέων συσχετίζονται με διαπροσωπικά και διαπροσωπικά προβλήματα στα παιδιά και τους εφήβους. Τα παιδιά που ζουν σε οικογένειες όπου οι γονείς τους παραμένουν παντρεμένοι, αλλά εκφράζουν συνεχείς έντονες συγκρούσεις και διαφωνίες, εμφανίζουν περισσότερα προβλήματα ψυχολογικής προσαρμογής και αυτοεκτίμησης από τι τα παιδιά χωρισμένων γονέων ή οικογενειών με μικρές συγκρούσεις. Αποτελέσματα διαχρονικών ερευνών έχουν δείξει ότι το μεγαλύτερο μέρος των δυσκολιών των παιδιών και των προβλημάτων στην οικογένεια, που θεωρούνται αποτέλεσμα του διαζυγίου, προϋπάρχουν του

χωρισμού των γονέων και των παιδιών άλλων ομάδων ερμηνεύονται με βάση τη διαφορετική κοινωνικό - οικονομική κατάσταση των οικογενειών.

Όταν λαμβάνονται υπόψη η οικονομική κατάσταση και το εισόδημα της οικογένειας, τότε οι διαφορές σε πολλές παραμέτρους προσαρμογής των παιδιών μειώνονται σημαντικά. Παρά τα ποικίλλα μεθοδολογικά προβλήματα των σχετικών ερευνών, υπάρχει ομοφωνία στη βιβλιογραφία σχετικά με τους εξής παράγοντες: (α) τα παιδιά έχουν διαφορετικές άμεσες, βραχυχρόνιες και μακροχρόνιες αντιδράσεις στο διαζύγιο (β) η ηλικία και το αντίστοιχο στάδιο ανάπτυξης αποτελούν καθοριστικό παράγοντα στις άμεσες αντιδράσεις των παιδιών και (γ) οι συνεχείς συγκρούσεις και η εχθρότητα μεταξύ των γονέων είναι περισσότερο καταστροφικές απ' ό,τι αυτός καθαυτός ο χωρισμός. (Guidubaldi, 1983).

Παρόλο που οι γονείς πολλές φορές προσπαθούν να κρύψουν τις διαφωνίες τους από τα παιδιά, τα παιδιά συνήθως αντιλαμβάνονται ότι υπάρχουν προβλήματα στις σχέσεις των γονέων τους. Ακόμα και τα μικρά παιδιά μπορούν να αντιληφθούν τα μη λεκτικά μηνύματα μεταξύ των γονέων τους και να αισθανθούν άγχος μέσα στην τεταμένη ατμόσφαιρα του σπιτιού. Αν και πολλά παιδιά έχουν πιθανότατα συνηθίσει τους συχνούς καβγάδες μεταξύ των γονέων τους, τους οποίους βιώνουν καθημερινά, δεν παραδέχονται ότι υπάρχει κάποιο σημαντικό πρόβλημα μεταξύ τους. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο ότι προσπαθώντας να αντιμετωπίσουν αυτή την δυσάρεστη κατάσταση, «αρνούνται» ότι υπάρχουν δυσκολίες, και εν μέρει στο ότι η κατάσταση αυτή είναι «φυσιολογική» καθημερινότητα για τα παιδιά αυτά, γιατί απλώς δεν έχουν γνωρίσει κάτι διαφορετικό. Συνεπώς τα παιδιά συνήθως εκπλήσσονται όταν μαθαίνουν ότι οι γονείς τους θέλουν να ζήσουν χωριστά. Όλα τα παιδιά εκφράζουν έντονη άρνηση στο χωρισμό των γονέων τους και τρομάζουν για το αβέβαιο δικό τους μέλλον. Μόνο λίγα παιδιά στην εφηβική κυρίως ηλικία επιθυμούν το χωρισμό και εκφράζουν ανακούφιση κυρίως σε περιπτώσεις όπου ο γονέας που φεύγει, ο πατέρας συνήθως εκδηλώνει βάνανυση συμπεριφορά και κακοποιεί τα ίδια και την μητέρα τους.

Παρόλο που σε πολλές μελέτες και έρευνες το διαζύγιο αναφέρεται συνήθως ως η αρχή της μεταβατικής διαδικασίας, ο φυσικός χωρισμός των γονέων αποτελεί μια ιδιαίτερη σημαντική και τραυματική εμπειρία για τα παιδιά.

5.4 Σχολική προσαρμογή μετά το χωρισμό

Οι αντιδράσεις των παιδιών χωρισμένων γονέων είναι παρόμοιες στο οικογενειακό και στο σχολικό περιβάλλον. Τα συναισθήματα θλίψης και θυμού απέναντι στον ένα ή και τους δύο γονείς συχνά μετατίθενται σε άλλα πρόσωπα όπως τα αδέρφια, οι φίλοι και οι δάσκαλοι. Ανάλογα με την ηλικία των παιδιών, οι αντιδράσεις αυτές διαφοροποιούνται ως προς τον βαθμό και το είδος.

Για τα παιδιά της πρώτης σχολικής ηλικίας, η εξωτερίκευση του θυμού ιδιαίτερα των αγοριών στο σχολικό περιβάλλον, μέσω επιθετικών και αντικοινωνικών συμπεριφορών (π.χ. αντίδραση, απειθαρχία), φαίνεται ότι διευκολύνει τα παιδιά στην επανάκτηση της ισορροπίας τους σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Αντιθέτως, η εσωτερίκευση όλης αυτής της αρνητικής ψυχικής ενέργειας και των συναισθημάτων οδηγεί συνήθως σε παθητική παλινδρόμηση και σοβαρές διαταραχές, οι οποίες τις περισσότερες φορές χρήζουν παραπομπής σε ψυχολογικές συμβουλευτικές υπηρεσίες (McDemort., 1968).

Τα μεγαλύτερα παιδιά (9-10 ετών), παρουσιάζουν σε μικρότερο βαθμό παλινδρόμηση, ενώ συνήθως ενεργοποιούν άλλους ψυχολογικούς μηχανισμούς άμυνας, όπως, άρνηση, αποφυγή των σκέψεων για το διαζύγιο, ενασχόληση με νέες δραστηριότητες κ.ά.

Οι Wallerstein & Kelly (1980) αναφέρουν ως πιο εμφανές "σύμπτωμα" στο σχολείο τη σημαντική πτώση της επίδοσης των παιδιών χωρισμένων γονέων και οι δυσκολίες στις διαπροσωπικές σχέσεις με τους συνομηλίκους. Ο επανέλεγχος των παιδιών αυτών ένα χρόνο αργότερα έδειξε σημαντική βελτίωση της σχολικής επίδοσης αλλά και του γενικότερου επιπέδου προσαρμογής τους. Επιδείνωση σε όλους τους τομείς παρατηρήθηκε μόνο σε παιδιά τα οποία

βίωναν ακόμη τις συνεχιζόμενες και μετά το διαζύγιο συγκρούσεις των γονέων.

Πολλές είναι οι έρευνες οι οποίες επιβεβαιώνουν και στον χώρο του σχολείου, το μοτίβο της εμφάνισης προβλημάτων στη συμπεριφορά των παιδιών ως αντίδραση στο διαζύγιο των γονέων. Τα αγόρια, σύμφωνα με τα συμπεράσματα των ερευνών αυτών, εκδηλώνουν περισσότερη επιθετικότητα, ανέχονται λιγότερο την κριτική, εμπλέκονται σε φασαρίες στο σχολείο, σημειώνουν χαμηλότερη επίδοση τόσο στα μαθήματα όσο και σε σταθμισμένα τεστ επίδοσης σε σχέση με τα παιδιά μη χωρισμένων γονέων (Hess & Camara 1979, Kurdek, Fine & Sinclair 1995, Santrock 1975, Wallerstein & Kelly, 1980). Σε ανάλογη μελέτη, οι Guidubaldi και συν. (1983) συγκρίνανε παιδιά χωρισμένων και μη χωρισμένων γονέων της πρώτης, τρίτης και πέμπτης τάξης του δημοτικού σχολείου και διαπίστωσαν διαφορές στην γνωστική ανάπτυξη, την κοινωνική και συναισθηματική προσαρμογή, υπέρ των παιδιών που ζούσαν και με τους δύο γονείς.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των δασκάλων τους, τα παιδιά των χωρισμένων γονέων εμφάνιζαν μεγαλύτερη εξάρτηση, απειθαρχία και χαμηλή δημοτικότητα μεταξύ των συμμαθητών τους. Ακόμη, σημείωναν χαμηλότερη επίδοση στη γλώσσα, και τα μαθηματικά, σε τεστ νοητικής ικανότητας και σχολικής επίδοσης και είχαν υψηλότερη πιθανότητα να μείνουν στην ίδια τάξη.

Η σχολική υποεπίδοση των παιδιών χωρισμένων γονέων, δεν αποδίδεται στις αρνητικές επιδράσεις του διαζυγίου στη γνωστική και νοητική τους ανάπτυξη, αλλά στην απειθαρχη συμπεριφορά τους στην τάξη, η οποία παρεμποδίζει τη συγκέντρωση τους στο μάθημα. Επιπλέον, η συμπεριφορά αυτή συμβάλλει στη μείωση των εκτιμήσεων και των προσδοκιών των εκπαιδευτικών, η οποία άμεσα ή έμμεσα κοινοποιείται στα παιδιά, επηρεάζοντας αρνητικά την αυτοαντίληψη και τα κίνητρα τους για καλύτερες επιδόσεις (Hetherington, Camara & Featherman 1981, Santrock & Tracy 1978, Wallerstein & Kelly, 1980).

Η έρευνα της Χ. Χατζηχρήστου (1993) σε ελληνικά δημοτικά σχολεία (Ε' και ΣΤ' τάξη) μελέτησε και συσχέτισε τις αξιολογήσεις εκπαιδευτικών, συνομηλίκων και των ίδιων των παιδιών χωρισμένων γονέων για την προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο. Από τους εκπαιδευτικούς και τους συνομηλίκους συλλέχθηκαν στοιχεία σχετικά με τη συμπεριφορά όλων των παιδιών της τάξης, ενώ τα ίδια τα

παιδιά συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο αυτοαντίληψης. Οι εκπαιδευτικοί παρείχαν επίσης μια συνολική εκτίμηση της σχολικής επίδοσης των μαθητών τους.

Σε κάθε τάξη βρέθηκαν κατά μέσο όρο δύο παιδιά χωρισμένων γονέων, αναλογία μικρή σε σχέση με τον αντίστοιχο μέσο όρο άλλων χωρών ιδίως των Η.Π.Α., όπου το παιδιά χωρισμένων γονέων ανέρχονται περίπου στο ένα τρίτο των μαθητών κάθε τάξης. Για τα παιδιά των χωρισμένων γονέων οι δάσκαλοι ανέφεραν σημαντικά μεγαλύτερη δυσκολία να ακολουθούν οδηγίες στην τάξη, μεγαλύτερη διάσπαση προσοχής, συχνότερη ανώριμη / ανάρμοστη συμπεριφορά, απομόνωση, θλίψη και άλλα προβλήματα ενδοπροσωπικής προσαρμογής, αλλά και χαμηλότερη σχολική επίδοση.

Οι ομάδα των συνομηλίκων έδωσε μια ακόμη διάσταση της αντιμετώπισης των παιδιών χωρισμένων γονέων στο σχολικό περιβάλλον, αναφέροντας μεγαλύτερο μέσο όρο αρνητικών επιλογών (συμμαθητές / συμμαθήτριες με τους οποίους δεν κάνουν παρέα) για τα συγκεκριμένα παιδιά. Τα παιδιά χωρισμένων γονέων συγκέντρωναν περίπου τι διπλάσιες αρνητικές εκτιμήσεις σε σχέση με τα παιδιά μη χωρισμένων γονέων, ενώ αναφέρονταν λιγότερο συχνά ως "αρχηγοί στο σχολείο" ή ότι "αρέσουν σε όλους βοηθάνε όλους".

Από τις αυτοαναφορές των παιδιών δεν βρέθηκε συνολικά διαφορά στη αυτοαντίληψη των παιδιών χωρισμένων και μη χωρισμένων γονέων. Μόνο για το παράγοντα "Εξωτερική εμφάνιση" βρέθηκε ότι τα κορίτσια των μονογονεϊκών οικογενειών είχαν θετικότερη αυτοαντίληψη από τα κορίτσια των πυρηνικών οικογενειών, ενώ για τα αγόρια ίσχυε το αντίστροφο, τα αγόρια

δηλαδή, των μονογονεϊκών οικογενειών εμφάνιζα χαμηλότερη αντίληψη για την εξωτερική τους εμφάνιση.

5.5 Καθοριστικοί παράγοντες για την μακροχρόνια προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο

Η απουσία του ενός γονέα από το σπίτι επιφέρει μεγάλες αλλαγές τόσο στη δομή όσο και στη λειτουργία της οικογένειας. Οι γονείς στις μονογονεϊκές οικογένειες, συνήθως οι μητέρες, αναλαμβάνουν όλες τις υποχρεώσεις του σπιτιού, την ανατροφή των παιδιών και πολλές από αυτές αναγκάζονται να δουλέψουν σκληρά για να προσφέρουν στα παιδιά τους τις ίδιες ευκαιρίες με τους συνομηλίκους τους. Σε αυτό το δύσκολο έργο χρειάζονται την υποστήριξη του συζύγου τόσο ως προς τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών όσο και ως προς την οικονομική ενίσχυση (Χατζηχρήστου, 1999).

Καθοριστικοί παράγοντες για την ομαλή προσαρμογή των εφήβων στη νέα κατάσταση είναι οι περιορισμένες συγκρούσεις και η μειωμένη εκδήλωση εχθρότητας μεταξύ των γονέων (Borrine&Handal, Brown&Searight, 1991), καθώς και η ποιοτική επικοινωνία των εφήβων με το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια. Ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό παιδιών έχει μικρή επικοινωνία με τον πατέρα και αν υπάρχει επαφή είναι περισσότερο ψυχαγωγική. Οι καλές σχέσεις των παιδιών και με τους δύο γονείς, η αλληλοϋποστήριξη των γονέων στη διαπαιδαγώγηση, η αποδοχή, η αγάπη, το συναισθηματικό κλίμα που επιτρέπει στο παιδί να εκφράσει τις ανησυχίες του και η ύπαρξη ενός υποστηρικτικού δικτύου αποτελούν τους πλέον σημαντικούς παράγοντες για τη θετική προσαρμογή των εφήβων στο χωρισμό των γονέων (Thomas& Froiland, 1993).

Τα παιδιά καταλαβαίνουν πολλά γι' αυτό δεν πρέπει να υπάρχουν σκοτεινές πτυχές και περίεργες σιωπές γύρω από το διαζύγιο, αλλά ξεκάθαρες και απλές κουβέντες ώστε να μην υπάρξουν αμφισβητήσεις του παιδιού για την αγάπη των γονιών του προς το ίδιο, ούτε και ενοχές. Η κοινή ζωή για τους δύο

συζύγους μπορεί να τελειώσει, η κοινή τους προτεραιότητα όμως όχι. Το παιδί θα ξεπεράσει το διαζύγιο αν ζει μέσα σε ένα ήρεμο ψυχικά κλίμα που δε θα στερείται κανέναν από τους δύο (Dolto, 1993).

Διαχρονικές έρευνες έχουν επισημάνει τη σπουδαιότητα ορισμένων καθοριστικών παραγόντων που διευκολύνουν την μακροχρόνια προσαρμογή των παιδιών στο χωρισμό των γονέων τους. Σύμφωνα με την Χατζηχρήστου (1999:σελ.1378) περιληπτικά οι παράγοντες αυτοί είναι οι εξής:

- Ø Οι σχετικά μικρές οικονομικές επιπτώσεις στην μονογονεϊκή οικογένεια, στο γονέα που έχει την επιμέλεια και στις συνθήκες διαβίωσης.
- Ø Οι περιορισμένες συγκρούσεις και η μειωμένη εκδήλωση εχθρότητας μεταξύ των γονέων πριν και μετά το διαζύγιο.
- Ø Η ύπαρξη ψυχικής υγείας και ισορροπίας των γονέων πριν και μετά το διαζύγιο και η ικανότητά τους να καλύπτουν τις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών.
- Ø Η ψυχολογική επάρκεια του παιδιού και η ικανότητά του να θέτει σε λειτουργία κατάλληλους μηχανισμούς αντιμετώπισης και προσαρμογής στο περιβαλλοντικό στρες.
- Ø Η συνέπεια και η κοινή στάση των γονέων μετά το διαζύγιο, ως προς την ανατροφή, την διαπαιδαγώγηση και την επίβλεψη των παιδιών, καθώς και η ικανότητα του γονέα που έχει την επιμέλεια για την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση και επίβλεψη του παιδιού.
- Ø Οι κατάλληλες μέθοδοι ανατροφής και διαπαιδαγώγησης με συζήτηση, ποιοτική επικοινωνία, σταθερά όρια και προσδοκίες, συνεπή έλεγχο και επίβλεψη και ταυτόχρονα με μεγάλη εκδήλωση αγάπης και τρυφερότητας (αντίθετα με τις αυταρχικές μεθόδους) από τον γονέα που έχει την επιμέλεια («διαλεκτικοί γονείς»).
- Ø Η αποδοχή, η αγάπη και οι θετικές σχέσεις του παιδιού και με τους δυο γονείς.

- Ø Το συναισθηματικό κλίμα που επιτρέπει στο παιδί και σε όλη την οικογένεια ανοιχτές συζητήσεις και έκφραση ανησυχιών σχετικά με τα ζητήματα του διαζυγίου.
- Ø Η μεγαλύτερη συχνότητα και συνέπεια στην επικοινωνία και επαφή με το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια.
- Ø Τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στο σχολικό χώρο, όπως ο μικρότερος αριθμός παιδιών, οι παραδοσιακές τάξεις με οργάνωση και δομή, η μικρή απόσταση του σχολείου από το σπίτι.
- Ø Η διάθεση συγγενικών και φιλικών προσώπων για την στήριξη των μελών της μονογονεϊκής οικογένειας και συμμετοχή σε κοινές δραστηριότητες.

Το διαζύγιο αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία με πολλά στάδια. Η γνώση των παραγόντων που παίζουν καθοριστικό ρόλο στην επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά είναι απαραίτητα προϋπόθεση για την παροχή ουσιαστικής και κατάλληλης βοήθειας στα παιδιά αυτά.

5.6 Σταθεροποιητικές δυνάμεις που βοηθούν το παιδί μετά το διαζύγιο

Σύμφωνα με την Wallerstein J. (1991), υπάρχουν 5 διαδοχικά στάδια για την ψυχολογική αποκατάσταση των παιδιών μετά το διαζύγιο των γονιών του. Αυτά είναι:

- 1° στάδιο: Συνειδητοποίηση της πραγματικότητας
- 2° στάδιο: Συναισθηματική απομάκρυνση από τις συγκρούσεις των γονιών του
- 3° στάδιο: Θυμός
- 4° στάδιο: Ενοχοποίηση του εαυτού του για το χωρισμό
- 5° στάδιο: Ρεαλιστική διαμόρφωση των ιδεών του παιδιού γύρω από τις νέες σχέσεις στο οικογενειακό περιβάλλον (Wallerstein J., 1991).

Γι' αυτό λοιπόν, μετά το διαζύγιο είναι απαραίτητο να παρθούν ορισμένα μέτρα που θα βοηθήσουν το παιδί να δεχθεί τα νέα δεδομένα, τη νέα κατάσταση. Η ανοιχτή επικοινωνία με τα παιδιά σε αυτή τη φάση κρίνεται αναγκαία.

Σύμφωνα με τον Janour Arthur, (1983) «σημαντικό ρόλο παίζει η διαβίωση του παιδιού στο ίδιο σπίτι και στην ίδια γειτονιά. Μέσα στο οικείο περιβάλλον του, το παιδί διατηρεί τους παλιούς φίλους με τους οποίους θα μπορεί να συζητήσει ότι κι αν τον απασχολεί. Αντίθετα η απομάκρυνση του από το οικείο περιβάλλον δεν θα το βοηθήσει ιδιαίτερα». Ακόμη, ο ίδιος υποστηρίζει ότι, «ο καλύτερος τρόπος για να ξεπεράσει το παιδί την δύσκολη φάση του διαζυγίου είναι η παραμονή του με το γονιό που θα του προσφέρει αμέριστη τρυφερότητα και ζεστασιά σε τέτοιο βαθμό μάλιστα ώστε να το παροτρύνει να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του, να μιλήσει, να κλάψει και να εκφράσει τις σκέψεις του στον γονιό που του απέμεινε για όλη την αναταραχή που του προκάλεσε το διαζύγιο».

Προκειμένου λοιπόν, να προσαρμοστεί το παιδί στα νέα δεδομένα, στις αλλαγές και να αντέξει στις οδυνηρές επιπτώσεις του διαζυγίου, οι χωρισμένοι γονείς θα πρέπει να γνωρίζουν τα παρακάτω:

1. Το παιδί είναι απαραίτητο να πληροφορηθεί για το τι συμβαίνει. Είναι προτιμότερο να αντιμετωπίσει μια δυσάρεστη κατάσταση παρά μια αβεβαιότητα.

2. Οι γονείς είναι ανάγκη να ακούσουν τι στεναχωρεί το παιδί. Είναι πολύ πιθανό να είναι διαφορετικό από αυτούς που απασχολεί τους ίδιους.

3. Οι γονείς οφείλουν να φροντίζουν τα παιδιά με τον ίδιο τρόπο που τα φρόντιζαν και πριν το διαζύγιο, ακόμη και αν οι γονείς έχουν άλλα πρακτικά προβλήματα.

4. Οι γονείς πρέπει να θυμούνται ότι το παιδί έχει δυο γονείς. Κανείς δεν είναι τέλειος, όλοι έχουν καλά και κακά χαρακτηριστικά. Ο γονιός που κατηγορεί τον άλλον χάνει την εκτίμηση του παιδιού.

5. Το παιδί πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν άτομο με τα δικά του δικαιώματα. Ενθαρρύνοντας το να εκφράσει την γνώμη του, θα βοηθηθούν οι γονείς στον τρόπο του χειρισμού του.

6. Οι ανάγκες του παιδιού πρέπει να προηγούνται από αυτές των γονιών. Το παιδί δεν είναι περιουσιακό στοιχείο που μπορεί διεκδικήσει ο ένας ή ο άλλος γονιός.

7. Οι γονείς πρέπει να πληροφορήσουν το σχολείο σχετικά με το διαζύγιο τους και το πως αντιδρά το παιδί στο χωρισμό τους. Ο δάσκαλος του μικρού παιδιού μπορεί να προσφέρει σταθερότητα, παρηγοριά και υποστήριξη, τουλάχιστον για το χρονικό εκείνο διάστημα που οι γονείς είναι μπλεγμένοι με τα δικά τους προβλήματα και δεν μπορούν να ασχοληθούν μαζί του. (Στέλλα Τσίτουρα, 1990)

Είναι πολύ σημαντικό για το παιδί να καταλάβει ότι οι γονείς του θα ζουν ξεχωριστά, σε διαφορετικά σπίτια. Να κατανοήσει ότι δεν είναι υπεύθυνο αυτό για το χωρισμό των γονιών του και δεν μπορεί να κάνει τίποτα για να τον σταματήσει και ότι θα εξακολουθούν και οι δύο γονείς να το φροντίζουν και να το αγαπούν. Είναι απαραίτητο το παιδί να αισθάνεται ασφάλεια ακόμη και τώρα που οι γονείς του χωρίζουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

6.1 Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού ως επαγγελματία κατά τη διάρκεια των φάσεων του διαζυγίου

Ο ειδικευμένος Κοινωνικός Λειτουργός που εργάζεται στον τομέα της ψυχικής υγείας μαζί με τους άλλους ειδικούς επαγγελματίες του χώρου ενδιαφέρονται και ασχολούνται όλο και περισσότερο με το πώς επιδρά η λύση του γάμου και η διάσπαση της οικογένειας στους συζύγους και στα παιδιά καθώς το διαζύγιο αφορά ολοένα και μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού στις σύγχρονες κοινωνίες μεταξύ των οποίων και την ελληνική.

Είναι γεγονός ότι το βιβλιογραφικό υλικό που υπάρχει στη χώρα μας πάνω στο θέμα αυτό είναι πολύ περιορισμένο και μόνο τον τελευταίο καιρό που σημειώνεται μεγάλη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων έχουν γίνει ορισμένες προσπάθειες ενασχόλησης με το θέμα αυτό.

Τα τελευταία χρόνια, μεμονωμένα ή από κοινού, όλο και περισσότεροι σύζυγοι απευθύνονται στους ειδικούς επιστήμονες των ιδιωτικών και κρατικών ιατροπαιδαγωγικών υπηρεσιών για να συζητήσουν μαζί τους το θέμα του διαζυγίου πράγμα που δείχνει ότι έχει παύσει να είναι πια στη σκέψη των ανθρώπων ως ένα γεγονός που τους στιγματίζει.

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τη δουλειά του Κοινωνικού Λειτουργού ως ειδικού επαγγελματία στις περιπτώσεις διαζυγίου, όπου η διακοπή της συζυγικής συμβίωσης και η διάσπαση της οικογένειας προκαλούν σε κάποιους από τους συζύγους ή τα παιδιά τους προβλήματα κυρίως συναισθηματικά ή ψυχολογικά. Τα παιδιά διαταράσσουν τις σχέσεις τους με το περιβάλλον τους ή με τον ίδιο τον εαυτό τους και δεν μπορούν να τα αντιμετωπίσουν από μόνοι τους χωρίς τη βοήθεια κάποιου ειδικού επαγγελματία.

Όταν το διαζύγιο βιώνεται από τον έναν από τους συζύγους ή από τα παιδιά ως απώλεια ενός αγαπημένου προσώπου, τα συναισθηματικά και συμπεριφορικά προβλήματα που προκαλούνται είναι παρόμοια με εκείνα που ανακύπτουν στις περιπτώσεις απώλειας οικείων προσώπων λόγω θανάτου. (Μ.Μαρκοβίτης, 1994)

Οι φάσεις που περνάει το άτομο που βιώνει την απώλεια και τον αποχωρισμό του αγαπημένου του προσώπου είναι ίδιες είτε πρόκειται για διαζύγιο είτε για θάνατο. Επομένως ο διαχωρισμός των φάσεων που ισχύει για τις περιπτώσεις θανάτου μπορεί να ισχύει και για το διαζύγιο. Είναι σκόπιμο λοιπόν να αναφέρουμε τις φάσεις αυτές που περικλείουν το διάστημα από την πληροφόρηση μέχρι την αποδοχή του γεγονότος του θανάτου και οι οποίες έχουν ως εξής:

- Ø Άρνηση του γεγονότος
- Ø Οργή (π.χ. γιατί; γιατί σ' εμένα;)
- Ø Παζάρεμα (στροφή του ανθρώπου από τα εγκόσμια προς το θεό).
- Ø Κατάθλιψη (πλήρης απομόνωση). Χαρακτηρίζεται από το μοιρολόι για ότι έχει χαθεί και από τη μείωση της ψυχικής δυναμικότητας του ατόμου
- Ø Παραδοχή (μηχανισμοί άμυνας) αρχίζει πια να αποδέχεται την πραγματικότητα. (Κ. Παπαϊωάννου, 1994).

Στο διάστημα μετά το διαζύγιο ή την απώλεια λόγω θανάτου, γονείς και παιδιά εμφανίζουν συναισθηματικά και προβλήματα συμπεριφοράς στο χώρο εργασίας, στο σπίτι, στο σχολείο, στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο. Φυσικά ένα διαζύγιο δεν έρχεται αιφνίδια όπως ο θάνατος. Προϋπάρχει ένα ιστορικό εντάσεων, συγκρούσεων, διαμαχών και πολλές φορές βιαιοτήτων ανάμεσα στο ζευγάρι οι οποίες είναι επιβαρυντικές τόσο για τη συζυγική σχέση όσο και για την ανάπτυξη των παιδιών.

Με το διαζύγιο, ο ένας γονέας, και αυτός συνήθως είναι ο πατέρας, φεύγει από το σπίτι χωρίς όμως ως επί το πλείστον να χάνεται όπως στην περίπτωση θανάτου και επομένως η απώλεια του ενός γονέα δεν είναι οριστική. Δημιουργούνται έτσι νέες σχέσεις, αναπτύσσεται μια νέα δυναμική, η δομή της

οικογένειας αλλάζει, καινούργιοι ρόλοι χρειάζεται πολλές φορές να προστεθούν ή να αφαιρεθούν.

Σύμφωνα με την Μ. Αντωνιάδου (1994), η αντίληψη που υπήρχε παλιά ότι το διαζύγιο αποτελεί ένα στιγμιαίο γεγονός, τείνει να ξεπεραστεί. Όσοι ασχολούνται με το θέμα του διαζυγίου μεταξύ αυτών και ο Κοινωνικός Λειτουργός, μιλούν για μια διαδικασία που ξετυλίγεται επί χρόνια και μπορεί να αρχίσει από τα πρώτα χρόνια του γάμου και να τελειώσει σύντομα ή και ποτέ. Ως μια τέτοια διαδικασία με συνέχεια και διάρκεια περνά από διάφορες φάσεις. Τα όρια ανάμεσα στις φάσεις δεν είναι ξεκάθαρα. Η διάρκεια κάθε φάσης ποικίλει. Η αλλαγή της κάθε φάσης δεν εξαρτάται τόσο από το χρόνο όσο από τις ιδιαίτερες συνθήκες.

Τις φάσεις του διαζυγίου μπορούμε να τις διακρίνουμε με χρονική διαδοχή στις εξής:

- Ø Φάση πριν το διαζύγιο
- Ø Φάση του χωρισμού της οικογένειας κατά την οποία το διαζύγιο έχει αποφασιστεί, έχει ανακοινωθεί και γίνεται η κατάθεση της αίτησης του διαζυγίου
- Ø Φάση μετά το διαζύγιο

(Μ. Αντωνιάδου, 1994)

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η φάση κατά την οποία το διαζύγιο έχει αποφασιστεί, για το λόγο ότι, η ανακοίνωση του διαζυγίου και η απομάκρυνση του ενός γονέα από το σπίτι φέρνει συζύγους και παιδιά αντιμέτωπους με μια νέα πραγματικότητα. Σημειώνονται παντού αλλαγές, αλλαγές στο χώρο, αλλαγές στα συναισθήματα, αλλαγές στη συμπεριφορά. Διαμάχες, εντάσεις, συγκρούσεις και βιαιότητες συχνά παρουσιάζονται την περίοδο αυτή. Επίσης τη χρονική αυτή περίοδο πολλοί είναι οι γονείς που ζητούν βοήθεια από τους ειδικούς επιστήμονες κρατικών ή ιδιωτικών κοινωνικών υπηρεσιών.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάπτυξη των φάσεων αυτών και στο πως οι επαγγελματίες της ψυχικής υγείας μεταξύ αυτών και ο Κοινωνικός Λειτουργός παρεμβαίνει σε κάθε φάση, θα πρέπει να σημειωθεί πως είναι πολύ σημαντικό να γνωρίζει και να έχει υπόψη και άλλα πράγματα όπως τα νομικά θέματα γύρω από

το διαζύγιο, τις κοινωνικές παροχές και τις αρμόδιες υπηρεσίες που μπορεί να αποταθεί ο ίδιος ή να παραπέμψει τους συζύγους ή τα παιδιά τους. Ακόμη θα πρέπει να είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει όλα τα μέσα και τις τεχνικές της Κοινωνικής Εργασίας, όπως η συνέντευξη με τον εξυπηρετούμενο και με άλλα μέλη του οικογενειακού του περιβάλλοντος, οι συνεργασίες όταν και όπου χρειάζονται με το σχολείο, το χώρο εργασίας και γενικά το κοινωνικό πλαίσιο, η χρήση των πηγών της κοινότητας (ιατρικές, κοινωνικές υπηρεσίες, ιδρύματα κ.α., γραπτό υλικό όπως έγγραφα, εξετάσεις, πορίσματα κ.α.).(Kalter Neil, 1990)

Ο Κοινωνικός Λειτουργός μαζί με τον εξυπηρετούμενο χρησιμοποιεί τα μέσα και τις τεχνικές σαν μια ζωντανή εμπειρία συμμετοχής και εμπλοκής υλικής και συναισθηματικής, πάντοτε ακολουθώντας τον ρυθμό του εξυπηρετούμενου. Επίσης θα πρέπει να έχει υπόψη του τη δυναμική της οικογένειας με την οποία θα εργαστεί και την κατάσταση που βρίσκεται ο σύζυγος που ζητά βοήθεια για τον ίδιο ή για το παιδί του. Η προσωπικότητα, ο τρόπος σκέψης, οι προσωπικές αντιλήψεις και τοποθετήσεις του Κοινωνικού Λειτουργού γύρω από το θέμα του διαζυγίου παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εργασία του. Ο Κοινωνικός Λειτουργός με γνώμονα τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης θα πρέπει να προβληματίζεται για την θετική ή την αρνητική πλευρά του διαζυγίου.

A. Φάση πριν το διαζύγιο

Σε αυτή την πρώτη φάση, τη φάση των πρώτων συγκρούσεων και των πρώτων διαμαχών, όπου τα θεμέλια της οικογενειακής ενότητας αρχίζουν να τρίζουν, το ζευγάρι ή ο κάθε σύζυγος μεμονωμένα απευθύνεται στις αρμόδιες υπηρεσίες προκειμένου να ζητήσουν βοήθεια.

Ο σύζυγος ή η σύζυγος οι οποίοι έρχονται αρχικά σε επαφή με τον Κοινωνικό Λειτουργό, έχουν ως πρώτο αίτημα να βοηθηθούν για να σώσουν πριν να είναι αργά το γάμο τους. Ακόμα ζητούν συμβουλές για το πως θα αντιμετωπίσουν πιο

σωστά τα παιδιά τους ώστε να μην τους δημιουργήσουν ψυχοτραυματικές εμπειρίες.

Πρώτη μέριμνα του Κοινωνικού Λειτουργού πριν προχωρήσει σε οποιαδήποτε άλλη ενέργεια είναι η λήψη του κοινωνικού ιστορικού. Το κοινωνικό ιστορικό είναι ιδιαίτερα σημαντικό « γιατί η ζωή κάθε ανθρώπου δεν αποτελεί ποτέ μια σειρά ασύνδετων και μεμονωμένων γεγονότων αλλά μια συνεχή ροή όπου σχέσεις αιτίας- αποτελέσματος υπάρχουν και μπορεί να διαπιστωθούν ». (Κ. Παπαϊωάννου, 1994)

Ο Κοινωνικός Λειτουργός θα πρέπει να διερευνήσει και να μάθει πόσα από τη σημερινή κατάσταση οφείλονται σε καταστάσεις του σήμερα, επομένως αποτελούν φυσιολογική αντίδραση, και πόσα οφείλονται στην προσωπικότητά του ή σε παλιές εμπειρίες που έχουν γίνει τρόπος ζωής. Πριν προχωρήσει η εργασία του Κοινωνικού Λειτουργού σε οποιαδήποτε μορφή συζυγικής θεραπείας, θα πρέπει με τα μέσα και τις τεχνικές της Κοινωνικής Εργασίας να πάρει τα απαραίτητα στοιχεία. Απαραίτητα θα προσπαθήσει να πάρει τα στοιχεία εκείνα που του χρειάζονται μέσα από ατομικές συνεντεύξεις που θα έχει με τη σύζυγο και με τον σύζυγο τόσο στο γραφείο του όσο και στο σπίτι των εξυπηρετούμενων. Είναι πολύ σημαντικό να δίνεται η ευκαιρία στον Κοινωνικό Λειτουργό να παρατηρεί τη διαντίδραση του ατόμου με το περιβάλλον του.

Ο Κοινωνικός Λειτουργός αφού συλλέξει όλες τις πληροφορίες που του χρειάζονται προχωρά στη διάγνωση. Στη διάγνωση φτάνει όταν έχει κάνει συνειδητή εκτίμηση της δυσκολίας που θα πρέπει να αντιμετωπιστεί, του δυναμικού του εξυπηρετούμενου ο οποίος βιώνει τη δυσκολία (ιδιότητες, ικανότητες, εμπειρίες κ.α.) των σκοπών που επιδιώκονται σε σχέση με τα προβλήματα και το άτομο, των μέσων που διαθέτει (δομή, οργάνωση, γνώσεις, εμπειρία, ικανότητα του Κοινωνικού Λειτουργού). Η διάγνωση καθώς και η εκτίμηση έχουν ως σκοπό τους να καταστήσουν δυνατή τη θεραπεία. (Κ. Παπαϊωάννου, 1994)

Μια καλή διάγνωση βοηθάει στο να ερμηνευτούν στοιχεία και να γίνουν ορισμένες προβλέψεις και υποδείξεις για την κατάλληλη θεραπεία. Η διαδικασία

αυτή είναι απαραίτητη για να καταλάβει ο Κοινωνικός Λειτουργός το πρόβλημα ή το αίτημα των συζύγων.

Η συνεργασία με τους συζύγους μπορεί να φτάσει και σε συζυγική θεραπεία. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι ο Κοινωνικός Λειτουργός όσον αφορά τη συζυγική θεραπεία δεν έχει πάντα ως στόχο του να σώσει ή να λύσει το γάμο αλλά να βοηθήσει τους εξυπηρετούμενους να πάρουν τις πιο σωστές αποφάσεις τόσο για εκείνους όσο και για τα παιδιά τους. Έτσι μέσα από τη θεραπεία ο σύζυγος ή η σύζυγος μπορεί να βοηθηθούν και να οδηγηθούν σε ένα σωτήριο διαζύγιο ή στο να προσπαθήσουν να διατηρήσουν το γάμο τους.

Η συζυγική θεραπεία ως μέθοδος παρέμβασης μπορεί να γίνει από ειδικευμένους Κοινωνικούς Λειτουργούς. Στις Η.Π.Α. οι Κοινωνικοί Λειτουργοί κατέχουν εξέχουσα θέση στη χρήση της μεθόδου αυτής. (Χρ. Μουζακίτης, 1993)

B. Φάση χωρισμού των συζύγων

Είναι απαραίτητο πριν προχωρήσουμε στο πώς ο Κοινωνικός Λειτουργός θα εργαστεί στη φάση αυτή με τους συζύγους και τα παιδιά, να γίνει μια αναφορά στο πώς σύζυγοι και παιδιά βιώνουν το διαζύγιο. Μέσα από την αναφορά μας θα δούμε σε ποια σημεία ο Κοινωνικός Λειτουργός θα πρέπει να σταθεί ώστε η παρέμβαση του να είναι ευνοϊκή για όλη την οικογένεια.

Οι σύζυγοι αισθάνονται ένα πλήγμα στον εαυτό τους, το λεγόμενο «Ναρκισσιστικό Πλήγμα», το οποίο οφείλεται στο γεγονός ότι όσα όνειρα, ελπίδες και σχέδια είχαν επενδύσει σ' αυτό το γάμο έχουν καταρρεύσει. Εκτός όμως από το «Ναρκισσιστικό Πλήγμα» κυριαρχούνται και από αισθήματα όπως είναι η μοναξιά, η οργή για τον άλλο σύζυγο, άγχος για τα οικονομικά προβλήματα που εμφανίζονται συνήθως σε αυτή την περίοδο. Νιώθουν αβοήθητοι από το συγγενικό και το φιλικό τους περιβάλλον τα οποία δεν δείχνουν διάθεση για να τους βοηθήσουν και να τους συμπαρασταθούν. (Γ. Τσιάντης, 1994)

Σ' αυτή τη φάση τουλάχιστον ο ένας από τους δυο συζύγους νιώθει έντονα το συναίσθημα της απόρριψης, που κυρίως είναι έντονο όταν το διαζύγιο δεν ήταν κοινή απόφαση του και από τους δυο συζύγους. Άσχημα αισθάνεται και ο σύζυγος που αποφάσισε το χωρισμό. Σε επίπεδο συναισθημάτων αυτό που κρύβεται πίσω από τη διάθεση συχνά είναι η οργή. Επίσης οι σύζυγοι κατέχονται από μια διάθεση μελαγχολική και καταθλιπτική. Πολλοί αφήνονται στη διάθεση αυτή, άλλοι προσπαθούν πάλι να την καλύψουν ασχολούμενοι υπερβολικά με τον επαγγελματικό τους τομέα ή με τους φίλους τους. Φυσικό επακόλουθο είναι να μην έχουν χρόνο να ασχολούνται με τα παιδιά τους που στη φάση αυτή τους χρειάζονται περισσότερο.

Τα παιδιά, την ανακοίνωση του διαζυγίου την βιώνουν ως απώλεια, εγκατάλειψη, θλίβονται στη σκέψη ότι οι γονείς τους χωρίζουν. Κατέχονται από ένα φόβο μήπως τους εγκαταλείψει και ο άλλος ο γονέας, με αποτέλεσμα να αντιδρούν με προσκόλληση στο γονέα που ζει μαζί τους και με άγχος για το που βρίσκεται όταν απουσιάζει από κοντά τους. Αν και τα παιδιά μπορεί να ζούσαν σ' ένα κλίμα που διακατέχονταν από συγκρούσεις και διαμάχες, η ανακοίνωση του διαζυγίου τα ξαφνιάζει.

Γι' αυτό το λόγο η ανακοίνωση στα παιδιά πρέπει να γίνεται με ξεκάθαρες και σαφείς εξηγήσεις για το τι συμβαίνει ή για το τι πρόκειται να συμβεί. Οι γονείς θα πρέπει να δώσουν μόνο αυτές τις πληροφορίες που το παιδί μπορεί να κατανοήσει και να επεξεργαστεί. Ακόμη πρέπει να πούμε ότι η ενημέρωση του παιδιού είναι καλό να γίνεται εγκαίρως και όχι να ανακοινώνονται ξαφνικά στο παιδί οι εξελίξεις που αφορούν την οικογένεια π.χ. ότι ο μπαμπάς δεν θα μείνει μαζί του. Το παιδί θα πρέπει να αναδιοργανώσει στη φάση αυτή τις σχέσεις του με τον γονέα που φεύγει και συνήθως είναι ο πατέρας. Ο γονέας που φεύγει θα πρέπει να ενημερώσει το παιδί για το πότε θα το βλέπει και να δώσει στο παιδί να καταλάβει ότι δεν πρόκειται να το εγκαταλείψει. Πολύ συχνά οι γονείς δεν καταφέρνουν να είναι σταθεροί και σωστοί στο παιδί με αποτέλεσμα να δημιουργείται σ' αυτό θλίψη και ανασφάλεια όσο αφορά τη σχέση.

Η απώλεια ενός αγαπημένου προσώπου στο διαζύγιο σύμφωνα με τον Γρ. Αρμπατζόγλου 1994, διαφοροποιείται όπως έχει προαναφερθεί στην αρχή του κεφαλαίου από την απώλεια ενός, λόγω θανάτου στο ότι κατά το διαζύγιο ο γονέας παραμένει στη ζωή και η απώλεια δεν είναι οριστική. Το παιδί για το λόγο αυτό μπορεί να βρίσκεται σ' ένα ατελείωτο θρήνο μετά το διαζύγιο. Αυτό έχει να κάνει με το πως διαδραματίζεται ο χωρισμός μεταξύ των συζύγων, την ικανότητά τους να αντιληφθούν τι σημαίνει για το παιδί να διαχωρίσουν τη μεταξύ τους σχέση από τις σχέσεις τους με το παιδί, να μπορέσουν να συνεννοηθούν σχετικά με αυτό το τόσο σημαντικό θέμα, να εξασφαλίσουν τις συνθήκες για την καλύτερη και την πιο ποιοτική παρουσίασή τους ως προς το παιδί.

Γ. Φάση μετά το διαζύγιο

Όπως παρατηρήθηκε κατά τις προηγούμενες φάσεις του διαζυγίου, τα προβλήματα που παρουσιάζονται είναι κυρίως συναισθηματικά- ψυχολογικά. Στη φάση αυτή όπου το διαζύγιο αποτελεί πια γεγονός, ως βασικό πρόβλημα παρουσιάζεται το οικονομικό και κατ' επέκταση το στεγαστικό τα οποία αντιμετωπίζονται συνήθως με την εξεύρεση εργασίας ή παύουν να υπάρχουν με έναν άλλο γάμο.

Αυτά βέβαια απασχολούν περισσότερο το σύζυγο ή τη σύζυγο που εγκαταλείπει το σπίτι ή ακόμα και την πόλη στην οποία διέμενε και γίνονται ακόμη πιο έντονα αν ο/ η σύζυγος που φεύγει από το σπίτι έχει αναλάβει και την επιμέλεια του παιδιού. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το παιδί δεν θα έχει να προσαρμοστεί μόνο στις αλλαγές που έγιναν ως φυσικό παρεπόμενο του διαζυγίου, όπως η απομάκρυνση από τον άλλο γονέα και η αναδιοργάνωση των σχέσεων, αλλά θα πρέπει να προσαρμοστεί ίσως σε ένα καινούργιο περιβάλλον (καινούργιο σχολείο, γειτονιά, καινούργιες γνωριμίες).

Ο Κοινωνικός Λειτουργός, σύμφωνα την Κ. Παπαϊωάννου, στη φάση αυτή και όσο αφορά τα οικονομικά προβλήματα που επέρχονται μετά το διαζύγιο και τα προβλήματα στέγης μπορεί να βοηθήσει τους συζύγους να τα αντιμετωπίσουν

πιο εύκολα βοηθώντας τους να κάνουν χρήση των προβλεπόμενων για αυτές τις περιπτώσεις από το κράτος υλικών βοηθημάτων. Επίσης μπορεί μέσα από τις παρεμβάσεις του να βοηθήσει τον άνεργο ή την άνεργη σύζυγο στην εξεύρεση εργασίας και να διευκολύνει κυρίως την εργαζόμενη διαζευγμένη μητέρα με την εισαγωγή του παιδιού σε βρεφικό ή παιδικό σταθμό. (Κ. Παπαϊωάννου, 1994). Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια σημαντική αύξηση των δευτέρων γάμων από διαζευγμένους πράγμα αναμενόμενο αν λάβουμε υπόψη τη ραγδαία αύξηση που έχουν σημειώσει τα διαζύγια. Η επιθυμία δημιουργίας καινούργια οικογένειας με ένα δεύτερο γάμο συχνά οδηγεί σε ένα σοβαρό δίλλημα τους συζύγους που έχουν άσχημα βιώματα από το πρώτο γάμο τους καθώς φοβούνται μη τυχόν και διαψευστούν και πάλι οι ελπίδες τους. Γίνεται ακόμα πιο σοβαρό όταν αυτοί έχουν αναλάβει την επιμέλεια του παιδιού τους.

Ο Κοινωνικός Λειτουργός μέσα από τα εργαλεία, τις τεχνικές και τις γνώσεις του θα μπορέσει να βοηθήσει το διαζευγμένο σύζυγο να αποφασίσει αν ένας νέος γάμος είναι αυτό που πραγματικά θέλει και αν θα του προσφέρει αυτό που του ζητά. Μπορεί επιπλέον να βοηθήσει τον γονιό να προετοιμάσει τα παιδιά για αυτή την νέα προοπτική ζωής που ανοίγεται μπροστά τους. Ο Κοινωνικός Λειτουργός λοιπόν μέσα από τους χειρισμούς του δεν θα δώσει ριζικές λύσεις στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τόσο οι σύζυγοι μεταξύ τους όσο και στις σχέσεις τους με τα παιδιά τους, ούτε και θα εκλείψουν μελλοντικές δυσκολίες και προβλήματα. Μέσα από τους χειρισμούς και τις παρεμβάσεις του θα βοηθήσει τόσο τους συζύγους όσο και τα παιδιά να αντιμετωπίσουν όσο γίνεται καλύτερα τις δυσκολίες που το διαζύγιο μπορεί να τους δημιουργήσει καθώς επίσης και να δεχθούν με πιο ώριμο τρόπο τις αλλαγές καταστάσεων και γεγονότων.

Σύμφωνα με τις Νικολοπούλου- Ζάχου(2004), η παρέμβαση του Κοινωνικού Λειτουργού μπορεί να γίνει σε τρία στάδια:

1. Προληπτική παρέμβαση κατά την εποχή που οι σχέσεις των συζύγων είναι επισφαλείς, όχι όμως και διαλυμένες. Η ασυμφωνία είναι φανερή, αλλά οι σύζυγοι αμφιταλαντεύονται προκειμένου να πάρουν απόφαση χωρισμού. Εδώ ο

ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού συνίσταται στην ενδυνάμωση του Εγώ των συζύγων, ώστε όποια απόφαση τελικά παρθεί να είναι υπεύθυνη, ψύχραιμη, δική τους επιλογή. Φυσικά αποφεύγονται παραινέσεις του τύπου “δε θα ήταν σωστό, αναλογιστείτε τις συνέπειες για τα παιδιά” κ.α., ενώ δίνονται οι απαραίτητες εξηγήσεις για τις πιθανές συνέπειες στους ίδιους και τα παιδιά χωρίς πρόθεση επηρεασμού της απόφασης.

2. Παρέμβαση στην οξεία φάση, δηλαδή στην εκδηλωνόμενη κρίση που οδηγεί στην απόφαση για λύση του γάμου. Εδώ ο Κοινωνικός Λειτουργός μπορεί να βοηθήσει αποτελεσματικά για την καλύτερη δυνατή ρύθμιση της επιμέλειας και της επικοινωνίας των συζύγων με τα παιδιά και μεταξύ τους. Κυρίως όμως θα προσπαθήσει να αποτρέψει την εμπλοκή των παιδιών στις αντιδικίες και συγκρούσεις των γονιών τους, με τη χρησιμοποίησή τους ως μαρτύρων στα διακστήρια ή ως μέσων πίεσης, εκδίκησης κ.τ.λ.

3. Στην περίοδο μετά το διαζύγιο, ο Κοινωνικός Λειτουργός μπορεί να παίξει εξισορροπητικό ρόλο με το να βοηθήσει τα παιδιά στην εξεύρεση και ανάπτυξη υποστηρικτικών συστημάτων. Επίσης, να βοηθήσει στην επανεκτίμηση της ανάγκης για μεταβολή του τρόπου και της συχνότητας επικοινωνίας των παιδιών με τον απόντα γονέα.

Ο Κοινωνικός Λειτουργός δεν φτάνει μόνο να έχει γνώσεις και επιδεξιότητες για το χειρισμό των συναισθημάτων. Χρειάζεται να πλαισιώνεται και από ένα δίκτυο υπηρεσιών κοινωνικής μέριμνας και μια γενικότερη κοινωνική πολιτική. Να σημειωθεί ότι στη χώρα μας όσον αφορά τον κρατικό τομέα και την προσφορά συμβουλευτικής ή ψυχολογικής στηρίξεως, οι ιατροπαιδαγωγικές υπηρεσίες είναι αυτές που κατά κύριο λόγο ασχολούνται με θέματα διαζυγίου. (Γαζεριάν, 1981)

Βέβαια, η υποδομή που υπάρχει στη χώρα μας σχετικά με υπηρεσίες κοινωνικής βοήθειας και παρέμβασης σε περίπτωση διαζυγίου είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι θα πρέπει να αναζητήσουν βοήθεια στα ιατρο-παιδαγωγικά κέντρα, στις υπηρεσίες ψυχικής υγείας, κ.α., που λειτουργούν στα μεγάλα αστικά κέντρα. Αν εξαιρέσει κανείς τις Υπηρεσίες Κοινωνικής

Πρόνοιας, είναι σχεδόν ανύπαρκτη η δυνατότητα παρέμβασης σε μια οικογένεια με πρωτοβουλία του όποιου ειδικού. Στις υπηρεσίες καταφεύγουν συνήθως, όχι για το διαζύγιο αυτό καθ' αυτό, αλλά για ένα ψυχολογικό πρόβλημα των ίδιων ή των παιδιών, οπότε δίνεται η αφορμή και η δυνατότητα παρέμβασης εκ μέρους του Κοινωνικού Λειτουργού.(Νικολοπούλου- Ζάχου, 2004)

Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητη η δημιουργία εξειδικευμένων κρατικών υπηρεσιών σε θέματα διαζυγίου και γενικότερα οικογενειακών σχέσεων οι οποίες βέβαια πρέπει να είναι στελεχωμένες με τις αναγκαίες ειδικότητες όπως κοινωνικούς λειτουργούς, παιδοψυχιάτρους, ψυχολόγους, δικηγόρους, οι οποίοι θα πρέπει να συνεργαστούν στο πλαίσιο μια διεπιστημονικής ομάδας, ώστε να επιτυγχάνεται αφενός η καλύτερη και πιο ολοκληρωμένη αντιμετώπιση των αναγκών του εξυπηρετούμενου και παράλληλα να συντελείται η επιστημονική ανάπτυξη και εξέλιξη των μελών της παρέχοντας την ευκαιρία για ανταλλαγή απόψεων, συναισθηματικής εκφόρτισης και αλληλοϋποστήριξης.

Εκτός από τις αρμόδιες κοινωνικές υπηρεσίες απαραίτητα είναι και η πρόβλεψη υλικών παροχών στους διαζευγμένους συζύγους για την αντιμετώπιση των πρώτων οικονομικών προβλημάτων που πιθανόν να αντιμετωπίζουν μετά το διαζύγιο. Η οικονομική ενίσχυση μέσω ενός μηνιαίου επιδόματος ικανού να καλύψει βασικές ανάγκες ή εφάπαξ βοήθημα για τις ανάγκες του πρώτου καιρού, θα βοηθήσουν τους συζύγους που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα μετά το διαζύγιο. Επίσης πολύ βοηθητικό θα ήταν η παραχώρηση στους συζύγους χαμηλότοκων δανείων με σκοπό την αγορά κατοικίας. Ακόμα, με βοήθεια στις διαζευγμένες μητέρες για εξεύρεση εργασίας μέσα από ειδικά προγράμματα σε θέσεις τόσο του ιδιωτικού τομέα όσο και του δημοτικού τομέα μπορούν να λυθούν οικονομικά προβλήματα που προκύπτουν μετά το διαζύγιο.

Για να αποφευχθούν οι δυσάρεστες συνέπειες από τις διαδικασίες στο δικαστήριο που είναι ψυχοφθόρες για το παιδί, θα βοηθούσε η δημιουργία ειδικών οικογενειακών δικαστηρίων. Τα ειδικά οικονομικά δικαστήρια που θα αποτελούνται από δικαστικούς με γνώσεις ψυχολογίας και παιδοψυχολογίας θα συνεργάζονται με άλλους ειδικούς επαγγελματίες μεταξύ αυτών και ο

Κοινωνικός Λειτουργός που μπορεί να συμβάλλει στη διερεύνηση των οικογενειακών σχέσεων και του οικογενειακού περιβάλλοντος ώστε να παρθεί μια σωστή απόφαση για την επιμέλεια του παιδιού και να προετοιμάσει σε συνεργασία με τους γονείς τα παιδιά για τη διαδικασία που θα ακολουθήσει στο δικαστήριο.

6.2 ρόλος του κοινωνικού λειτουργού όσον αφορά το χειρισμό των παιδιών με βάση την ηλικία τους

Η παρέμβαση του κοινωνικού λειτουργού στα παιδιά που βιώνουν το χωρισμό των γονιών τους θα εξαρτηθεί από την ηλικία τους και το στάδιο της ανάπτυξής τους. Οι γνώσεις της παιδικής και της εφηβικής ψυχολογίας και συμπεριφοράς, η παρατηρητικότητα και η ευελιξία είναι αναγκαία εφόδια για την συνεργασία του κοινωνικού λειτουργού με τα παιδιά που περνούν μια κρίσιμη περίοδο και οι αντιδράσεις τους είναι έντονες, άμεσες και πολυσύνθετες.

Στα παιδιά της βρεφικής ο κοινωνικός λειτουργός δύσκολα μπορεί να παρέμβει λόγω των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών της ηλικίας. Σ' αυτή την περίπτωση προσπαθεί να εξηγήσει με το πιο ξεκάθαρο τρόπο στους γονείς την σπουδαιότητα της ηλικίας αυτής. Στην διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών και τους κινδύνους που μπορεί να κρύβει η απομάκρυνση του ενός γονέα.

Στα μεγαλύτερα παιδιά, της νηπιακής ηλικίας, τα βοηθά να εκφράσουν τα συναισθήματα τους για την διάλυση της οικογένειάς τους και την ξαφνική απώλεια του ενός γονέα. Σύμφωνα με την Λάππα Όλγα (1992) γι' αυτή την περίπτωση, αν ο χώρος και η πολιτική Υπηρεσίας που δουλεύει το επιτρέπουν, μπορεί να χρησιμοποιήσει διάφορα μέσα έκφρασης είτε ατομικά είτε ομαδικά που προωθούν την εκτόνωση και την εκδήλωση της εσωτερικής ενέργειας χωρίς όμως να τονίζουν άμεσα το πρόβλημα στο παιδί και να προκαλούν άγχος. Το παιχνίδι, το παραμύθι, η ζωγραφική, η χειροτεχνία με διάφορα, το θέατρο, η μουσική ακόμα και η κίνηση είναι μερικά από τα εργαλεία που μπορεί να

χρησιμοποιήσει ο κοινωνικός λειτουργός στα παιδιά αυτής της ηλικίας εκτός από τον λόγο και την συζήτηση.

Στα παιδιά της σχολικής ηλικίας το έργο του κοινωνικού λειτουργού γίνεται αρκετά δύσκολο αφού σ' αυτή την ηλικία έχουν διαμορφώσει άποψη για όλα τα πράγματα γύρω τους και επιμένουν σ' αυτή. Ο κοινωνικός λειτουργός στοχεύει στην έκφραση όλων των αρνητικών συναισθημάτων αλλά και την αποδοχή τους από το ίδιο το παιδί, ενώ ταυτόχρονα το ενισχύει με επιβεβαιώσεις για την φυσιολογικότητα αυτών στην κρίσιμη περίοδο που περνά. Μ' αυτό τον τρόπο καταφέρνει να του γκρεμίσει όλες τις άμυνες και τις ανοχές που συνήθως τα παιδιά αυτής της ηλικίας νιώθουν και να το βοηθά να κατανοήσει τους πραγματικούς λόγους του διαζυγίου. Με την συζήτηση και τον διάλογο το προετοιμάζει για την αλλαγή στον τρόπο ζωής του. Το βοηθά να προσαρμοστεί στο πρόγραμμα επισκέψεων και στον τρόπο επικοινωνίας με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια και του συμπαραστέκεται σ' όλα τα στάδια αλλαγής της ζωής. Το παροτρύνει διαρκώς να εκφράζεται και το ηρεμεί από τα άγχη του.

Η επικοινωνία του κοινωνικού λειτουργού με τους φορείς του σχολείου (δασκάλους, διευθυντές) είναι πολύ σημαντική καθώς ο χώρος του σχολείου είναι ένα βασικό κομμάτι της κοινωνικότητας του παιδιού. Ενημερώνει τους δασκάλους για την κρισιμότητα της περιόδου που περνά το παιδί και τους επιστά την προσοχή. Συνεργάζεται μαζί τους όσο κρίνει ότι είναι αναγκαίο.

Στόχος του κοινωνικού λειτουργού στην κρίσιμη φάση της διάλυσης μιας οικογένειας αποτελεί η αντιμετώπιση των θεμάτων και των προβλημάτων που προκύπτουν απ' αυτή.

Σύμφωνα με τον Dr. Μουζακίτη Χρ. (1993), σε σοβαρότερες περιπτώσεις διαταραχές των παιδιών από τον χωρισμό ή το διαζύγιο των γονιών, συνιστάται η οικογενειακή θεραπεία. Σ' αυτή την περίπτωση γίνεται συγκεκριμένη θεραπεία πάνω στα μέλη της οικογένειας με στόχο την αποκατάσταση της ψυχικής ισορροπίας τόσο των παιδιών όσο και των γονιών.

Εκτός των παραπάνω περιπτώσεων που η οικογένεια βρίσκεται στην κρίση του διαζυγίου, ο κοινωνικός λειτουργός πολύ συχνά αντιμετωπίζει οικογένειες

ήδη διαζευγμένες και παρεμβαίνει σε χρόνιες καταστάσεις προβλημάτων οικονομικών, κοινωνικών και ψυχολογικών που εμφανίστηκαν με το διαζύγιο αλλά δεν αντιμετωπίστηκαν έγκαιρα. (Dr Μουζακίτη Χρ., 1993)

Συχνά οι διαζευγμένοι νιώθουν τα αρνητικά συναισθήματα του χωρισμού για πολλά χρόνια αργότερα. Η σχέση που χαρακτήριζε με τα παιδιά τους αμέσως φορές καταφεύγουν στις Κοινωνικές Υπηρεσίες με συναισθήματα άγχους, ενοχών και αμφιβολίας για την ανατροφή και τον τρόπο διαπαιδαγώγησης απέναντι στα παιδιά τους.

Τα παιδιά και οι έφηβοι που έχουν βιώσει άσχημα ένα διαζύγιο σταδιακά εμφανίζουν διαφόρων μορφών αντικοινωνικές συμπεριφορές και ψυχολογικές αντιδράσεις που όταν καταφεύγουν στις Κοινωνικές Υπηρεσίες πολύ συχνά με διαφορετικό αίτημα (π.χ. «Τον τελευταίο καιρό έχει μείνει χωρίς φίλους, ενώ πριν ήταν ο πιο δημοφιλής»....) τις περισσότερες φορές αποκαλύπτεται ως πηγή των προβλημάτων το διαζύγιο.

Στις περιπτώσεις αυτές ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει να έχει παρατηρητικότητα για να εντοπίσει το ουσιαστικό από το επιφανειακό πρόβλημα και να χρησιμοποιήσει τις κατάλληλες τεχνικές και μεθόδους για να πετύχει την όσο δυνατόν ομαλότερη αποδοχή του προβλήματος από τον γονέα και το παιδί. Και στις χρόνιες περιπτώσεις θα λάβει σοβαρά υπόψη του την ηλικία που βρισκόταν όταν βίωσε το διαζύγιο, ποιες ήταν οι σχέσεις του με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, ποιες είναι μετά το χωρισμό και διάφορες άλλες λεπτομέρειες που ο κοινωνικός λειτουργός κρίνει αναγκαίες κατά την διάρκεια της συνέντευξης. Στόχος του κοινωνικού λειτουργού είναι η αποκατάσταση της ψυχικής ισορροπίας και της κοινωνικής συμπεριφοράς, επιδιώκει την έκφραση όλων των συναισθημάτων που νιώθουν τα παιδιά για το χωρισμό και δεν είχαν όσο θα έπρεπε την δυνατότητα να τα εκδηλώσουν όταν βίωναν την κρίση της οικογένειάς τους. (Dr. Μουζακίτη Χρ., 1993)

Ο κοινωνικός λειτουργός θα πρέπει να γνωρίζει τις τεχνικές της οικογενειακής θεραπείας και να ειδικευτεί στην κοινωνική εργασία με οικογένεια, αφού οι γενικές γνώσεις της κοινωνικής εργασίας δεν είναι επαρκής για την

αντιμετώπιση και την αποκατάσταση των παιδιών και των γονιών που βιώνουν ένα διαζύγιο.

Η κοινωνική εργασία με οικογένεια ως μέθοδος της κοινωνικής εργασίας έγινε ιδιαίτερα γνωστή στη δεκαετία του '70. Διάφοροι παράγοντες, όπως η επέκταση της ψυχανάλυσης στον χειρισμό ενός ευρύτερου φάσματος ψυχολογικών προβλημάτων που περιελάμβανε εργασία με οικογένειες, η εισαγωγή της συστηματικής θεωρίας με έμφαση στη διερεύνηση επικοινωνιακών σχέσεων, το ενδιαφέρον για νέες κλινικές τεχνικές όπως ομαδοθεραπεία. Οι εξελίξεις στη συμβουλευτική για το παιδί και στη συμβουλευτική για τους συζύγους βοήθησαν στη δημιουργία ενός ευρύτερου φάσματος θεωρητικών προσεγγίσεων. Οι πιο γνωστές είναι α) η διαρθρωτική προσέγγιση (Minuchin), β) η μιχεβιοριστική (Patterson) γ) η επικοινωνιακή (Satir) δ) η ψυχοδυναμική (Acerman). (Dr. Μουζακίτη Χρ., 1993)

Ο κοινωνικός λειτουργός που έχει ειδικευτεί στην κοινωνική εργασία με οικογένεια θα πρέπει να γνωρίζει βασικές τεχνικές αρκετών θεωρητικών προσεγγίσεων ώστε να έχει την δυνατότητα επαγγελματικής ευελιξίας ανάλογα με τις περιπτώσεις και την προσωπικότητα των μελών της οικογένειας. Επιπλέον θα πρέπει να είναι ικανός να εξετάζει την οικογένεια σαν ένα σύστημα με διάφορα υποσυστήματα που επικοινωνούν μεταξύ τους. Βασική προϋπόθεση είναι η ικανότητα του να παρατηρεί και να είναι ευέλικτος και ανάμεσα στις θεωρητικές προσεγγίσεις αλλά και στην περίπτωση. (Dr. Μουζακίτης Χρ. 1993)

Είναι όμως γεγονός ότι στη χώρα μας ακόμη δεν υπάρχει στο χώρο της κρατικής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης ειδικευση στην κοινωνική εργασία με οικογένεια. Συνεπώς οι κοινωνικοί λειτουργοί που είναι ειδικευμένοι δεν είναι όσα χρειάζονται για να στελεχώσουν τις υπηρεσίες. Επιπλέον, μόλις το 1993 εξαγγέλθηκε από την πολιτεία η δημιουργία κέντρων οικογενειακού προγραμματισμού και θεραπευτικά. Γι' αυτό συναντάμε κοινωνικούς λειτουργούς να χειρίζονται περιπτώσεις διαζευγμένων οικογενειών σε διάφορες υπηρεσίες, όπως Δικαστήρια ανηλίκων, Κέντρα Ψυχικής Υγείας, Ιατροπαιδαγωγικά Κέντρα,

στην Πρόνοια και σε Ψυχιατρικές Υπηρεσίες και Υπηρεσίες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

6.2.1. Ο ρόλος του σχολικού Κοινωνικού Λειτουργού

Με αφορμή ότι παραπάνω αναλύσαμε το ρόλο του Κοινωνικού Λειτουργού όσον αφορά το χειρισμό των παιδιών της σχολικής ηλικίας, κρίνουμε σκόπιμο να αναφέρουμε το ρόλο του σχολικού Κοινωνικού Λειτουργού. Αυτός είναι ο εξής:

1. Αποτελεί τον συνδετικό κρίκο μεταξύ του σχολείου και της οικογένειας, και των άλλων κοινωνικών φορέων και υπηρεσιών που ασχολούνται με το παιδί, την οικογένεια και τις ιδιαίτερες ανάγκες που αντιμετωπίζουν.

2. Συντάσσει το κοινωνικό ιστορικό του μαθητή, που πρόκειται να εναχθεί στην σχολική μονάδα, σε συνεργασία με τους γονείς. Εισηγείται τις αναγκαίες παρεμβάσεις υποστήριξης για την καλύτερη προσαρμογή του μαθητή και της οικογένειας του στο σχολικό πλαίσιο.

3. Στηρίζει συστηματικά και προγραμματισμένα, σε ατομική και ομαδική βάση, τους μαθητές, που αντιμετωπίζουν προσωπικά ή άλλου είδους προβλήματα.

4. Προετοιμάζει αυτούς που πρόκειται να αποφοιτήσουν και συνεργάζεται με τον επαγγελματικό σύμβουλο και τις αρμόδιες υπηρεσίες για την κοινωνική ή εργασιακή αποκατάσταση, ενισχύοντας τους όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικά.

5. Συνεργάζεται με την οικογένεια (γονείς, αδέρφια, ευρύτερη οικογένεια), με στόχο την θετική τους στάση στο πρόβλημα του μαθητή, την βελτίωση της ποιότητας της καθημερινής συμβίωσης και την αντιμετώπιση των προβλημάτων κοινωνικής ή προσωπικής φύσης. Για την επίτευξη των σκοπών αυτών χρησιμοποιεί και τις τρεις μεθόδους κοινωνικής εργασίας, με άτομα, ομάδες και κοινότητα.

6. Συνεργάζεται με σχολικούς συμβούλους, Κ.Δ.Α.Υ., άλλα σχολεία, ιατροπαιδαγωγικές κοινωνικές υπηρεσίες, και με κάθε φορέα που υποστηρίζει το κοινωνικό τους έργο.

7. Εργάζεται σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο ο οποίος διαθέτει την απαραίτητη υλικοτεχνική υποδομή που κρίνεται αναγκαία για το έργο τους.

8. Διοργανώνει συγκεντρώσεις γονέων, σε συνεργασία με τον διευθυντή και τα άλλα μέλη του προσωπικού του σχολείου και τους ενημερώνει για κάθε είδους παροχές που δικαιούνται.

9. Έχει την δυνατότητα να κάνει προγραμματισμένες επισκέψεις στις οικογένειες των μαθητών, να συνοδεύει τους γονείς σε διάφορες υπηρεσίες, όταν κρίνεται αναγκαίο, πάντοτε στα πλαίσια του ωραρίου εργασίας, και σε συνεργασία με τον διευθυντή, αφού, λόγω της ιδιομορφίας του έργου τους, η αποστολή της δεν περιορίζεται μόνο στον χώρο του σχολείου.

10. Συντάσσει εκθέσεις που αναφέρονται σε θέματα της αρμοδιότητας της, όταν ζητηθεί από τις εμπλεκόμενες υπηρεσίες, και τις παραδίδει στον διευθυντή για την διεκπεραίωσή τους.

6.3 Ο ρόλος των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας- Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού

Στις περιπτώσεις κακής άσκησης της γονικής μέριμνας η προσφυγή στο δικαστήριο είναι πολλές φορές αναπόφευκτη και η ευθύνη του δικαστή για την έκδοση εκείνης της απόφασης που θα εξυπηρετεί καλύτερα το συμφέρον του τέκνου είναι τεράστια. Η ευθύνη εμφανίζεται ακόμα μεγαλύτερη όταν διατάσσεται η ανάθεση του συνόλου της επιμέλειας του τέκνου σε κάποιο τρίτο πρόσωπο, πράγμα που μπορεί να συμβεί «μόνο όταν άλλα μέτρα έμειναν χωρίς αποτέλεσμα ή κρίνεται ότι δεν επαρκούν για ν' αποτρέψουν κίνδυνο της σωματικής, πνευματικής ή ψυχικής υγείας του τέκνου» (ν.α. 15.13 εδ. Ι ΑΚ). Στις περιπτώσεις αυτές, το δικαστήριο, προκειμένου να αποφασίσει την ανάθεση στον τρίτο οφείλει να ελέγξει το ήθος, τις βιοτικές συνθήκες και την εν γένει

καταλληλότητα του. Το δικαστήριο διευκολύνεται αλλά και στηρίζεται υποχρεωτικά στις έρευνες της αρμόδιας υπηρεσίας που υποβάλλει σ' αυτό μια σχετική βεβαίωση. Η ανάθεση γίνεται κατά προτίμηση σε συγγενικά πρόσωπα αλλά μπορεί ν' ανατεθεί η επιμέλεια του τέκνου και σε κατάλληλο ίδρυμα, ενώ το δικαστήριο ορίζει παράλληλα τόσο την έκταση της όσο και τους όρους άσκησης της (ν.α. 1533 ΑΚ).

Το σημαντικό αλλά και υπεύθυνο αυτό έργο που ανατίθεται στις αρμόδιες υπηρεσίες εκτελείται από τους υπαλλήλους των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, οι οποίοι είναι συνήθως κοινωνικοί λειτουργοί. Αυτοί ερευνούν τόσο την υπό διάλυση οικογένεια, όσο και την καταλληλότητα του φυσικού προσώπου ή ιδρύματος που θ' αναλάβει ίσως την επιμέλεια του προσώπου του τέκνου και υποβάλλουν στο δικαστήριο τη σχετική έκθεση, η οποία πρέπει μεν να λαμβάνεται υπόψη απ' αυτό χωρίς όμως και να το δεσμεύει. Στην περίπτωση δηλαδή του ν.α. 1533 ΑΚ, ένα μέρος της ευθύνης για την ορθότητα της δικαστικής απόφασης φέρει και η αρμόδια υπηρεσία, στο βαθμό που το δικαστήριο στηρίζει τη κρίση του για το πραγματικό συμφέρον του παιδιού στην αντικειμενική, υπεύθυνη και ρεαλιστική άποψη της αρμόδιας υπηρεσίας σχετικά με τη συγκεκριμένη περίπτωση.

Μέχρι να καθοριστούν με προεδρικό διάταγμα η υπηρεσία ή οι υπηρεσίες που είναι αρμόδιες να ενεργούν την έρευνα και να εκδίδουν τη σχετική βεβαίωση που προβλέπονται από το ν. α. 1533 ΑΚ, το ν.α. 79 των μεταβατικών διατάξεων ορίζει ότι αρμόδιες είναι οι υπηρεσίες του α. 9 ν.δ. 610/1970 περί υιοθεσίας των μέχρις ηλικίας 18 ετών ανηλίκων. Σύμφωνα με το α. 9 § 3 ν.δ. 610/1970 «Ανεγνωρισμένοι υπηρεσίαι εν τη έννοια της § 1 είναι υπηρεσίαι ή οργανισμοί διαθέτοντες εξειδικευμένον προσωπικόν και οριζόμενοι δια (...) Διατάγματος, εκδιδόμενου, τη αιτήσει των Υπουργών Δικαιοσύνης και Κοινωνικών Υπηρεσιών, τελούντες ως προς τα δια του παρόντος οριζόμενα από της εκδόσεως του(...) Διατάγματος υπό την εποπτείαν και τον έλεγχον του Υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών.

Πράγματι, ο θεσμός των κοινωνικών λειτουργών, είναι νομοθετικά κατοχυρωμένος στην Ελλάδα από το 1959, με το ν.δ. 4018 της 11/12 Νοεμβρίου

1959*. Στο πρώτο άρθρο του ν.δ. δίνεται και ο ορισμός της έννοιας «κοινωνικοί λειτουργοί» οι οποίοι είναι πρόσωπα ειδικά εκπαιδευμένα για την άσκηση της κοινωνικής πρόνοιας σ' εφαρμογή των προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας και υγιεινής. Στη συνέχεια, και σ' εκτέλεση του ν.δ. 4018/1959 εκδόθηκε σειρά διαταγμάτων, που καθόριζαν τα σχετικά με την εκπαίδευση, αναγνώριση των Σχολών Κοινωνικής Πρόνοιας, την άδεια άσκησης επαγγέλματος και την επαγγελματική δεοντολογία των κοινωνικών λειτουργών, τις κατευθύνσεις για τον τρόπο χρησιμοποίησης τους από τις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας και άλλα σχετικά θέματα.

Ο ν. 1329/83 θέτει τα θεμέλια για μια ευρύτερη συμπαράσταση κράτους στην άσκηση της γονικής μέριμνας. Ο νόμος προβλέπει στο ι 1519 ΑΚ ότι «το αρμόδιο δικαστικό όργανο οφείλει να παρέχει στους νέους κατά την άσκηση της επιμέλειας του προσώπου του τέκνου τους, υποστήριξη του, εφόσον αυτοί το ζητήσουν». Το κράτος θέλησε να προσφέρει δικαστική συμπαράσταση στους γονείς πριν ακόμη τα προβλήματα φτάσουν σε σημείο που να απαιτείται ή λήψη των μέτρων που προβλέπον στο ν. α. 1532 ΑΚ και τα οποία σύμφωνα με το ν. α. 1533 ΑΚ διατάσσει «μόνο όταν άλλα μέτρα έμειναν χωρίς αποτέλεσμα...». Διότι όταν ο γονέας ή οι πλησιέστεροι συγγενείς ή ο εισαγγελέας, αναγκάζονται να καταργούν στο δικαστήριο ζητώντας την αφαίρεση της άσκησης της γονικής μέριμνας, το ανήλικο τέκνο έχει ήδη υποστεί μια ψυχική δοκιμασία > ίσως ένα ψυχικό τραυματισμό από την κακή άσκηση της γονικής μέριμνας. Στους ίδιους κινδύνους εκτίθεται το ανήλικο τέκνο έως ότου το δικαστήριο διατάξει κατά τους όρους του ν. α. 1536 ΑΚ την απόδοση της άσκησης τ γονικής μέριμνας στον γονέα που δεν την είχε κατά την διάρκεια του γάμου ή μετά από διαζύγιο.

Το έργο της δικαστικής συμπαράστασης έχει σύμφωνα με το α. 78 το μεταβατικών διατάξεων ανατεθεί προσωρινά, ως τη σύσταση του ειδικού δικαστηρίου, στον εισαγγελέα ανηλίκων. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το έργο του εισαγγελέα και μελλοντικά του ειδικού δικαστηρίου θα πρέπει ν συνεπικουρούν άτομα με ειδικές γνώσεις για τα προβλήματα των ανηλίκων. Ειδικότερα στο προβλεπόμενο να θεσμοθετηθεί ειδικό δικαστήριο θα πρέπει να ενταχθούν

υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας και συμβουλευτικές υπηρεσίες προκειμένου το όργανο αυτό να παρέχει στους γονείς κατά τη άσκηση της επιμέλειας του προσώπου του τέκνου τους τη σωστή στήριξη.

Υπάλληλοι των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας είναι συνήθως κοινωνικοί λειτουργοί, αλλά στις συμβουλευτικές υπηρεσίες του μελλοντικού οικογενειακού δικαστηρίου, θα πρέπει ν' απασχολούνται εκτός από κοινωνικοί λειτουργοί και ψυχολόγοι και ψυχοπαιδαγωγοί, οι οποίοι ν' ασχολούνται ως σύμβουλοι της προβληματικής οικογένειας'.

Από τους διάφορους τομείς παροχής κοινωνικών υπηρεσιών ο τομέας που ενδιαφέρει εδώ, στην προοπτική της ένταξης του προσωπικού του στις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας του ειδικού οικογενειακού δικαστηρίου είναι ο Τομέας Κοινωνικής Πρόνοιας. Στο α. 2 § 3 Π.δ. 891/78, αναφέρεται ότι ασχολείται ο τομέας αυτός ειδικά με περιπτώσεις που καθίσταται δυσχερής η ομαλή διεξαγωγή των λειτουργιών της οικογένειας και η εκπλήρωση της αποστολής της ως κοινωνικής ομάδας και θεσμού γενικότερα. Αν βέβαια το οικογενειακό δικαστήριο περιλάβει και τις ποινικές υποθέσεις που φορούν ανήλικους τότε θα πρέπει να ενταχθεί σ' αυτό και ο τομέας εγκληματικότητας, δηλαδή το προσωπικό που απασχολείται, στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, στην Εταιρία Προστασίας Ανηλίκων, στις Εταιρίες Προστασίας Αποφυλακιζόμενων, και ακόμα στα ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων, στα Σωφρονιστικά Καταστήματα Ανηλίκων κ.α.. Η σύνθεση πάντως του ειδικού οικογενειακού δικαστηρίου, όπως ήδη αναφέρθηκε, εξαρτάται από τη μορφή και τις αρμοδιότητες που θα του ανατεθούν.

Η δικαστική συμπαράσταση παρέχεται σύμφωνα με το ν. α.' 1519 ΑΚ ύστερα από αίτηση των γονέων. Ήδη όμως καταβάλλονται προσπάθειες ώστε το κράτος (σχολεία σε συνεργασία με κοινωνικούς λειτουργούς και συμβουλευτικές υπηρεσίες) να προσφέρει με δική του πρωτοβουλία βοήθεια στους γονείς και στα ανήλικα τέκνα. Σε ορισμένες περιπτώσεις (π.χ. όταν την άσκηση της γονικής μέριμνας έχει ο ένας μόνο γονέας η όταν ο

ανήλικος τελεί υπό επιτροπεία) θα έπρεπε ίσως να προβλεφθεί η υποχρεωτική παρακολούθηση των ανηλίκων από αρμόδια πρόσωπα, κατά το πρότυπο ξένων ρυθμίσεων, για την αποτροπή του πολλαπλασιασμού των περιπτώσεων όπου προβληματικοί ανήλικοι διαπράττουν αδικήματα, Χρειάζεται όμως μεγάλη προσοχή στην οργάνωση του θεσμού της υποχρεωτικής παρακολούθησης, ώστε να μην υποσκάπτει την άσκηση της γονικής μέριμνας από τον ένα γονέα ή την άσκηση της επιτροπείας. Για τον σκοπό αυτό θα πρέπει να έχουν αυξημένα προσόντα τα πρόσωπα που θα είναι επιφορτισμένα με την παρακολούθηση των ανηλίκων και οι τυχόν εκθέσεις που θα υποβάλλουν στο ειδικό δικαστήριο να υπόκεινται σε ορισμένες εγγυήσεις (αμεροληψία, απόρρητο, κ.λπ.).(Νικολακοπούλου –Στεφάνου,1986).

6.4 Συμβουλευτική διαζυγίου

Σύμφωνα με τους Kressel και Deutsch (1977), η συμβουλευτική διαζυγίου προέρχεται από τη συμβουλευτική του γάμου, ως ειδικός κλάδος και αναφέρεται στην απόφαση του ζευγαριού να χωρίσει και στις σχετικές διαπραγματεύσεις που αυτό επιφέρει.

Στόχος της, είναι να βοηθήσει το ζευγάρι να αποσυνδεθεί από το γάμο, με τις λιγότερες δυνατές επιπτώσεις, τόσο για το ίδιο το ζευγάρι όσο και για τα παιδιά. Οι συμβουλευτικές παρεμβάσεις- σε ατομική ή ομαδική βάση- είναι ικανές να βοηθήσουν το άτομο στις διαφορετικές φάσεις στη διαδικασία του χωρισμού. Στόχος τους είναι να προσφέρουν αποτελεσματική βοήθεια στο άτομο για να ξεπεράσει το θρήνο του, να ανακτήσει την αυτοπεποίθησή του και να μπορέσει να λειτουργήσει ικανοποιητικά σε όλους τους τομείς της ζωής του.

Οι συμβουλευτικές παρεμβάσεις για γονείς μετά το διαζύγιο επικεντρώνονται σε θέματα σε σχέση με την προσαρμογή και τις ψυχολογικές αντιδράσεις των παιδιών τους. Επίσης, σε τρόπους κατάλληλης ανατροφής και διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους και σε τρόπους προσέγγισης συνεργασίας

των γονέων. Οι συμβουλευτικές και θεραπευτικές παρεμβάσεις ποικίλουν ανάλογα με τη θεωρητική προσέγγιση και εκπαίδευση του ειδικού, την διαθεσιμότητα των υπηρεσιών, την ψυχολογική κατάσταση και τις ανάγκες των συζύγων αλλά και των παιδιών και το στάδιο της διαδικασίας του χωρισμού στο οποίο βρίσκονται καθώς και με το είδος της παρέμβασης, που η οικογένεια θεωρεί ως το πιο κατάλληλο για τις ανάγκες της. Οι παρεμβάσεις αυτές μπορεί να αναφέρονται – στους συζύγους χωριστά ή και μαζί, στα παιδιά- σε όλα τα μέλη της οικογένειας και στα παιδιά με το γονέα που είναι υπεύθυνος για την επιμέλειά τους. Επίσης είναι δυνατή η ένταξη των συζύγων σε προγράμματα ομαδικής συμβουλευτικής με επίκεντρο το χωρισμό ή σε ειδικές ομάδες υποστήριξης. Η σχέση μεταξύ συμβούλου και των συζύγων πρέπει να βασίζεται στη λειτουργία κλίματος εμπιστοσύνης, στην υποστήριξη και καθησύχαση και στη διατήρηση εχεμύθειας και αμεροληψίας. (Χρυσή Χατζηχρήστου, 1999).

Οι συμβουλευτικές- θεραπευτικές παρεμβάσεις και τα προγράμματα, σε ατομική, οικογενειακή ή ομαδική βάση ποικίλουν, ως προς τη χρονική διάρκεια και τη δομή ανάλογα με τους συγκεκριμένους σκοπούς και στόχους. Κάποιες παρεμβάσεις και προγράμματα,- δευτερογενούς πρόληψης- έχουν συμβουλευτικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα με συγκεκριμένη δομή και αριθμό συναντήσεων (συνήθως 8-20) και αποσκοπούν στη βελτίωση και ανάπτυξη συγκεκριμένων ικανοτήτων και δεξιοτήτων και στην εκμάθηση στρατηγικών επίλυσης προβλημάτων και μεθόδων αντιμετώπισης αγχογόνων καταστάσεων. Ωστόσο, υπάρχουν και μακροχρόνιες παρεμβάσεις τριτογενούς πρόληψης- κυρίως σε οικογενειακή και ατομική βάση- οι οποίες έχουν θεραπευτικό χαρακτήρα όταν υπάρχουν ενδείξεις συμπτωμάτων ψυχοπαθολογίας με μεγάλη διάρκεια και ένταση. Ακόμη, κάποιες παρεμβάσεις σε ομαδική βάση αφορούν ομάδες αλληλοϋποστήριξης με χαλαρή δομή. Κύριος σκοπός τους είναι, η δημιουργία ενός υποστηρικτικού δικτύου μεταξύ των μελών που αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα μετά το χωρισμό. (Χρυσή Χατζηχρήστου, 1999)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

ΚΡΙΤΙΚΗ- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

7.1 Κριτική

Το διαζύγιο αποτελεί ήδη μια κοινωνική πραγματικότητα και στην Ελλάδα, όπως προκύπτει από τα δημογραφικά δεδομένα. Μια συνήθη θα λέγαμε κατάσταση ζωής, μια άλλη μορφή στις ανθρώπινες σχέσεις. Έρχεται ως συνέχεια και συνέπεια των γρήγορων και εντυπωσιακών αλλαγών στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο. Σηματοδοτεί και εκφράζει αρνητικά αλλά και θετικά στοιχεία στις ανθρώπινες σχέσεις, στο θεσμό της οικογένειας.

Ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών έχει αυξηθεί σημαντικά και προβλέπεται να αυξηθεί ακόμα περισσότερο, όσο αυξάνουν τα ποσοστά του διαζυγίου, όσο η έννοια του γάμου και ο θεσμός της οικογένειας αμφισβητούνται και υποβαθμίζονται, όσο τα ήθη χαλαρώνουν.

Το διαζύγιο αποτελεί μια μακρόχρονη και σύνθετη διαδικασία με πολλά στάδια και αλλαγές για όλα τα μέλη της οικογένειας. Στη μακρόχρονη αυτή διαδικασία δεν εμπλέκονται μόνο οι γονείς αλλά και τα παιδιά. Κύριος στόχος λοιπόν ήταν να καταδειχθούν όσο το δυνατόν εκτενέστερα οι επιπτώσεις που έχει ένα διαζύγιο στη ζωή των παιδιών αλλά και στους γονείς.

Οι πιθανές επιπτώσεις που υφίστανται τα παιδιά συνδέονται με πολλούς παράγοντες πριν και μετά το χωρισμό. Η ηλικία και το αντίστοιχο στάδιο ανάπτυξης των παιδιών, το φύλο, το χρονικό διάστημα από το χωρισμό, η σχέση με τους γονείς αποτελούν θα λέγαμε καθοριστικούς παράγοντες για τις αντιδράσεις και την προσαρμογή των παιδιών, καθώς και για την ένταση, το βαθμό και την διάρκεια των δυσκολιών των παιδιών κατά τις μεταβατικές φάσεις της συζυγικής κατάστασης των γονέων. Οι αντιδράσεις των παιδιών είναι «αναμενόμενες αντιδράσεις», κατά την διάρκεια της κρίσης που περνά η οικογένεια και του θρήνου για το χωρισμό των γονέων τις περισσότερες φορές υποχωρούν σταδιακά άλλοτε πάλι όχι. Δεν μπορούμε όμως να πούμε το ίδιο για

τις μακροχρόνιες συνέπειες, οι οποίες βρίσκονται ακόμη υπό διερεύνηση και μπαίνουν περισσότερο σαν ερωτήματα και υποθέσεις.

Επίσης επισημαίνεται ότι, στην πυρηνική οικογένεια μπορεί να υπάρχει η φυσική παρουσία του γονέα, αλλά συγχρόνως και η ψυχική απουσία του από τη ζωή των παιδιών. Αντίστοιχα στη μονογονεϊκή οικογένεια υπάρχει μεν η φυσική απουσία του ενός σε καθημερινή βάση, αλλά μπορεί να είναι ιδιαίτερα έντονη και καθοριστική για την ανάπτυξη του παιδιού η ψυχική του παρουσία, αφού το σημείο αναφοράς του σχετικά με την ταύτιση κλονίζεται και για να αποκατασταθεί η ισορροπία απαιτείται μακρόχρονη και επώδυνη ψυχική προσπάθεια. Η εμπειρία όλων των φάσεων της διαδικασίας του διαζυγίου αποτελεί ωστόσο για τα παιδιά και για τους γονείς μια σημαντική εμπειρία ενδυνάμωσης του εαυτού στην πορεία της ζωής τους.

Αξίζει να επισημάνουμε πως πριν το 1970 οι περισσότερες έρευνες⁴ έδιναν έμφαση στις αρνητικές πλευρές του διαζυγίου ενώ σήμερα δίνουν έμφαση στους παράγοντες που συμβάλλουν για την καλύτερη προσαρμογή των ατόμων στο διαζύγιο. Αλλά, οι ερευνητές ανακαλύπτουν ότι η αναδιοργάνωση της οικογένειας μπορεί να δημιουργήσει δυνατότητες ανάπτυξης και επιτυχίας στα μέλη της. Τα παιδιά είναι δυνατόν να είναι ευτυχισμένα ακόμη και αν ζουν με τον ένα γονέα τους. Έρευνες δείχνουν πως η επικοινωνία, η αποδοχή και η υποστήριξη θεωρούνται βασικές για την ψυχοκοινωνική προσαρμογή του παιδιού, ανεξάρτητα από τη μορφή που έχει η οικογένεια.

Αντίθετα, ανεξάρτητα από το αν υπάρχει διαζύγιο ή όχι, οι συνεχιζόμενες συγκρούσεις είναι πολύ πιο βλαβερές για τα παιδιά όλων των ηλικιών. Πολλοί ειδικοί πιστεύουν ότι οι εντάσεις που βιώνουν στο γάμο αποτελούν λανθασμένα πρότυπα για τα παιδιά, κυρίως σε ότι αφορά τις σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους. Τα παιδιά που βιώνουν με γονείς επιθετικούς, εριστικούς ή περιφρονητικούς μεταξύ τους, είναι δυνατόν να υιοθετήσουν ανάλογες συμπεριφορές στις σχέσεις τους με τους με τους φίλους

4 Το επιβεβαιώνει μελέτη που έκανε ο Dr.Long του Ιατρικού Κέντρου του Κάνσας σε παιδιά ηλικίας έντεκα έως δεκαπέντε ετών.

τους ακόμη, μπορεί να έχουν μειωμένες κοινωνικές δεξιότητες συγκριτικά με τους συνομήλικους τους και να μειωθεί η απόδοσή τους στο σχολείο.

Τέλος, επισημαίνεται ότι, είναι ιδιαίτερα σημαντικός ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού, ως ειδικού επαγγελματία στις περιπτώσεις διαζυγίου, όπου η διακοπή της συζυγικής συμβίωσης και η διάσπαση της οικογένειας προκαλούν στο σύζυγό τους ή στα παιδιά τους προβλήματα κυρίως συναισθηματικά ή ψυχολογικά, τα οποία διαταράσσουν τις σχέσεις τους με το περιβάλλον τους ή με τον ίδιο τους τον εαυτό και δεν μπορούν να τα αντιμετωπίσουν από μόνοι τους χωρίς την βοήθεια κάποιου ειδικού επαγγελματία.

7.2 Συμπεράσματα

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την μελέτη είναι τα ακόλουθα:

- Ø Το διαζύγιο αποτελεί τις τελευταίες δεκαετίες ένα κοινωνικό φαινόμενο με αυξανόμενη συχνότητα διεθνώς σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Ακόμη έχει αυξηθεί σημαντικά ο αριθμός των παιδιών που ζουν με ένα γονέα.
- Ø Μετά τον φυσικό χωρισμό, είναι αναπόφευκτη -όσο και αναγκαία- μια περίοδος *θρήνου* (mourning) για μια σειρά από απώλειες που συνεπάγεται ο χωρισμός: η απώλεια ενός συζύγου, ενός ερωτικού συντρόφου, ενός φίλου, πιθανόν η απώλεια των παιδιών (για τον σύζυγο που δεν διατηρεί την επιμέλεια), κοινωνικών επαφών, ενός σπιτιού ή άλλων περιουσιακών στοιχείων.
- Ø Οι φιλονικίες δεν είναι λόγος διαζυγίου, αντίθετα απ' ότι πιστεύουν πολλοί. Αυτό που αποτελεί λόγο διαζυγίου είναι που ο καθένας θέλει να ξαναβρεί την ελευθερία του, είτε τη σεξουαλική ελευθερία του, είτε την ελευθερία δράσεως, είτε τη χρηματική ελευθερία του, χωρίς να ακούει τις κριτικές του άλλου, επειδή δεν υπάρχει πια η αγάπη και κυρίως επειδή δεν υπάρχει πια η επιθυμία που κάνει δυο άτομα, παρά τις συχνές τους διαφωνίες, να επιζητούν κατά προτίμηση ο ένας τον άλλο σεξουαλικά και για λόγους που δεν εξηγούνται ποτέ λογικά, να μην μπορούν να χωρίσουν. Εν ολίγης, λόγος διαζυγίου υπάρχει, όταν πρόκειται για δύο άτομα που δεν νιώθουν ούτε την ανάγκη ούτε την επιθυμία να ζήσουν μαζί. Στην πραγματικότητα, κάθε διαζύγιο είναι θέμα επιθυμίας, χωρίς αγάπη, επιθυμίας που κούρασε, επιθυμίας που πέθανε μεταξύ δύο ενηλίκων.
- Ø Οι περισσότεροι χωρισμοί, γίνονται τον τέταρτο έως και τον έβδομο χρόνο του γάμου. Η διαπίστωση αυτή μας παραπέμπει στο ότι τα παιδιά που ζουν την εμπειρία του διαζυγίου των γονιών τους, βρίσκονται στην πλειοψηφία τους στην προσχολική ηλικία. Στην ηλικία αυτή ζουν συνήθως τα παιδιά την ιδιαίτερα οξεία φάση του χωρισμού, τη φάση της

άμεσης κρίσης όπως λέγεται αλλιώς, όπου οι γονείς υλοποιούν την απόφαση του ενός ή και των δυο να χωρίσουν, χωρίζοντας και ως προς τον χώρο.

- Ø Το διαζύγιο έχει πιο αρνητικές μακροπρόθεσμες συνέπειες για τα αγόρια, ενώ ο δεύτερος γάμος της μητέρας συσχετιζόταν με τη μείωση των προβλημάτων στα αγόρια και αντίθετα με την αύξηση αυτών στα κορίτσια. Τα προβλήματα εξωτερικευμένων μορφών συμπεριφοράς είναι πιο σταθερά στα κορίτσια.
- Ø Το διαζύγιο επιφέρει επιπτώσεις τόσο στους γονείς όσο και στα παιδιά. Επιφέρει όμως και αλλαγές στις διαπροσωπικές σχέσεις των πρώην συζύγων με τους συγγενείς, τους φίλους, τους γνωστούς και τον ευρύτερο κοινωνικό κύκλο τους.
- Ø Τα περισσότερα παιδιά θα ήθελαν να ζουν ευτυχισμένα και με τους δυο γονείς τους. Όλα όμως θα προτιμήσουν να ζήσουν με τον ένα γονέα τους παρά και με τους δυο σε ένα δυστυχισμένο γάμο.

7.3 Προτάσεις

Μέσα από τις γενικές διαπιστώσεις (συμπεράσματα), όπως αυτές προκύπτουν από την μελέτη, οι προτάσεις που πρέπει να γίνουν παραθέτουν τα ακόλουθα:

- Ø Οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν μεγάλες ευθύνες και μάλιστα ευθύνες που απορρέουν από τα συντάγματα τους να προστατέψουν την οικογένεια. Όμως προστατεύοντας την οικογένεια, υποχρεούνται να προστατέψουν κάθε μορφή παραδεκτής τουλάχιστον από το νόμο οικογένειας. Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητη η δημιουργία εξειδικευμένων κρατικών υπηρεσιών σε θέματα διαζυγίου και γενικότερα οικογενειακών σχέσεων οι οποίες βέβαια πρέπει να είναι στελεχωμένες με τις αναγκαίες ειδικότητες όπως κοινωνικούς λειτουργούς, παιδοψυχιάτρους, ψυχολόγους, δικηγόρους οι οποίοι θα πρέπει στο πλαίσιο μιας διεπιστημονικής ομάδας να συνεργαστούν ώστε να επιτυγχάνεται αφενός η καλύτερη και πιο ολοκληρωμένη αντιμετώπιση των αναγκών του εξυπηρετούμενου και παράλληλα να συντελείται η επιστημονική ανάπτυξη και εξέλιξη των μελών της παρέχοντας την ευκαιρία για ανταλλαγή απόψεων, συναισθηματικής εκφόρτισης και αλληλοϋποστήριξης.
- Ø Εκτός από τις αρμόδιες κοινωνικές υπηρεσίες απαραίτητη είναι και η πρόβλεψη υλικών παροχών και οικονομικό βοήθημα στους διαζευγμένους συζύγους για την αντιμετώπιση προβλημάτων που πιθανόν να προκύψουν μετά το διαζύγιο.
- Ø Σημαντικό επίσης είναι να δοθούν από την κοινωνία κίνητρα στις ήδη υπάρχουσες κρατικές υπηρεσίες, έτσι ώστε να βελτιωθούν ποιοτικά. Θα μπορούσαν έτσι να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα και να εξυπηρετούν αποτελεσματικότερα τις ανάγκες της οικογένειας που εξελίσσονται συνεχώς.

- Ø Σε πολλές περιπτώσεις οι γονείς δεν αποφασίζουν να τερματίσουν ένα δυστυχημένο γάμο λόγω του ότι στερούνται οικονομικής ανεξαρτησίας. Έτσι είναι επιτακτική η ανάγκη να δημιουργηθούν νέες μορφές στέγασης και διαβίωσης όπου εκεί θα τους παρέχεται ασφάλεια και κινητοποίηση να ξεπεράσουν τις δυσκολίες και να αρχίσουν από την αρχή.
- Ø Εκτός από την συμβουλευτική και την ενθάρρυνση που παρέχουν οι κρατικές υπηρεσίες στην οικογένεια, θα ήταν χρήσιμο να παρείχαν και τις υπηρεσίες τους στο περιβάλλον της οικογένειας, διότι και για αυτό είναι μια δύσκολη εμπειρία και χρειάζεται υποστήριξη.
- Ø Για να αποφευχθούν οι δυσάρεστες συνέπειες από τις διαδικασίες στο δικαστήριο που είναι ψυχοφθόρες για το παιδί, θα βοηθούσε η δημιουργία ειδικών οικογενειακών δικαστηρίων. Τα ειδικά οικονομικά δικαστήρια που θα αποτελούνται από δικαστικούς με γνώσεις ψυχολογίας και παιδοψυχολογίας θα συνεργάζονται με άλλους ειδικούς επαγγελματίες μεταξύ αυτών και ο κοινωνικός λειτουργός που μπορεί να συμβάλλει στη διερεύνηση των οικογενειακών σχέσεων και του οικογενειακού περιβάλλοντος ώστε να παρθεί μια σωστή απόφαση για την επιμέλεια του παιδιού και να προετοιμάσει σε συνεργασία με τους γονείς τα παιδιά για τη διαδικασία που θα ακολουθήσει στο δικαστήριο.
- Ø Απαραίτητη τέλος κρίνεται η εξειδίκευση των κοινωνικών λειτουργών στην οικογενειακή θεραπεία αφού θεσπίστηκαν κέντρα Οικογενειακού Προγραμματισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αντωνιάδου Μ., (1994). *Η χρονική περίοδος γύρω από το χωρισμό- Συμβουλευτική παρέμβαση. Διαζύγιο και παιδιά*. Θεσσαλονίκη: Διαλλαγή.
2. Αρμπάτζογλου Γρ., (1994). *Το διαζύγιο ως αφορμή σε παιδοψυχιατρική Υπηρεσία: Θεραπεία αντιμετώπισης του παιδιού- συνεργασία με γονείς, Διαζύγιο και παιδιά*. Θεσσαλονίκη: Διαλλαγή.
3. Γεώργας Δ., (1999). *Κοινωνική ψυχολογία, τ.Β΄*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
4. Γκιζέλης Γρ., Καυταντζόγλου Ρ., Τεπέρογλου Α.(1984). *Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας Μεταβαλλόμενα σχήματα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
5. Δραγάση - Σηφάκη Ε., (1999). *Σωστοί γονείς ευτυχισμένα παιδιά*. Αθήνα: Καστανιώτη
6. Ζαφείρης Α.- Ζαφείρη Ε.- Μουζακίτης Χ., (1999). *Οικογενειακή θεραπεία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
7. Κογκίδου Δ., (1995). *Μονογονεϊκές οικογένειες. Πραγματικότητα- Προοπτικές-Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Νέα Σύνορα- Α.Α Λιβάνη.
8. Κοτζαμάνης Β., *Γαμηλιότητα και διάλυση των έγγαμων συμβιώσεων στην Ελλάδα. Μια πρώτη δημογραφική προσέγγιση*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 1997.
9. Κουμάντος Γ., (1983). *Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου*. Αθήνα: Σακκουλά
10. Λαζαρίδου Λ. (1994) *Οι αναμενόμενες αντιδράσεις των παιδιών με βάση την ηλικία τους. Διαζύγιο και παιδιά*. Θεσσαλονίκη: Διαλλαγή.
11. Λάππα Ό., (1992). *Σημειώσεις στα «Μέσα διαγνωστικά και θεραπευτικά στην Κοινωνική Εργασία»*. Αθήνα.
12. Λούις Ρόχας Μ., (1998). *Ο χωρισμός στο ζευγάρι*. Αθήνα: Αίολος/Θερβάντες

13. Μαράτου-Αλιμπράντη, (2001). *Διακρατικός Οδηγός για τη Μονογονεϊκότητα*, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας, (Κ.Ε.Θ.Ι)
14. Μάρκος Λ - Ρ.,(1998). *Ο Χωρισμός στο ζευγάρι*. Αθήνα: Αίολος
15. Μαντζιάρου - Κανελλοπούλου Μ., (1981). *Οικογένεια με ένα γονέα*. Αθήνα
16. Ματθαίος: ΙΘ':4-6, Έ :32 και ΙΘ':9
17. Μαρκοβίτης Μ., (1994). *Εισαγωγικά, Διαζύγιο και παιδιά*. Θεσσαλονίκη: Διαλλαγή.
18. Μοριχοβίτης Γ., (2001). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης Οικογένειας*. Φλώρινα: Φλώρινας.
19. Μουζακίτης Χρ., (1993). *Σημειώσεις στην Κοινωνική Εργασία με Οικογένεια*. Αθήνα
20. Μουσούρου Λ., (1998). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*. Αθήνα:Gutenberg.
21. Μπακογιάννης Β., (1994). *Γάμος ένα Πνευματικό Γυμναστήριο*.
22. Μπαμπάλης Θ., (2005). *Παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών-Βοηθώντας στην σχολική προσαρμογή τους*. Αθήνα: Ατραπός- Περιβολάκι
23. Νικολακοπούλου- Στεφάνου.(1986), *Οι συνέπειες του διαζυγίου*. Αθήνα: Αφοί Π'Σακκολύ
24. Νόβα- Καλτσούνη Χ., (2000) . *Γιατί υπάρχουν τόσα πολλά διαζύγια; Κείμενα Κοινωνιολογίας του γάμου και της οικογένειας*. Αθήνα: Τυπωθήτω
25. Παπαϊωάννου Κ., (1994). *Σημειώσεις στην Κοινωνική Εργασία με Άτομα III*.
26. Παπαδιώτη-Αθανασίου Β., (2000). *Οικογένεια και όρια- συστημική προσέγγιση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

27. Παπαχρίστου Θ., (2005). *Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σακκουλά
28. Παρασκευόπουλος Ι., (1985). *Εξελικτική Ψυχολογία*. Αθήνα
29. Παρασκευόπουλος Ι., (1993). *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*. Αθήνα
30. Σταθάς Γ., (1982). *Θρησκευτικός και πολιτικός γάμος: Ιστορική εξέλιξη-Ερμηνεία νόμου για πολιτικό γάμο και άρθρων Αστικού κώδικα- Θεωρία-Νομολογία*. Αθήνα:Σάκκουλας.
31. Συμεού Μ., (2005). *Το στρες και οι επιπτώσεις του σε παιδιά χωρισμένων γονιών*.
32. Τάτσης Ν., (1994). *Κοινωνιολογία, κοινωνική οργάνωση και πολιτισμικές διεργασίες*. Αθήνα: Οδυσσέας.
33. Τσιάντης, Ι, (1991): *Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας*, Αθήνα : Εκδόσεις Καστανιώτη
34. Τσιάντης Γ. (1994). *Ψυχική Υγεία του Παιδιού και της Οικογένειας*. Τεύχος Α΄. Αθήνα: Καστανιώτη
35. Τσιγγάνου - Τζωρτζοπούλου - Ζαραφονίτου, (2001). *Φύλο και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες*. Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας, (Κ.Ε.Θ.Ι), Διαθέσιμο σε: www.kethi.gr.
36. Τσίτουρα Σ., (1990). *Φροντίδα για την οικογένεια και το παιδί*. Αθήνα: Οικογένεια με διαζύγιο
37. Φίλιας Β., (1996). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Gutenberg
38. Χατζόπουλος Χ., (1990) *Το ιερό μυστήριο του Γάμου, Οι μεικτοί γάμοι*.
39. Χουρδάκη Μ., (1982). *Οικογενειακή ψυχολογία*. Αθήνα: Γρηγόρη

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γαζεριάν Μ. (Μάιος 1981). *Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στις ομάδες Υγείας*. Πανελλήνιο Ιατρικό Συνέδριο.

2. Dolto, F., (1993). *Όταν οι γονείς χωρίζουν* (Χ. Πεπελή, μεταφράστρια). Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
3. Emery R., (2005). *Όλη η αλήθεια για τα παιδιά και το διαζύγιο*. Αθήνα: Πατάκη
4. Freud, S., (1914). *Ναρκισσισμός, Μαζοχισμός, φετιχισμός* (Λ. Αναγνώστου, μεταφράστρια). Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος, 1991.
5. Garbar Cl. –Théodore Fr. (1996). *Η οικογένεια μωσαϊκό*. (Καρρά Μ., μεταφράστρια) Αθήνα: Πατάκη
6. Goleman D., (1998). *Η Συναισθηματική νοημοσύνη*. (Α. Παπασταύρου, μεταφράστρια). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
7. Herbert M., (2008). *Χωρισμός και διαζύγιο*. (Παπαδιώτη-Αθανασίου, επιμέλεια) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
8. Κίρκ, Μ., (2002). *Διαζύγιο*. (Ρούτσου Μ., μεταφράστρια). Αθήνα: Άγκυρα
9. Lansky V., (1994). *Αντιμετωπίζοντας το παιδί μετά το διαζύγιο. Πως θα βοηθήσετε το παιδί σας να ξεπεράσει την οδυνηρή εμπειρία*. (Ανδρεοπούλου Σ., μεταφράστρια). Αθήνα: Αναστασιάδη.
10. Satir, V., (1989). *Πλάθοντας ανθρώπους*. Αθήνα: Κέδρος.
11. Φρίτς, Ι., (1988). *Οι γονείς χωρίζουν. Παιδιά και γονείς αντιμετωπίζουν μαζί την κρίση*. Αθήνα: Νότος.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Guidabaldi J., (1983). *The impact of parental divorce on children: Report of the nationwide NASP study*. School Psychology Review.
2. Guidabaldi J. & Perry J.D. (1985). *Divorce and mental health sequelae for children: A two-year-follow-up of nation wide Sample*. Journal of the American Academy of child Psychiatry.
3. Eleanor E., Maccoby, Robert H., Mnookin. (1994). *Dividing the Child*. Harvard University Press

4. Emery,R. E.(1988). *Marriage, divorce and children' s adjustment*. Newbury Park, CA :Sage. . Στο « Χατζηχρήστου, Χ. (1999). *Ο χωρισμός των*

γονέων. Το διαζύγιο και τα παιδιά : Η προσαρμογή των παιδιών στη διπυρηνική οικογένεια και στο σχολείο. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα

5. Hetherington E.M., (1992). *Effects of father absence on personality development in adolescent daughters*. *Development Psychology*

6. Hetherington,E.M, Cox,M. & Cox,R.(1985). *Longterm effects of divorce and remarriage on the adjustment of children*.

7. Kubler-Ross E.,(1969). *On death and dying*. London: Macmillan.

8. Kalter N. (1990). *Growing up with Divorce. Helping your child avoid immediate and emotional problems*. New York: Fawcett colubine.

9. Lita Linzer Schwartz- Florence W. Kaslow, (1997).*Painful Partings: Divorce and Its Aftermath*

10. Parish T. S. & Dostal J. W., (1980). Relationships between evolution of self and parents by children from intact and divorced families. *Journal of phycology*.

11. Paul Bohannan, (1973). *High Points in Anthropology*. Publisher: Knopf

12. Wallerstein Judith (1991). *The long- term effects of divorce on children*. A Rewiew, J.Armer. *Acad. Child Adolescence Psychiatry*.

13. Wallerstein & Kelly (1983). *Children of divorve: The phsycological tasks of the child*. *Am. J. Orthophychiatry*.

ΑΡΘΡΑ

1. Amato, P.R., &Keith, B. (1991a).Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Pshycological Bulletin*, 110(1),26-46. Στο « Χατζηχρήστου, Χ. (1999). *Ο χωρισμός των γονέων. Το διαζύγιο και τα παιδιά : Η προσαρμογή των παιδιών στη διπυρηνική οικογένεια και στο σχολείο. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.*»

2. Amato, P.R., & Keith, B. (1991b). Parental divorce and adult well-being: a meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 53,43-58. Στο « Χατζηχρήστου, Χ. (1999). *Ο χωρισμός των γονέων. Το διαζύγιο και τα παιδιά : Η*

προσαρμογή των παιδιών στη διπυρηνική οικογένεια και στο σχολείο. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.»

3. Furstenberg, F.F., & Nord, C.W.(1985). Parenting apart: Patterns of child rearing after marital disruption. *Journal of Marriage and the Family*, 47,893-904. Στο « Χατζηχρήστου, Χ. (1999). *Ο χωρισμός των γονέων. Το διαζύγιο και τα*

παιδιά : Η προσαρμογή των παιδιών στη διπυρηνική οικογένεια και στο σχολείο. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.»

4. Healy, J., Malley, J., & Stewart, A. (1990). *Children and their fathers after parental separation*. American Journal of Orthopsychiatry

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

1. Ανδή- Καλώνη, Ι., (1982). *Ο αγώνας της γυναίκας*. Ο πολιτικός γάμος όπως ισχύει στην Ελλάδα, τεύχος 13.

2. Demo, David H. and Alan C. Acock (1996) *.Family structure, family process, and adolescent well-being*. Journal of Research on Adolescence.

ΙΣΤΙΟΣΕΛΙΔΕΣ

1. www.polldaddy.com, δημοσίευση 6/3/07)

2. <http://eeek.xan.sch.gr/pages/koinonikileitourgios.php>

3. www.kethi.gr.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

Οι απόψεις των παιδιών για το διαζύγιο των γονέων τους

Αυτό που συχνά απασχολεί τα παιδιά είναι η δική τους ασφάλεια και συχνά αναρωτιούνται:

- Ø Τι θα γίνει εάν με αφήσουν και οι δύο;
- Ø Τι ήταν αυτό που έκανα λάθος;
- Ø Μήπως φταίω εγώ για το διαζύγιο;
- Ø Τώρα τι πρόκειται να μου συμβεί; (Maureen Freely, Guardian Unlimited,2002)

Επίσης από τις σκέψεις που κάνουν τα παιδιά, όταν έρχονται αντιμέτωπα με τον χωρισμό των γονέων τους ή όταν το διαζύγιο είναι πλέον γεγονός ,είναι οι ακόλουθες:

- ØΓιατί η μαμά μου δεν θέλει να είναι μαζί μας;
- ØΔεν καταλαβαίνω γιατί τα σαββατοκύριακα πρέπει να πηγαίνω στο σπίτι του μπαμπά.
- ØΔεν θυμάμαι ποτέ να έχω δει τους γονείς μου μαζί ευτυχισμένους.
- ØΘυμάμαι ότι πάντα ένιωθα πως ήταν δικό μου λάθος και συχνά έκλαιγα στον ύπνο μου.
- ØΝομίζω ότι μισούν ο ένας τον άλλον
- ØΟι γονείς μου ήταν πάντα δίκαιοι μαζί μου. Ακόμη κι αν χώρισαν ήταν πάντοτε πλάι μου. Τους αγαπώ γι' αυτό.
- ØΚαι οι δυο γονείς μου ήταν πάντοτε εκεί για εμένα και διέθεταν χρόνο να μιλήσουν μαζί μου.
- ØΚανείς δεν μπορούσε να κάνει κάτι για να μην συμβεί αυτό. (Maureen Freely, Guardian Unlimited,2002)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

Μερικά πρέπει και δεν πρέπει για το γονέα

Ø Επιτρέψτε (δηλαδή κατανοήστε και δείξτε ανοχή) στα παιδιά να περάσουν

από τα δικά τους προσωπικά στάδια πένθους/ θλίψης.

- Ø Ζητήστε βοήθεια από άλλα υποστηρικτικά πρόσωπα, όπως οι φίλοι.
- Ø Ειδοποιήστε το σχολείο ή το κέντρο καθημερινής φροντίδας του παιδιού για τη δυσκολία του και για τους λόγους της στεναχώριας του.
- Ø Ενθαρρύνεται τα παιδιά να πάρουν μέρος στη λύπη σας, εάν το νιώθετε, αλλά όχι στην πικρία σας ή στις λογομαχίες σας.
- Ø Δίνετε συνεχή επιβεβαίωση της αγάπης και της υποστήριξής σας – όταν τα λόγια αποτυγχάνουν, αγγίζετε τα.
- Ø Μην αποθαρρύνεται συζητήσεις για το θέμα του διαζυγίου και του χωρισμού, στο σπίτι.
- Ø Μην λέτε στα παιδιά σας πράγματα που ίσως αργότερα χρειαστεί να ξεμάθουν, όπως ότι ο πατέρας/ η μητέρα τους θα ξαναγυρίσει.
- Ø Μην ταπεινώνεται τον άλλο γονέα μπροστά στο παιδί.
- Ø Μην αλλάζετε το ρόλο του παιδιού, π.χ. κάνοντας το αντικατάσταση του γονέα που έφυγε.
- Ø Μην μιλάτε για συμβάντα στο επίπεδο που βρίσκεται χαμηλότερα από το επίπεδο κατανόησης του παιδιού.
- Ø Να είστε ειλικρινείς και έντιμοι με το παιδί, πάντοτε εντός των ορίων του επιπέδου κατανόησής του. (Herbert, 2008)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ΄

Ο ειδικός ορίζει δραστηριότητες για να ξεπεραστεί το διαζύγιο

Η Wallerstein (1995, 1991) αναφέρει μια δεκαετή συνεχιζόμενη έρευνα του αρχικού δείγματός της. Σε αυτές και σε άλλες δημοσιεύσεις περιγράφει και

επεξηγεί τα πολύπλοκα προβλήματα και τις ευκαιρίες που προκύπτουν λόγω του διαζυγίου. Σε αυτή τη δεκαετή έρευνα εκτίθεται τα καθήκοντα ψυχολογικού χαρακτήρα με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι οι ενήλικες και τα παιδιά κατά την περίοδο του διαζυγίου.

Θεωρήθηκε ότι το διαζύγιο έθετε στους ενήλικες που εμπλέκονταν δύο είδη υποχρεώσεων. Πρώτον, απαιτούσε από αυτούς να οικοδομήσουν ξανά τη ζωή τους ως ενήλικες και να χρησιμοποιήσουν με θετικό τρόπο τις δεύτερες ευκαιρίες που τους δίνονταν με το διαζύγιο. Δεύτερον, απαιτούσε από αυτούς να είναι γονείς για τα παιδιά τους και μετά το διαζύγιο, προστατεύοντας τα από τα διασταυρούμενα πυρά μεταξύ των πρώην συζύγων, και να τα ανατρέφουν καθώς αυτά μεγάλωναν. Τα καθήκοντα των ενηλίκων ήταν τα εξής:

- Ø Να δώσουν τέλος στο γάμο.
- Ø Να πενήσουν για την απώλεια.
- Ø Να «ξαναβρούν» τον εαυτό τους.
- Ø Να επιλύσουν ή να περιορίσουν τα πάθη.
- Ø Να ξαναδημιουργήσουν.
- Ø Να βοηθήσουν τα παιδιά:
 1. στην προσχολική ηλικία
 2. κατά την πρώτη σχολική ηλικία - πέντε έως οκτώ ετών
 3. κατά τα τελευταία σχολικά χρόνια - εννέα έως δώδεκα ετών και

κατά την εφηβεία. (M. Herbert, 1996: σελ.40)

Από την στιγμή που η απόφαση του διαζυγίου είχε ληφθεί, τα ακόλουθα θεωρήθηκαν ένας σημαντικός τρόπος βοήθειας για τα παιδιά.

Ø Η έκφραση της λύπης ήταν σημαντική, επειδή θα επέτρεπε στα παιδιά να κλάψουν και να θρηνήσουν χωρίς να είναι υποχρεωμένα να κρύβουν τα συναισθήματα απώλειας από τους ενήλικες ή από τον εαυτό τους.

Ø Η λογική ήταν σημαντική, επειδή συνεισέφερε στην ηθική ανάπτυξη του παιδιού.

Ø Η σαφήνεια ήταν σημαντική, έτσι ώστε τα παιδιά δεν θα ενθαρρύνονταν να αναλάβουν οποιαδήποτε προσπάθεια για συμφιλίωση.

Ø Η επίδειξη δισταγμών ήταν σημαντική, επειδή τα παιδιά χρειάζονταν να νιώθουν ότι οι γονείς λάμβαναν υπόψη τη βαθιά ταραχή τους.

Ø Εάν αλήθευε, οι γονείς μπορούσαν να πουν ότι τα παιδιά ήταν μία από τις μεγαλύτερες ικανοποιήσεις του γάμου τους.

Ø Ήταν αναγκαίο για τους γονείς να προετοιμάσουν τα παιδιά τους για τις καταστάσεις με τις οποίες θα έρχονταν αντιμέτωπα στο μέλλον, με όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες.

Ø Το θάρρος αποτελούσε μια καλή λέξη που οι γονείς θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν όταν να εξηγούσαν στα παιδιά για το διαζύγιο. Ήταν σημαντικό οι γονείς να τονίσουν ότι όσοι σχετίζονταν με την κατάσταση έπρεπε να φανούν γενναίοι.

Ø Οι γονείς ήταν αναγκαίο να καθησυχάσουν τα παιδιά και να τα διαβεβαιώσουν ότι θα τα κρατούσαν ενήμερα για όλες τις σημαντικές εξελίξεις.

Ø Επειδή τα παιδιά ένιωθαν τόσο πολύ ανήμπορα με την κατάσταση του διαζυγίου, οι γονείς μπορούσαν να τα προκαλέσουν σε συζητήσεις όπου θα λάβαιναν σοβαρά υπόψη τις προτάσεις τους.

Ø Ήταν απαραίτητο να λένε στα παιδιά, ξανά και ξανά, ότι το διαζύγιο δεν θα αποδυνάμωνε το δεσμό ανάμεσα στο γονέα που δεν είχε την κηδεμονία και στο παιδί, παρά το γεγονός ότι τώρα θα ζούσαν χωριστά.

Ø Ήταν απαραίτητο οι γονείς να επιτρέψουν στα παιδιά να αγαπούν και τους δύο γονείς ελεύθερα και ανοικτά. (Herbert, 1996: σελ. 40-41)

Η Wallertein είναι της άποψης ότι οι υποχρεώσεις των παιδιών από ψυχολογικής πλευράς ήταν:

Ø Κατανόηση του διαζυγίου

Ø Μεθόδευση της απόσυρσης - τα παιδιά και οι έφηβοι ήταν απαραίτητο να επιτρέψουν στις δικές τους ζωές όσο το δυνατόν συντομότερα μετά το διαζύγιο. Ήταν πολύ σημαντικό γι' αυτά να ξαναρχίσουν τις συνηθισμένες δραστηριότητες του σχολείου και του παιχνιδιού, και να επιτρέψουν τόσο σωματικά όσο και συναισθηματικά στα φυσιολογικά αναπτυξιακά τους

καθήκοντα.

- Ø Αντιμετώπιση της απώλειας
- Ø Αντιμετώπιση του θυμού
- Ø Επεξεργασία των αισθημάτων ενοχής και επίλυσης τους
- Ø Παραδοχή της μονιμότητας του διαζυγίου
- Ø Διακινδύνευση της αγάπης εξαιτίας του διαζυγίου - ήταν πολύ σημαντικό να νιώθουν αγαπητά. Έπρεπε να ενθαρρυνθούν να αποδεχθούν με ρεαλισμό το γεγονός ότι θα μπορούν να αγαπούν και να αγαπιούνται. (J. Wallertein, 1991: σελ. 352)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ΄

Στατιστικά δεδομένα

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. ΗΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ΣΥΖΥΓΟΥ	ΔΙΑΖΥΓΙΑ ΚΑΤΑ ΗΛΙΚΙΑ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΩΝ															
	5	266	1288	2253	2400	1693	1039	523	271	127	59	46	8	6	3510	
ΣΥΝ.	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	ΑΓΝΩΣΤ	
ΣΥΝΟΛΟ	13494	5	266	1288	2253	2400	1693	1039	523	271	127	59	46	8	6	3510
15-19	1	1														
20-24	31	21	6	2	2											
25-29	490	3	131	262	69	20	2	1								2
30-34	1524	1	74	578	709	133	24	1	1	1						2
35-39	2312	22	332	939	829	146	28	9	4							3
40-44	1967	8	74	366	876	528	88	15	5	2	1					4
45-49	1585	3	18	117	395	617	370	47	10	1						7
50-54	1018	4	10	27	97	279	364	178	34	6	5					14
55-59	527	3	13	31	64	132	178	84	17	3	1					1
60-64	249	1	4	6	18	35	57	81	35	9	2					1
65-69	165	1	3	6	6	12	25	34	43	22	11	1				1
70-74	81	1	1	2	3	8	14	21	13	15	2	1				1
75-79	33		1	1	2	4	2	3	2	3	11	3				1
80-84	14				2					1	4	5				2
85-89	5	1														2
ΑΓΝΩΣΤΗ	3492	3	1	3	3	3	1	3	1	3	2	2				3475

LUU

ΠΙΝΑΚΑΣ 13. Οριστικές Αποφάσεις Διαζυγίων Κατά Λόγο Διαζυγίου, Υπατιότητα και Περιφέρειες Εφετείων Σελίδα: 1
ΕΤΟΥΣ: 2005

Περιφέρεια Εφετείων	Κ ρ η ρ υ χ θ έ ν τ ε ς Δ ι α λ υ μ έ ν ο ι Γ ά μ ο ι												Υπατιότητα Στους Διαζυγμένους Γάμους	
	Σ ύ μ φ ω ν α Μ ε τ ο Ν ό μ ο 1329/83												Του Ανδρα	Της Γυναίκας
	Γενικό	Ισχυρός κλονισμός												
Σύνολο	Σύνολο	Μοιχεία	Κακό-βουλη	Υπερ-τετραε	Άλλοι Νομιμ. Λόγοι	Συνε-νάλ-τικό	Δεν Δηλώθηκε Αιτία	Και Των Δύο	Και Των Δύο	Και Των Δύο	Και Των Δύο	Και Των Δύο	Και Των Δύο	
Σύνολο	Σύνολο	Κλονισ-μού	Του Ανδρα	Της Γυναίκας	Λειψη Διαστάτ	Κακό-βουλη	Υπερ-τετραε	Άλλοι Νομιμ. Λόγοι	Συνε-νάλ-τικό	Δεν Δηλώθηκε Αιτία	Του Ανδρα	Της Γυναίκας	Και Των Δύο	
Σύνολο Ελλάδας	13494	3879	0	0	23	2407	1449	9575	40	607	497	12390		
Αθήνας	6434	1564	0	0	2	1020	542	4859	11	237	180	6017		
Αιγαίου	269	71	0	0	0	45	26	198	0	11	11	247		
Δωδεκανήσου	172	103	0	0	2	38	63	68	1	22	16	134		
Θεσσαλονίκης	2086	574	0	0	6	330	238	1493	19	116	88	1882		
Θράκης	564	211	0	0	4	98	109	351	2	37	43	484		
Ιωαννίνων	223	74	0	0	0	47	27	148	1	11	7	205		
Κέρκυρας	152	47	0	0	0	30	17	105	0	3	7	142		
Δυτ. Μακεδονίας	192	84	0	0	0	55	29	106	2	13	5	174		
Κρήτης	569	250	0	0	0	191	59	318	1	28	25	516		
Λάρισας	627	244	0	0	0	140	104	381	2	43	37	547		
Ναυπλίου	331	113	0	0	4	65	44	218	0	12	24	295		
Πατρών	630	197	0	0	0	121	76	433	0	31	21	578		
Πελοποννήσου	1053	267	0	0	3	186	78	786	0	31	29	993		
Λαμίας	45	21	0	0	1	10	10	24	0	3	1	41		
Κοζαντίνας	147	59	0	0	1	31	27	87	1	9	3	135		

ΠΙΝΑΚΑΣ 14. ΟΡΙΣΤΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΛΟΓΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΑΥΘΕΝΤΟΣ ΓΑΜΟΥ

Σελίδα: 1

ΕΤΟΥΣ: 2005

Διάρκεια Αυθέντος Γάμου	Λ ό γ ο ι Δ ι α ζ υ γ ί ο υ												ΣΥΝΕ- ΝΩΛ- ΤΙΚΟ	Μη Δηλω Θελοσά Αιτία
	Σ ύ μ φ ω ν α μ ε τ ο ν Ν.1329/83													
	Ισχυρός κλονισμός			Κακό- βουλη Εγκάτ.			ΥΠΕΡ ΤΕΤΡΑΕ Τ.ΔΙΛΩΣ			ΑΛΛΟΙ Νομιμ Λόγοι				
Γενικό	Σύνολο	Σύνολο Ισχυρ. Κλονισ	ΜΟΛ- Χεία	Κακό- βουλη Εγκάτ.	ΥΠΕΡ ΤΕΤΡΑΕ Τ.ΔΙΛΩΣ	ΑΛΛΟΙ Νομιμ Λόγοι	ΣΥΝΕ- ΝΩΛ- ΤΙΚΟ	Μη Δηλω Θελοσά Αιτία	ΣΥΝΟΛΟ	ΜΕΧΡΙ 1 ΕΤΟΣ	2 - 5 ΕΤΩΝ	5 - 10 ΕΤΩΝ	10 ΕΤΩΝ Κ άνω	ΣΥΝΟΛΟ
13494	3879	0	23	2407	1449	9575	40							
40	39	0	0	0	39	1	0							
2	2	0	0	0	2	0	0							
38	37	0	0	0	37	1	0							
2151	269	0	10	4	255	1882	0							
724	106	0	7	0	99	618	0							
739	89	0	1	0	88	650	0							
688	74	0	2	4	68	614	0							
3270	684	0	4	344	336	2586	0							
624	107	0	2	28	77	517	0							
802	147	0	1	76	70	655	0							
669	154	0	0	88	66	515	0							
673	140	0	1	71	68	533	0							
502	136	0	0	81	55	366	0							
7803	2859	0	9	2045	805	4938	6							
2633	764	0	3	507	254	1868	1							
1964	632	0	0	427	205	1331	1							
1469	557	0	5	405	147	911	1							
1737	906	0	1	706	199	828	3							
230	28	0	0	14	14	168	34							

□□□

d06_a3

Σελ

ΗΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ΣΥΖΥΓΟΥ	Η Α Ι Κ Ι Α Τ Η Σ Σ Υ Ζ Υ Γ Ο Υ	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85-89	90-94	ΑΓΝΩΣΤΗ	Σύνολο	
13218	4	255	1052	1838	1951	1436	932	506	301	127	59	21	12	3	4721					
1						1														
39	3	29	5	1	1															
411		95	218	82	10	2	2													2
1208		87	447	505	124	25	7	3	1											9
1831	1	28	239	771	638	115	22	6	3	1										7
1699		9	95	315	719	449	90	10	5	1										6
1387		6	29	107	346	518	312	46	10	5										8
908		1	11	40	76	237	321	181	31	4	1									5
508			4	6	23	66	127	160	94	18	5									5
247			2	2	9	13	27	56	91	37	6									4
163				1		3	12	31	49	38	23	3	1							2
72				2		3	7	6	13	15	18	7	1							
32					2			6	3	5	4	8	4							
12									1	1	2	5	3							
4					1		2													1
1																				
4695		2	5	4	3	3	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4673

Γ Π Π

ΠΙΝΑΚΑΣ 13. Οριστικές Αποφάσεις Διαζυγίων Κατά Λόγο Διαζυγίου, Υπατιότητα και Περιφέρειες Εφετείων Σελίδα: 1
ΕΤΟΥΣ: 201

Περιφέρεια Εφετείων	Κ η ρ υ χ θ έ ν τ ε ς Δ ι α ζ υ γ μ έ ν ο ι Γ ά μ ο ι												Υπατιότητα Στους Διαλυμένους Γάμους	
	Σ ύ μ φ ω ν α Μ ε τ ο Ν ό μ ο 1329/83												Του ανδρα	της Γυναίκας
	Γενικό	Ισχυρός κλονισμός			Άλλοι νόμιμοι λόγοι			Συνεναίτητο	Δεν δηλώθηκε ΑΙΤΙΑ	Και των Δύο				
Σύνολο		Μολχεία	Κακό-βουλη Εγκριτική λειψη	Υπερ τετραετής	Άλλοι νόμιμοι λόγοι	Συνεναίτητο	Δεν δηλώθηκε ΑΙΤΙΑ							
Σύνολο Ελλάδας	13218	3758	0	94	2410	1254	9436	24	552	467	12199			
Αθήνας	5980	1492	0	69	934	489	4485	3	236	202	5542			
Αιγαίου	192	50	0	1	34	15	142	0	7	7	178			
Δωδεκανήσου	155	86	0	1	35	50	67	2	14	15	126			
Θεσσαλονίκης	2205	643	0	10	395	238	1551	11	122	75	2008			
Θράκης	549	196	0	4	107	85	353	0	33	24	492			
Ιωαννίνων	140	57	0	0	39	18	83	0	8	4	128			
Κέρκυρας	232	56	0	5	34	17	176	0	8	9	215			
Δυτ. Μακεδονίας	184	74	0	1	52	21	109	1	9	10	165			
Κρήτης	633	247	0	0	187	60	384	2	24	34	575			
Λάρισας	661	215	0	0	134	81	444	2	31	32	598			
Ναυπλίου	320	104	0	1	77	26	216	0	6	7	307			
Πατρών	655	201	0	0	119	82	451	3	26	21	608			
Πειραιώς	1117	269	0	1	217	51	848	0	25	22	1070			
Λαμίας	39	8	0	0	1	7	31	0	1	0	38			
Καλαμάτας	156	60	0	1	45	14	96	0	2	5	149			

ΠΙΝΑΚΑΣ 14. Οριστικές Αποφάσεις Κατά Λόγο Διαζυγίου και Διάρκεια Αυθέντος Γάμου

Διάρκεια Αυθέντος Γάμου	Λ ό γ ο ι Δ ι α ζ υ γ ί ο υ										ΣΥΝΕ- ΝΑΙ- ΤΙΚΟ	Μη Δηλω Θεωρα Αυτία
	Σ ύ μ φ ω ν α Μ ε Τ ο ν Ν.1329/83											
	Ισχυρός Κλονισμός											
	Γενικό	Σύνολο	Σύνολο Ισχυρ. Κλονισ	Μολ- Χεία	Κακό- Βουλη Εγκάτ.	Υπερ Τετραε Τ.Διασ	Άλλοι Νομιμ Λογολ	ΣΥΝΕ- ΝΑΙ- ΤΙΚΟ	Μη Δηλω Θεωρα Αυτία			
ΣΥΝΟΛΟ	13218	3758	0	94	2410	1254	9436	24				
Μέχρι 2 ετών	69	40	0	2	0	38	29	0				
Μέχρι 1 έτος	1	1	0	0	0	1	0	0				
1 έτος	68	39	0	2	0	37	29	0				
2 - 5 ετών	1979	234	0	22	15	197	1745	0				
2 έτη	593	67	0	9	0	58	526	0				
3 έτη	745	83	0	7	0	76	662	0				
4 έτη	641	84	0	6	15	63	557	0				
5 - 10 ετών	3260	731	0	22	399	310	2529	0				
5 έτη	630	109	0	7	40	62	521	0				
6 έτη	673	155	0	5	81	69	518	0				
7 έτη	741	178	0	5	110	63	563	0				
8 έτη	579	142	0	2	79	61	437	0				
9 έτη	637	147	0	3	89	55	490	0				
10 ετών κ άνω	7576	2694	0	48	1961	685	4880	2				
10-14 έτη	2421	651	0	17	450	184	1770	0				
15-19 έτη	2034	677	0	13	470	194	1356	0				
20-24 έτη	1364	524	0	8	374	142	840	0				
25+ έτη	1757	842	0	10	667	165	914	1				
ΑΓΝΩΣΤΗ	334	59	0	0	35	24	253	22				

□

Περιφέρεια Επετείων	Γενικό	Κληρονομήσεις Διαζυγίου, Υπατιότητα Και Περιφέρειες Επετείων										Υπατιότητα Στους Διαζυγμένους Γόρους
		Κληρονομήσεις Διαζυγίου	Υπατιότητα	Περιφέρειες Επετείων	Συνολικά	Κληρονομήσεις Διαζυγίου	Υπατιότητα	Περιφέρειες Επετείων	Συνολικά	Κληρονομήσεις Διαζυγίου	Υπατιότητα	
		Σύνολο	Μοιχεία	Κακώ-τετρα-βουλη	Κληρονομήσεις Διαζυγίου	Υπατιότητα	Περιφέρειες Επετείων	Συνολικά	Κληρονομήσεις Διαζυγίου	Υπατιότητα	Περιφέρειες Επετείων	Συνολικά
Ελλάδας	12994	4262	0	42	2760	1460	8671	61	710	484	11800	
Αθήνας	5743	1883	0	14	1292	577	3821	39	312	172	5259	
Αιγαίου	250	66	0	0	43	23	182	2	7	12	231	
Δωδεκανήσου	152	82	0	0	30	52	70	0	14	6	132	
Θεσσαλονίκης	2082	480	0	10	306	164	1594	8	87	61	1934	
Θράκης	567	246	0	1	126	119	321	0	51	39	477	
Ιωννίνων	137	74	0	0	51	23	63	0	9	7	121	
Κέρκυρας	175	57	0	0	39	18	118	0	8	6	161	
Δυτ. Μακεδονίας	220	87	0	2	57	28	133	0	14	7	199	
Κρήτης	627	237	0	0	171	66	385	5	33	26	568	
Λάρισας	610	201	0	0	113	88	408	1	46	35	529	
Ναυπλίου	316	111	0	1	73	37	205	0	19	9	288	
Πατρών	777	271	0	2	161	108	504	2	36	29	712	
Πελοποννήσου	1082	385	0	12	249	124	696	1	63	66	953	
Λαμίας	89	14	0	0	5	9	72	3	4	1	84	
Καλαμάτας	167	68	0	0	44	24	99	0	7	8	152	

ΠΙΝΑΚΑΣ 14. Οριστικές Αποφάσεις κατά Λόγο Διαζυγίου και Διάρκεια Λυθέντος Γάμου

Σελίδα: 1
ΕΤΟΥΣ: 2007

Διάρκεια Λυθέντος Γάμου	Λ ό γ ο ι Δ ι α ζ υ γ ί ο υ										Συνε- ναι- τικό	Μη Δηλω θείσα Αιτία
	Σ ύ μ φ ω ν α Μ ε Τ ο ν Ν.1329/83											
	Γενικό	Ισχυρός Κλονισμός										
Εύνολο	Εύνολο Ισχυρού Κλονισμού	Μοι- χρεία	Κακόβουλη Εγκατά- λειψη	Υπερτε- τραετής Διάσταση	Άλλοι Νόμιμοι Λόγοι					Μη Δηλω θείσα Αιτία		
ΣΥΝΟΛΟ	12994	4262	0	42	2760	1460	8671	61				
Μέχρι 2 έτη	71	23	0	0	0	23	48	0				
Μέχρι 1 έτος	1	1	0	0	0	1	0	0				
1 έτος	70	22	0	0	0	22	48	0				
2 - 5 έτη	1962	266	0	12	4	250	1696	0				
2 έτη	693	84	0	3	0	81	609	0				
3 έτη	611	82	0	5	0	77	529	0				
4 έτη	658	100	0	4	4	92	558	0				
5 - 10 έτη	2888	682	0	9	373	300	2205	1				
5 έτη	628	115	0	3	40	72	513	0				
6 έτη	634	149	0	1	69	79	485	0				
7 έτη	507	136	0	2	88	46	371	0				
8 έτη	588	141	0	1	88	52	446	1				
9 έτη	531	141	0	2	88	51	390	0				
10 έτη κ άνω	7717	3253	0	19	2365	869	4460	4				
10-14 έτη	2453	787	0	9	529	249	1663	3				
15-19 έτη	1799	637	0	3	431	203	1162	0				
20-24 έτη	1480	661	0	4	475	182	819	0				
25-29 έτη	1058	556	0	1	437	118	501	1				
30-34 έτη	534	337	0	2	267	68	197	0				
35-39 έτη	235	165	0	0	134	31	70	0				
40-44 έτη	98	69	0	0	60	9	29	0				
45-49 έτη	34	24	0	0	19	5	10	0				
50 έτη και άνω άγνωστη	26	17	0	0	13	4	9	0				
	356	38	0	2	18	18	262	56				